بسم الله الرحمن الرحيم

د نوي قاموس لیکنې [illegible] ته
یوه کتنه

Ketabton.com

ليكوال: محمد هارون خپل شعشعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

د سر خبري

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو؟

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

په قاموس ليکنه کې د ناپييلتوب او خپلواکۍ ارزښت

د پوهاند هېسن له نظره د قاموس ليکنې ضروري موضوعات او مسألې

د قاموسو ډولونه

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

۳- د چاپ د ګڼې يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

۶- د کاروونکو د ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۷- د استفاده کوونکو د زده کړې او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

۸- د کارونې يا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

د عمومي او اختصاصي قاموسو ځينې ځانګړتياوې

په انګرېزي قاموسو کې د لغوي موضوعاتو او توکو ډولونه

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکې زېرمې: دخيل او مفغن توکي (مفغنات)

الف) دخيل توکي

ب) مفغن توکي (مفغنات)

د مفغناتو ډولونه

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

دوهم: اوښتي مفغنات

دريم: منقلب مفغنات

په قاموسو کې د دخيلو او مفغنو کليمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو توکو د پېژندګلوۍ اړتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفغنو ټکو په املا کې د ګډوډۍ مخنیوی

په قاموسو کې د را غونډو سوو کلیمو د سم تلفظ ارزښت او بېلابېلې لارې

د کلیمو په سم او کره وینګ کې د خج ارزښت

د کلیمو له کره وینګ سره د فونیټکې الفبې او خج اړیکی

په قاموسو کې د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

په پښتو ټکو کې ځای بدلوونکې توري

په پښتو ټکو کې د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

په قاموسو کې د کلیمو پر مانا د تورو او لیکدود اغېزه

د کلیمو او ترکیبو املایي وریانټونه

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوې

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

د معیاري لیکدود په غوره کولو کې، د فیلالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز تړون ارزښت

د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو ریښه پېژندنه

په قاموسو کې د کلیمو د پېژندنې یا تعریف ځانګړتیاوې

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

د کلیمو د پېژندنې(تعریف)ګرامري جوړښت

په قاموسو کې د بېلابېلو ماناوو اوډنه

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عمومیت یا ډېر استعمال له مخې

د تاریخي بدلونو له مخې د ماناوو اوډنه

په ژبه او ادب کې باید د کلیمو د ډېر یا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

په قاموسو کې باید د را غونډو سوو کلیمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې د کلیمو د مانوي پولو د بدلېدو ځیني بولګې

د طبیعي او غیرطبیعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کې بدلونونه: د کلیمو حقیقي، مجازي، کنایي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته یوه لنډه کتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصوصي او مستنبطي ماناوي

په قاموس ليکنه کي د مشابه، ذومعانين، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ريښو، شکلي او مانوي جوړښت کي، د بېلابېلو بدلونو روښانه کول

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو ګرامري ويش او ځانګړتياوي

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په قاموسو کي د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په قا موسو کي د ځينو ټکو ناسمه کارونَه

د مشهورو تېروتنو د سمو ښو وړاندي کول

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

قاموس ليکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتيا ارزښت

په لغت جوړوَنه کي د پېښه ګرې زيانونه

څوک بايد د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

پورټمنټيونونه (Portmanteau/Portmantean)

په قاموس ليکنه کي د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا بېلابېل اړخونه

١- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

الف) هوموفونونه(Homophones)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

کوهيپونيمونه(Co-hyponyms)

هايپانمي او ميرنمي(Hyponymy and Meronymy)

شبه ميرنمي(Quasi-meronymy)

کولوکېشن(Collocation)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیمو د مانوي بدلون ځیني نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

د متضادو ټکو یو ځای والی(Combination of Antonyms)

په انګرېزي کې د متضادو ټکو ډولونه

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

- متباین یا متمم انټنیمونه(Contradictory/Complement Antonyms)

- سرچپه یا اړولي انټنیمونه(Converse Antonyms)

الف) متممه یا مکمله انټنمي(Complementary Antonymy)

ب) قطبي انټنمي(Polar Antonymy)

ج) اړخ لرونکې انټنمي(Directional Antonymy)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کې د ژبنیو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

په قاموسو کې د متلو، ژبنیو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

په قاموسو کې د ترکیبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

په انګرېزي کې د ترکیبو بېلوَنه

په انګرېزي قاموسو کې د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په قاموسو کې د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پاړسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

د ژبې د زړو یا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

د پښتو د زړو یا متروکو لغتو د راټولو او مستندکولو ګټې

د پخوانیيو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوَتول

د پښتو د ځینو مستعملو ټکو عامول او رواجول

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

په پښتو ژبه کې، د اشخاصو ځانګړي نومونه

په پښتو قاموسو کې، د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاريخي او جغرافيايي ځايو نومونه

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

د کليمو لغوي ماناوي او جغرافيايي مفاهيم

په قاموسو کې د افغاني، سيمه ييزو او نړي والو مشاهيرو پېژندګلوي

په قاموسو کې زموږ د سيمې د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دينو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

په پښتو او پارسي قاموسو کې، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د اصطلاحاتو را غونډول او شنل

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بين المللي مخففاتو را غونډول او تشريح کول

په قاموسو کې د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

ماخذونه او منابع

د لوی ښښتن په نامه

د سر خبري

د کوچنيوالي مي له حقوقو او سياسي علومو سره مينه وه؛ خو د زماني باد څه موده د انجينرۍ او ټيکنالوژۍ خوا ته بوتلم. د لوی ښښتن په پېرزوينه تر لږ ځنډ وروسته بېرته په دې بريالی سوم، چي خپلي خوښي کړي څانګي ته لار پيدا کړم. پلار به مي تل د حقوقو او سياسي علومو پر کتابو سربېره د ګرامر، ژبپوهني، لغتپوهني، ادبياتو او تاريخي اثارو مطالعي ته هم هڅولم. هغه به ويل هر حقوقپوه بايد د ليکوالۍ په باريکييو او هونرونو هم ښه پوه وي. د کليمو صريح او ضمني، ګُلي او فرعي، حقيقي او مجازي ماناوي مي لومړی ځل د پلار له خولې واروېدې، چي هره يوه به يې د ژونديو مثالو په وړاندي کولو سره بيانوله؛ د کليمو په ډول ډول ماناوو او د هغو د استعمال په بېلابېلو مواردو ځان ښه مُلا کول، هغه سپارښتنه وه چي خدای بخښلي به همېشه په ټينګار سره تکراروله؛ او د همدې مقصد له پاره يې له خپل مالي توان سره سم په کور کي، د مختلفو ژبو خورا ډېر عام او اختصاصي قاموسونه هم اېښيي وه. لوی رب دې اروا ښاده لري.

په دې توګه، د زده کړي په چارو کي له رنګارنګ قاموسو څخه کار اخيستني، کرار کرار د لغتپوهني له ځينو مهمو موضوعاتو او د قاموس ليکني له مختلفو لارو او دودونو سره اشنا کړم. دا مينه سوکه سوکه زياته سوه؛ او له هغي سره جوخت په دې خبره هم څه نا څه پوه سوم چي لغتونه، عبارتونه، تعبيرونه او اصطلاحات په واقعيت کي، د هري ژبي د مانوي او فرهنګي زېرمو مهمه او اساسي برخه ده؛ ځکه انساني علوم، مهارتونه او تجربي ګرده د ژبي په مرسته له يوې ټولني څخه بلي ټولني ته لېږدول کيږي؛ او د ژبي دا ټول کمال هم بېله شکه په هغو کليمو، عبارتو، تعبيرو، اصطلاحاتو او نورو ادبي - فرهنګي ارزښتو کي نغښتی دئ، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغتپوهنه او قاموس لیکنه یې له څېړنې او شننې سره نیژدې اړیکې لري. له همدې امله او س څوک د دې خبرې له حقانیت څخه نټه نه کوي، چې په هره ژبه کې د پراخو لغتو، ترکیبو او اصطلاحاتو کاروَنه او د کلیمو د شکلي او مانوي(معنوي) ظرافتو استعمال، په واقعیت کې د هغې ژبې د ویوونکو د فکري بلوغ او تخیلي عروج ښکارندوی دئ.

د لغتپوهنې او قاموس لیکنې په چارو کې مې تر ځینو زده کړو او پلټنو وروسته دا اړتیا ولیده، چې د قاموس لیکوونکو د لارښوونې دپاره د«اصول و قواعد فرهنگ نویسی»تر سرلیک لاندې، په پارسي ژبه یوه پراخه علمي او انتقادي مقاله وکاږم. دا دئ نن له هغې لیکنې څخه لږ وډېر دوې نیمې لسیزې تېرېږي. په دې اوږدو کلونو کې د علومو د هرې څانگې په شان، په قاموس لیکنه کې هم ډېر ستر او اریانوونکي پرمختگونه منځ ته راغله. اینټرنېټ او ډیجیټل ټیکنالوژۍ په دې پرمختیایي بهیر کې خورا لویه او ارزښتناکه برخه اخیستې ده؛ او په پوره ډاډ سره به په راتلونکي کې هم د دې بهیر له زیاتې چټکتیا او بشپړتیا سره لویه مرسته وکي. د دغو علمي او تخنیکي پرمختگو په ترڅ کې، پښتو قاموس لیکنې هم تر پخوا ډېره وده وکړه. په پښتو کې د ژبې ډېر عام یو ژبیز او دوه ژبیز فرهنگونه ولیکل سوه، چې ځینې یې اوس له نښکه مرغه په ټوله نړۍ کې د اینټرنېټ پر پاڼو، د پښتو ژبې د مینه والو استفادې ته ایښوول سوي دي.

د قاموس لیکنې په برخه کې وروستیېو بدلونو او پرمختگو ته په پام سره مې وپتېیل، چې د دې علمي څانگې د مېتودولوژۍ په اړه خپله پخوانۍ لیکنه دا پلا له هراړخیزو زیاتونو او بشپړونو سره، په پښتو ژبه لوستونکو ته وړاندې کړم؛ ځکه د قاموس لیکنې پر تیوریکو بنسټونو علمي او انتقادي بحثونه هغه څه دي، چې په پخوانۍ قاموس لیکنه یې چندان څرک نه لیدل کېده؛ او تر اوسه پورې هم په دې اړه ډېر لږ څه لیکل سوي یا ژباړل سوي دي. د قاموس لیکنې د تنوع او پراخوالي په دې بې ساري عصر کې، د دې څانگې د مېتودولوژۍ سم او دقیق رعایت، د قاموسو د تألیف او ژباړې له خورا مهمو او ضروري شرایطو څخه گڼل کېږي. نن سبا هغه قاموسونه گرسره رانیوونکي نه لري، چې په لیکنه یا ژباړه کې یې د دې علمي څانگې نوو اصولو او موازینو ته ټینگ پام نه وي سوی. د همدې اړتیاوو له مخې مو په دې لیکنه کې، د قاموس لیکنې په اړه د ځینو افغانو او بهرنیېو لغتپوهانو د نظریو تر څنگ، د مقایسه یي لیکسیکوگرافۍ پر بنسټ ځینې نوري نظریې او قواعد هم وړاندې کړې دي، چې په پښتو قاموس لیکنه کې یې رعایت ډېر ضروري او په زړه پورې بلل کېږي. د دغو نظریو، اصولو او قواعدو په بشپړ تطبیق سره، د ژبې عام او هراړخیز فرهنگونه د محتوا او شکل له پلوه علمي اساس مومي؛او هر لوستونکی یې د یوې باوري سرچینې په توگه، له کار اخیستنې سره مینه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې له پاره چې پر پښتنو سربېره د نورو ژبو ويونکي او لوستونکي هم له دې ماتي ګوډي ليکنې څخه پوره ګټه واخلي، د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په اړه مو د پښتو ژبې تر څنګ د نورو ژبو، په تېره بيا انګرېزي ژبې ځينې قواعد او مثالونه هم، په لنډه بڼه بيان کړي دي.

هېره دې نه وي، چې د دې ليکنې په ځينو برخو کې، ځای ځای د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په ارتباط د ځينو قاموسونو يادونه سوې ده؛ خو دا کار په هېڅ ډول د قاموسو د کره کتنې او شننې په مانا نه دئ؛ ځکه په پښتو کې د بېلابېلو قاموسو او لغتنامو تاريخ او کره کتنه ژوره څېړنه غواړي، چې په دې لنډه رساله کې يې هيڅکله حق نسي ادا کېدای.

د ګډوډو مالوماتو او پلټنو دا کوچنۍ او نيمګړې مجموعه مې دمګړۍ تر دې ځايه را ورسوله. باور لرم چې پښتانه ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس ليکوونکي به د خپلو ګټورو نظريو او نوښتونو په رڼا کې، د هغې د بشپړتيا او پرمختيا ډګر ته را و دانګي؛ او په دې توګه به د ګران هيواد د قاموس ليکنې ځوان پښتنه، د فرهنګونو د تأليف يا ترجمې لاره نوره هم روښانه او اسانه کړي.

محمد هارون خپل شعشعي
لندن، ۲۰۰۹ ميلادي کال

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو؟

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويــــله په خپل ارزښتناک اثر «کليمې، مانا او لغتــنامه...» کــي د انـــګرېزي قاموس له پاره د بېلابېلو کلـــيمو پر ځينو توپــيرونو؛ او د لغتپوهــنې او قــاموس ليکنې د بېلولو په اړه په زړه پوري بيان کړی دئ، چې د ځينــو ټکو يادونه يــې دلــته بــې ګټــې نــه ده. دوی ليـکـي: « کېـدای سي لغتپوهـنه(lexicology) په لـنډ ډول د لـغت (lexis)څېړني ته و وايـــو. د يـوې ژبـې د لغتــو مجموعې ته په اوروپــايي ژبــو کـي د (vocabulary)يا (lexicon)ټکي کــاريږي، چــي لکسيکان په خــپل وار ســره لــه يـــونــاني(lexis) او (lexikos)څـــخـه اخيســتــل ســــوی دئ.

په انګــرېزي کي د ”vocabulary“،”lexis“ او”lexicon“پرتــله ښيي، چــي دا درې لغتــونه لـــږ و ډېـــر مترادف ګڼـــل کيږي. لومړی تر ډېره حـده غير رسمـي يا ګفـــتاري(colloquial)شکل، دريم عمدتاً علمي او تخنيــکي بڼه؛ او دوهـم د لومـړي او دريم په منـــځ کــي ځای لري. سره له دې هـم بـــايد له يوې خـــوا د ووکابولرۍ، لکسيس او لکسيکان ترمنځ او له بلي خوا له ډيکــــشينرۍ(dictionary)سره د هغـو توپير او بېـلوالی لـه پـامه و نـه غورځول سي. په داسي حال کي، چي لومړي درې لغتــونه ښايي د يوې ژبې لغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زېرمي ته د اشارې په مفهوم استعمال سي؛ خو ډيکشينرۍ په يوه ټاکلي وخت کي، د هماغه چاپېر سوي لغوي زېرمي د ثبتولو په مانا ده.

په دې وروستيو کلونو کي په انګرېزي کي د جارګن(Jargon)اصطلاح هم ډېره تر سترګو کيږي، چي مقصد يې هغو لغتنامو يا لغوي پانګو ته اشاره ده، چي د ځينو څانګو ماهران، کارکوونکي او له هغو سره تړلي نور کسان يې په خپلو ورځنيو مسلکي چارو کي کاروي.»(Jackson and Amvela 149)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله وروسته د لغت پوهني د موضوع او اړونده علمي څانګو په اړه داسي کاږي:« د طب، حقوقو، کمپيوټر، ورزش او داسي نورو په ګډون هره څانګه ځانته داسي خاص ټکي او اصطلاحات لري، چي يا په خپله په ورځنيو چارو کي په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ يو ؛ او يا يې له نورو خلګو اورو.

په دې توګه، لغتپوهنه هغه پوهه ده، چي نه يوازې د ساده ټکو، بلکي د مرکبو او مخلوطو ټکو او د ژبې د مانا داره واحدو په اړه خبري او څېړنه کوي. لغتپوهنه يا د ځينو په اصطلاح ويي پوهنه(په دې ليکنه کي مو د ويي پوهني پر ځای له يوې مخې د لغتپوهني اصطلاح کارکړې ده؛ ځکه لُغت تر ويي عام، پېژندل سوی او اسانه ټکی دئ.) اساساً پر هغو مالوماتو ولاړه ده، چي له مانا پېژندني او مارفولوجۍ/ مورفولوژۍ څخه تر لاسه سوي وي. په لغتپوهنه کي د خاصي توجه او علاقې دريم ډګر د بېلابېلو کليمو ريښه پېژندنه يا ايتيمولوجي/ ايتيمولوژي ګڼل کيږي. لغتپوهنه بايد له قاموس ليکني سره، چي په حقيقت کي د قاموس ليکل يو ځانګړې لاره يا تکنيک دئ، ګډه نسي.»(Jackson and Amvela 2)
په پارسي کي د لغتنامې په مفهوم د« فرهنګ »کليمه له ډېرو زمانو څخه کاريږي. دا ترکيبي کليمه په اصل کي د فر/فره (شان و شوکت، رڼا، روښنايي، پرتم، برم، دبدبه، لويي، غټوالی او داسي نور) او هنګ(له ثنګ له ريښې څخه د کشولو، پوهولو، فرهنګ او داسي نورو په مانا) له دوو بېلو او ستايي کليمو څخه جوړه ده (عميد ۳:۱۸۱۲). دا دوې ترکيبي کليمې په ګډه د پوهې، معرفت، عقل، ادب، روزني او پالني، تدبير ،کلتور/کولتور، په يوه ملت يا قام پوري د تړلو مادي او مانوی اثارو او په پای کي د لغتو د کتاب يا لغتنامې په مانا استعماليږي، چي په پښتو کي يې د قاموس، سيند/ سين، درياب، ويي پانګي، لغوي پانګي، لغوي زېرمي، ډيکشينرۍ او داسي نورو په نامه يادوي(و.ګ. د علامه علي اکبر دهخدا په لغتنامه، د ډاکټر محمد معين او حسن عميد په فارسي فرهنګونو کي د فرهنګ ماده؛ او د محمد حسين بن خلف تبرېزي په «برهان قاطع» کي د همدې مادې په اړه ،د ډاکټر محمد معين د حاشې متن).

سره له دې چي په پښتو کي هم د« پر، پره » او « نګ » کليمې ژوندۍ دي (لکه په سروپر، وينګ، کتنګ، ليدنګ او داسي نورو ترکيبو کي، چي همدا اوس هم د پښتو په لوېديځه لهجه کي په پراخه توګه کاريږي؛ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ریښنو او مانا کي له اوستايي« فر »+« هنګ» سره بې تـړاو نــه ښکاري)خو دا دوې کلیمې د یوه ټکــي (فرهنګ)په بڼه د قاموس، لغتنامې، سیند ، لغوي زیرمې، لغوي پانګې، ویــی پانګې، ډیکشنرۍ او داسي نورو په مانا ، چندان اوږد تـاریخ نه لري. لکه څنګه چي د پښتو قاموس لیکني تاریخ ښیي، د پښتنو لومړنییو قاموس لیکوونکو خپل فرهنګونه د« ریاض المحبت»، « عجایب اللغات» او داسي نورو په نومونو یـاد کړي دي. د پښتو ژبې مخکښو اوروپايي څېړونـکو هــم په خپلو علمي او تحقیقي اثارو کي د«فرهنـګ» کلیمه نه ده کار کړې. داسي ښکاري چي په هغو زمانو کي د عربي او پارسي ژبي ترکـیبي ټکی(لغتنامه)تر هــري بـلي کلیمې، ډېره عامه او مشهوره وه.

په عربي کي د لغتنامې یا لغوي زیرمې د پاره له اوږدو زمــانو راهــیسي د«قــاموس»او«معـــجم» ټکــي استعمالیږي، چي له هغو څخه د«قاموس»لغت پښتو ، پارسـي او ځینو نورو ژبو ته هم لاره پیـدا کړې ده. دا لغت هم په خـپل وار سره څو بېلـي او مشخصي ماناوي لري، چي په هغـــو کي یې دا دوې ډېري عـامي او مشهـوري دي:

- د دریاب یا سمندر منځ.

- د لغتو کتاب یا لغتنامه، چي د نورو ژبو په دود په پښتو کي هم په خورا ډېرو نومـو یـادیږي. زموږ ځینو پښتنو قاموس لیکوونکو دا ټکی د «سیند» په مــانا ترجـمه او استعـمال کـړی دئ؛ لکه«پښتو سیند»چي لـومړی پلا په ۱۳۱۲ش کـال کي د مخکـښ پښتـون قـاموس لیکوونکي، ژبپوه او سیاستـوال - اروانباد وزیر محمد ګل خان(۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش)له خوا تألیف سو. وروسته دا ترجمه سوی ټکی سوکه سوکه عام سو ، چي « دریــاب»، «سیند»او داسي نور یې مثالونه دي.

قاموس لیکنه او لغتپوهنه

قاموس لیکنه لکه څنګه چي نوم یې څرګندوي، د قاموسو له تألــیف او لیکني سره سروکار لري. په بله وینا ، قاموس لیکنه عملي او تطبیقي لغـت پوهــنه ده. قـاموس لیـکوونکـی د لغـت پوهني له اصولو ، قواعدو او نظریو څخه د یوې ژبې د قاموسو په لیکنه او تألیف کي ګټه اخلي. د لغتپوهني د ژبنییو علمي څانـګـو (مـانا پوهني او ګرامر)او د قاموس لیکني د عمـلي اړخو تر منځ ګډو اړیکو ، د اوسنیيو قامـوســو د جوړښت او محتــویاتو له بشپړتیا سره، په زړه پوري مرسته کـړې ده.

د قاموس لیکني تمرین اوږد او مستقل دود دئ، چـي د معـاصرو ژبنییو علمي څانګو تـر پیدا ایښت پېړۍ پېړۍ اوږد تاریخ لري. قاموس لیکني، د لغتپوهني(چـي پـه تېرو څلوېښتو کلونو کي پیل سوې ده)په ګډون د بېـلابېلو ژبنییو علمي څانګو پر بډاینه او پرمختـګ لـویه اغـېزه ښندلې ده. د لغـتپوهني اساسات په څرګـنـده ښیـي، چي دا پـــوهه به پــه راتلونکي کــي د نوو علمي قاموسو پـه را منځ ته کېدو کي د قاموسو لیـکوالـو او ژباړونکو ته ډېر څه وړاندي کړي.(Jackson and Amvela 215)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموس لیکنه کې د ناپېیلتوب او بېطرفۍ ارزښت

قاموس لیکوونکي باید د مؤرخانو په شان د حقیقتونو ناپېیلي او بې پرې لیکوونکي وي. د دې زرین اصل له مخې باید ټول کوښښ وکي، چې په ژبنیو مسألو کې هیڅکله د خپلو قومي، دیني، ژبنیو، سیاسي او ایډیالوژیکي تمایلاتو او شخصي ذوق پر بنسټ کمې یا زیاتې و نه کړي؛ ځکه په فرهنګو کې د ګوندي، سیاسي، ایډیالوژیکي، نژادي، دیني او داسې نورو اړېکو، شخصي ذوق او سلیقې له مخې تعریفونه او ماناوې وړاندې کول، د فرهنګ لیکنې له عمومي قواعدو څخه څرګنده سرغړونه ده. که د توکمیزې جلا ساتنې یا اپارتایت/ اپارتهاید د پېژندنې له پاره دغه دوه تعریفونه، چې دواړه یې د جنوبي افریقا د توکمپال رژیم د واکمنۍ پر مهال وړاندې سوې دي، په سرسري توګه تر نظر تېر کوو، له ورایه دغه راز شخصي او عندي نظریات ګورو:

- په یوه هیواد، په تېره بیا جنوبي افریقا کې د اوروپایانو او غیراوروپایانو د بېلابېلو توکمونو جلا ساتنه.
- هغه سیستم، چې په جنوبي افریقا کې، د حکومتي نظام له خوا رامنځ ته سوی ؤ؛ او هدف یې د بېلو توکمو جلا ساتل؛ او په دې ډول سپین پوستو خلکو ته ګټه رسول وه.

دوهم تعریف لکه څنګه چې لیدل کېږي، سیاسي او ایډیالوژیکي اړخ لري؛ ځکه چې لومړی تعریف هم د قضیې اصلي واقعیت ته ګوته نیسي؛ مګر د لومړني تعریف پر ضد دا استدلال کېږي، چې که د اپارتایت انګېزې او موخې روښانه نسي، نو دا تعریف په ګومه کې (په ضمني توګه) د توکمپال رژیم سیله او پلوي کوي. په ځینو حالاتو کې دا خبره ناممکنه وي، چې څوک د یوې مسألې یا یوه واقعیت په وړاندې خپل دریځ په روښانه بڼه و نه ښیې. دا خبره عامه ده، چې یو سړی د یوه له سترګو مجاهد او د بل له سترګو ترورېست یا ترهګر وي.(Atkins and Rundell427-28)

په ټولنیز ژوند کې ډېرې داسې پېښې او مسألې سته، چې د بېلابېلو فکري او ایډیالوژیکي دریځو څښتنان یې له یوې زاویې څخه نه ویني. له دې کبله، که قاموس لیکوونکی هم د دغه راز ایډیالوژیکي، ګوندي، سیاسي، دیني، مذهبي، فکري، ژبنیو او نورو توپیرونو تر اغېزې لاندې، د راغونډو سوو ټکو او اصطلاحاتو پېژندنې او شننې ته ملا وتړي، بیا نو په قاموس لیکنه کې د ناپېیلتوب او بې پرې والي، ټول موازین او معیارونه تر پښو لاندې کېږي؛ او د قاموسو علمي ارزښت له منځه ځي.

د یوهاند هېسن له نظره د قاموس لیکنې ضروري موضوعات او مسألې

پوهاند ډیک هېسن «د لغوي څېړنې او قاموس لیکنې د پاره د ژبپوهنې بنسټونه» په نامه د خپلې نوښتګرې مقالې په ترڅ کې، تر اتو بېلو سرلیکونو لاندې د قاموس لیکنې ضروري اړخونه داسې بیانوي:

- ږغ پوهنه(Phonology): د یوه ټکي او د هغه د بېلابېلو وریانتونو تلفظ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

– مورفالوجي/ مورفولوژي(Morphology): د يوه لغت د بېلا بېلو برخو(مورفيمو) جوړښت او ټول بې قاعدې شکلي بدلونونه(Irregular Inflections).

په مورفالوژۍ کې د اسمو د بې قاعدې جمعو او بې قاعدې فعلو پر بېلا بېلو حالتو سربېره، د دې خبرې سپيناوی هم کېږي، چې ايا د پام وړ ټکی يوه ساده ريښه لري؛ لکه "long" که اشتقاقي ريښه لري ؛ لکه "longish" او "prolong" او يا هم د ترکيبي ټکي بڼه لري؛ لکه: "long-jumper" او "Year-long"؛ خو په انګرېزي کې کله کله د ځينو ټکو له املا يا تلفظ څخه د هغو ترمنځ مورفيميک اړيکی (morphemic relationship)نه پېژندل کېږي؛ لکه: "Long-length" (Jackson and Amvela 195)

په پښتو کې هم د انګرېزي په څېر مورفالوژي دا خبره را ښيي، چې د مثال په توګه «خرځ» يوه ساده کليمه ده؛ او يوه ريښه لري. «خرڅه/خرڅه»، «خرڅيلاو /خرڅلاو» ، «خرڅاوو» ، «خرڅېدونکی» ، «خرڅوونکی» او داسي نوري ،هغه اشتقاقي کليمې دي چې ټولي د «خرڅ» له ريښې څخه را وتلي دي.

- نحوه(Syntax): د کلام د اجزاوو له پلوه د يوه ټکي نوعيت، څرنګوالی او هغه ځانګړي جوړښتونه، چې يو ټکی يې د استعمال په بېلابېلو حالاتو کې جوړوي. نحوه په قاموس ليکنه کې دا را ښيي، چې که د پام وړ ټکی صفت وي، بايد په جومله کې يې ځای چېري وي؛ مثلاً په پښتو کې« توره تخته» ، په پارسي کې «خانهء کلان» يا په انګرېزي کې "A large suitcase".

په مخکني پښتو ترکيب کې«توره»، په پارسي ترکيب کې«کلان» او په انګرېزي ترکيب کې"large" صفتونه دي؛ نوځکه بايد په جومله کې پر خپل ځای استعمال سي. نحوه دا خبره هم روښانه کوي، چې کوم اسمونه د شمېرلو وړ(کتابونه) او کوم اسمونه د شمېرلو وړ نه دي(غنم، اوبه او داسي نور) . (Jackson and Amvela 195)

- مانوي اړخونه(Semantics): د يوه ټکي ډول ډول ماناوي او مانوي جوړښتونه.

- قراين، حالات او احوال(Context): د هغو ټولنيزو حالاتو، قراينو او لارو چارو په اړه محدوديتونه او بنديزونه، چې يو لغت پکښي استعماليږي. لکه څنګه چې پوهېږو، ځيني ټکي د متن او بيان په ځانګړو ډولو يا د استعمال په خاصو شرايطو، موضوعاتو او مناسبتو پوري اړه لري. قاموسونه د دود او دستور له مخي وظيفه لري، په داسي حالاتو کې خپلو لوستونکو ته سمه او روښانه لارښوونه وکي. له همدې امله ګورو، چې په ځانګړو شرايطو، حالاتو او موضوعاتو پوري تړلي مالومات په سيستماټيکه توګه، په فرهنګو کې ځای مومي. په دغه راز مالوماتو کې رسمي/ دوديز(formal)غير رسمي/ نادوده (informal) ، شفاهي يا ګفتاري (colloquial)، عاميانه (slang)او داسي نور هغه اختصاصي موارد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حالات راځي، چــې د يوه ټکي شاوخوا پولــې جوړوي.

فرهنګونه تل شرايطو او ظروفو ته په پام سره د بېلابېلو ټکو د تصنيف او چاڼ کــولو پــه مسأله کي، د ثابتو اصولو او ځــانګړي دريځ پــيروي نه کــوي. کېــداى ســي ځيــني قاموسونو يو ټکى د غير رسمي يا نادوده لُغت په توګه ياد کړى وي؛ په داسي حال کي چي ځينو نورو هماغه ټکى د شفاهي، عاميانه، زموختــه عــاميانه يا مبتــذل(vulgar)او داسي نورو تر سرليکو لاندي اوډلئ وي. د دې تر څنګ، پــه فرهنــګو کي لغتــونه د محتــوا او اغېزمندى پر بنسټ هم پر بېلابېلو ډلو يا کټګوريو ويشل کيږي؛ لکه: د سپــکاوي او بې آبي ښکارندوى ټکي(derogatory/pejorative)، طنزيه يا خندني کليمات(jocular)، په نــرمــه او پسته بڼه بيانوونکي ټکي(euphemistic)او داسي نور.

- املا(Spelling): د يوه ټکي عادي او اليشېدونکي يا متغير ليکدودونه.
- ريښه پېژندنه(Etymology): د يوه لغت ريښه او تاريخچه.
- استعمال(Usage): د يوه ټکي د استعمال تکرار او دفعات(فريکوينسي) او پــه ځيــنو حالاتو کـــي منعه سوي يا نه استعمالېدونکي(taboo)حالتونه. (Hudson 1988)

پوهــاند هډسن د کليــمو د استعمــال محدوديــتونه؛ لکــه د رسميت مراتــب او د موضــوع ساحــه (Subject Domain)د شرايطو او مــواردو تر عنــوان لاندي راوستي دي. د پروفيسر هــډسن د استعمال (usage)کــټــګوري هغو مــتفرقه مالومـاتو ته ځانګړې سوې ده، چي ځينو ته يې په فرهنــګو کــي لږ ډېر ځاى ور کړل سوى دئ. په دې ډله کي لومړني مالومات د يوه ټکي د استعمال د تکرار يا فريکوينسي په اړه دي . تر دې وروستيو کلونو پوري، چي د لــغوي زېرمو د ســاتــني او استعمال په مقصد له کمپيوټرو څخه کار اخيستنه نه وه پيل سوې، د کليــمو د فريکوينسي په باره کي د باور وړ مالوماتو ترلاسه کول ډېــر ګــران ؤ. د پروفيسر هډسن د مالــوماتو په ډله کي دوهم توکى د هغه عُمر يا سِن يادونه ده، چي يو کوچني په هغه کي د يوه ټکي له مفهوم او مانا سره اشنا کيږي. د پاشلو مالوماتو دريــم توکى د يوه ټکي د استعمــال د هغو خــاصو مواردو او مناسبتو پــه ګــوته کول دي، چي پــه کلتوري لحاظ يې ځانګړى ارزښت پيدا کړى وي. دغــه راز مالومات زياتره په هغو ماخــذونو او شواهدو کي نغښتي وي، چي د يوه ټکي د اِستناد په موخــه وړانــدي کيږي. په دغه راز خورو ورو مالوماتو کي څلرم قلم د هغــو کلېشو(clichés)يــادوَنه ده، چي د پام وړ ټکي د استعــمال موارد بيــانوي. په پــاى کي د دې مالوماتو پينځم قلم، د بېلابــېلو ټــکو پــه اړه د بنــديزونــو او ممــنوعــاتو (taboos)ښوول دي.

په لغتپوهنه کي د نحوي(syntax)پر خلاف د کليمو او جــوملو مانوي اړخ ته ډېر پام کيږي. په دې مانا چي کېداى سي يو جومله د نحوي د اصولو او قواعدو له پلوه ســمه وي؛ خــو د لغتپوهني له پلوه بې مانا او ناسمه و بريښي؛ مثلاً « ستا سپين خيــالونه اوږدې لاري وهي. »يا « دا رنګين ظلمونه به کور په کور ښادي جــوړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي.» پــه دې دواړو جوملو کې د نحوي د اصولو له مخې څه تېروتنه نسته؛ فاعل، مفعول او نوري ګرامـري برخې ګرده پر خپلو ځایونو راغلي دي؛ خو د لغتپوهنې د قواعدو له مخې سمې او معقولې نه دي؛ ځکه دواړې جوملې له خپل سم ګرامري جوړښت سره سره بیا هم سمه مانا نه افـاده کوي یا پــه دې انګــرېزي جومله کې:

Colourless green ideas sleep furiously.

لکه څنګه چې لیدل کېږي دا جومله هم د انګرېزي ژبې له ګرامر سره بشپړ ســمون لري؛ مګر د لغتپوهنې د اساساتو له مخې د منـلو وړ نه ده. د دې خبرې مانا دا ده، چـــې د لغتپوهنې او نحوي اصــول یو له بله توپیر لري.(Jackson and Amvela 12.)

د پروفیسر هډسن په مقاله کې راغلي موضوعات په واقعیت کې د انګــرېزي ژبې د عامو قاموسو ځینې مهم اصول او قواعد بیانوي، چې د نړۍ د نورو ژبو له قـــاموسو او لغوي زېرمو سره د موضـوعاتو د بېلوالي او څرنګوالي پر بنسټ څه نا څه توپیر لري؛ ځکه د نړۍ بېلابېلې ژبې د ودې او پرمختګ په یوه پړاو کې نه دي؛ له بله پلوه د هرې ټولنې خلک له ځینو مشترکو ځانګړتیاوو او ضرورتونو تر څنګ خپلو خاصو فکري، فرهنګي، تاریخي، اجتماعي او اقتصادي مشخصاتو ته په پام سره، راز راز اړتیاوې او غوښتنې لري، چې قاموس لیکوونکي یې باید په خپلو اثارو کې، په بشپړ دقت او امانت رعایت کړي.

د قاموسو ډولونه

د ژبو د پرمختګ او بشپړتیا په دې پړاو کې، د قاموسو خورا ډېر ډولونه لیدل کېږي، چې د هر یوه په تدوین او تألیف کې پر ځینو عامو اصولو سربېره، له بېلابېلو مېتودونـو او لارو څخه کار اخیستل کېږي. دلته د پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل د ارزښتنـاک اثر(د عملي قاموس لیکنې له پاره د آکسفورډ لارښود)په رڼا کې، د قامــوسو د وېــش او بېلوني په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کوو:

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) یو ژبیز قاموس.

ب) دوه ژبیز قاموس. دا ډول قاموس هم کېدای سي پر دو نورو کوچنیو ډولو وېشل سي:

الف) یو اړخیز دوه ژبیز قاموس(Unidirectional Bilingual Dictionary)

ب) دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس(Bidirectional Bilingual Dictionary)

یو اړخیز دوه ژبیز قاموس، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري یو لـوری لري. په دې مانا ، چې په داسي قاموسو کې د راغونډو سوو ټکو تشریح او بیان په یوه ژبه وړاندې کېږي؛ مـثلاً د انګرېزي- فرانسوي دوه ژبیز فرهنګ ، چې یو متن لري؛ او په هغه کې انګرېزي لومړۍ یا اصلي ژبـه (source language)؛ او فـرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه (target language)ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس هم لکه څنګه چي نوم يې په ډاګه کوی، دوه متنه لري؛ او د را ټولو سوو ټکو تشريحات په دوو ژبو بيانوي؛ د مثال په توګه د انګرېزي - فرانسوي په دوه ژبيز قاموس کي اصلاً دوه متنه ځای پر ځای سوي دي، چي په يــوه متــن کي انګرېزي لومړی يا اصلي ژبه او فرانسوي دوهمه يا د ترجمې ژبه ده. په دوهم متن کي يې فرانسوي لومړی يا اصلي ژبه او انګرېزي دوهمــه يا د ترجمــې ژبــه ده. پــه اوروپايي ژبو کي د داسي قاموسو نمونې خورا ډېري دي، چي د يوې ژبي لغــتونه په بله ژبه مانا کوي؛ لکه:

Collins Robert French Dictionary
French-English
English-French
Collins German-English Dictionary

او داسي نور.

په افغانستان کي هم د دوو ژبيزو قاموسو ډېري بولګې لرو، چي په ځــينو کي عربي او پارسي ټکي په پښتو مانا سوي دي؛ لکه «رياض الــمحبت»، «عجــايب اللــغات»، د ډورن، راورټي، بيلو، ګيلبرټسن او نورو اوروپــــايي افغان پېژندونکو بېلابـــېل دوه ژبيــز قاموسونه او لاربښودونه، «سپېڅلې پښتو»، «افغان قاموس»، «د افغانستان د ځينو ژبو او لهجو قاموس»، د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «انګليسي - پښتو او پښتو - انګليسي قاموسونه» او په دې وروستيو کلونو کي له بېلابېلو اوروپايي او اسيايي ژبو څــخه په پښتو او بالعکس له پښتو څخه په اوروپايي او نورو ژبو تأليف ســـوي قاموسونه، چي لوستونکي يې د «قاموسونه ډاټ کام» په ويبپاڼه کي، له پوره متن سره ځيني بولګې کتلای سي.

په پارسي کي هم د دوو ژبيزو فرهنګو شمېر ډېر زيات دئ، چي په هغو کي کله کله د بهرنيو ژبو لغتونه په پارسي او کله کله په سرچپه بڼه، د پارسي لغتونه په نورو ژبو اړول سوي دي؛ لکه:

فرهنګ دانشگاهی انگلیسی - فارسی تألیف عباس آریانپور و منوچهر آریانپور (دورۀ ۲ جلدی یا ۷ جلدی).

فرهنګ انگلیسی - فارسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی، ۱جلدی)

فرهنګ جامع فارسی - انگلیسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی)

فرهنګ فرانسه - فارسی تألیف استاد سعید نفیسی(۲ جلدی) او داسي نور.

په اوردو کي داسي دوه ژبيز فرهنګونه ډېر دي، چي د يوې ژبي لغتونه يو ځل په خپله اصلي ژبه او بيا په دوهمه ژبه تشريح کوي؛ لکه په دغه قاموس کي چي د انګرېزي ژبي کليمې او ترکيبونه يې لومړی په انګــرېزي او بيا په اوردو ژبه مانا کړي دي:

English to English and Urdu Dictionary

دا ډول قاموسونه په واقعيت کي د دوو ژبو او دوو متنو په بڼه، د انګرېزي- انګــرېزي او انګرېزي- اوردو دوه بېل قاموسونه په يوه ټوک کي وړاندي کوي، چي د دواړو ژبو مينه والو ته په زړه پوري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ژبیز فرهنګونه هم د یو ژبیزو قاموسو په شان هم په عامه او هر اړخیزه بڼه او هم په تخصصي یا انتخابي بڼه لیکل سوي دي.

ج) څو ژبیز قاموس (Bilingual Dictionary): هغه قاموس، چې را غونډ سوي ټکي په مختلفو ژبو وړاندي کوي. د شاه عبدالله شاه بدخشي «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس» د دغه راز قاموسو یوه بېلګه ده.

۲- د محتویاتو له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) عمومي ژبه.

ب) پوهنغونډ (دایرة المعارف) او کولتوري مواد.

ج) د اختصاصي اصطلاحاتو سیستم (ټرمینالوجي/ ټرمینالوژي) یا کوچنۍ ژبې؛ د مثال په ډول د حقوقي اصطلاحاتو، طب، نرسینګ، کمپیوټر، کریکېټ او داسې نورو علمي څانګو د تخصصي اصلاحاتو قاموسونه.

۳- د چاپ د ګڼې یا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

الف) معیاري ګڼه یا د پوهنتونو د بېلابېلو پوهنځیو دپاره لیکل سوی چاپ.

ب) لنډ یا مختصر چاپ.

ج) جېبي چاپ.

۴- د فزیکي جوړښت یا څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د کاغذ پر مخ چاپ سوي قاموسونه.

ب) برېښنايي یا الیکټرونیک قاموسونه (هغه قاموسونه، چې په کمپیوټرو کې د استفادې دپاره د CD-ROM، DVD یا ځانګړو ډیجیټل وسایلو په بڼه جوړ سوي وي).

د ټیکنالوژۍ په دې پرمختللي عصر کې، د قاموس لیکنې د ډول ډول ستونزو د حلولو دپاره، د ډیجیټل قاموسو جوړول او عامول ډېره غوره لاره ده. په دې ډیجیټل قاموسو کې تر ټولو لوی قاموس د اکسفورډ انګرېزي قاموس (Oxford English Dictionary) دوهم چاپ دئ، چې په شل ټوکه کې د کتاب په بڼه هم چاپ سوی دئ. دا ډول قاموسونه چې په حقیقت کې، د اړونده ژبې دایرة المعارفي (encyclopaedic) قاموسونه بلل کېږي، د ټولې ژبې لغوي، ادبي، تاریخي، جغرافیایي او نوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي زېرمي په مفصله بڼه وړاندي کوي. په ځينو دايرة المعارفي قاموسو کي لغوي زېرمه له فلسفي، حقوقي، طبي، هونري او داسي نورو تخصصي مالوماتو څخه په بېلو ټوکونو کي ځای پر ځای سوي وي؛ لکه:

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary

کله چي قاموسونه په دوو يا څو ټوکو کي چاپ سوي وي، بايد په هر ټوک کي د را غونډو سوو کليمو لنډ فهرست د هغه پر سربېرن پوښ او بغلي څنډه، په غټو او روښانه تورو کښل سوي وي، چي لوستونکي د اړوند ټکي د لوستو په خاطر نېغ په نېغه د اړتيا وړ ټوک ته مراجعه وکي. په خواشينۍ سره د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو - پښتو تشريحي قاموس د ميديوتيک چاپ بېلابېل ټوکونه يوازي د نومرو يا لمبرو (۱، ۲، ۳، ۴) په مرسته بېل سوي دي؛ او د هر ټوک پر مخکني پوښ او عمودي څنډه د هغه د محتوياتو يا راغلو ټکو لنډه يادونه نه ده سوې. په بل عبارت، څوک له ورايه نه پوهېږي، چي په جيم، سين، لام يا نورو تورو سره پيل کېدونکي ټکي په کوم کوم ټوک کي راغلي دي؟ که پر هر ټوک د پرله پسي شمېرو تر څنګ د را غلو ټکو د سر تورو يادونه هم وسي، دا کار به بې شکه له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه او چټکه موندنه کي ډېر لوی کومک وکي. سربېره پردې ځينو نوو قاموسو د اړوندو ټکو د اساني او چټکي موندني په مقصد، د هغو د سر توري د قاموسو د پاڼو پر دننه څنډو هم، په روښانه او غټو تورو ليکلي وي، چي له لوستونکو سره د بې ځايه سرخوږي په له منځه وړلو او وخت بچتولو کي ډېره مرسته کوي. په ايراني فرهنګو کي د «فرهنګ عميد» دري ټوکه دوره او د عباس آريانپور او منوچهر آريانپور «فرهنګ دانشګاهی انګليسی – فارسی» د دغه ډول قاموسو له ډلي څخه دي.

ج) هغه قاموسونه، چي پر ويبپاڼو يا اينټرنيټپاڼو خپاره سوي وي.

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) هغه قاموسونه، چي کليمې او ماناوي دواړه پکښي ليکلي سوي وي (تر ټولو عام قاموسونه).

ب) هغه قاموسونه، چي پر قاموسي سرټکو او ماناوو سربېره ځيني نوري کليمې هم را نغاړي (په دې ډول قاموسو کي د را غونډو سوو سرټکو تر څنګ د هغو ټکو يادونه هم کيږي، چي د مانا له اړخه سره تړلي وي).

۶- د کاروونکو د څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) ايا قاموس د هغو کسانو د پاره ليکل سوی دئ، چي ګرده په يوه ژبه خبري کوي؟

ب) ايا قاموس د هغو ځانګړو ډلو ويونکو ته کښل سوی دئ، چي په دوو ژبو خبري کوي؟

ج) ايا قاموس په نړۍ کي د ژبي د ټولو زده کوونکو د استفادې له پاره ليکل سوی دئ؟

۷- د استفاده کوونکو د زده کړي او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) ژبپوهان او د ژبي نور ماهران.
ب) په لیک لوست پوه غټان (بالغان).
ج) د ښوونځییو زده کوونکي.
د) کوچني هلکان.
هـ) د ژبي نور زده کوونکي.

۸- د کاروَني یا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د ډیکوډینګ (decoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په خپله ژبه د بهرنۍ ژبي د یوه متن یا ټکي د مانا پوهېدل.
ب) د اینکوډینګ (encoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په بهرنۍ ژبه د خپلي ژبي د یوه ټکي یا متن ژباړه؛ د کلیمو سم استعمال او لوست ورکوَنه. (Atkins and Rundell 24-25)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په «کلیمې، مانا او لغتنامه...کي» د قاموسو د دغو دوو لویو ډولونو یادونه کوي:
- ځانګړي یا انتخابي قاموسونه (Selective Vocabularies)
په دې ډله کي د ساینس، سپورټ، حقوقو، طب، ټیکنالوژۍ، اقتصاد، اروا پوهني او داسي نورو په څېر اختصاصي قاموسونو نومونه اخلي.
- جامع یا هر اړخیز قاموسونه (Comprehensive Vocabularies) چي د ژبي عمومي قاموسونه پکښي شامل دي.

د عمومي او اختصاصي قاموسو څیني ځانګړتیاوي

البته د ژبي عمومي قاموس له هغو اختصاصي یا انتخابي قاموسو څخه ډېر توپیر لري، چي د یوې ځانګړې څانګي د مشخصو ټکو، ترکیبو، تعبیرو او اصطلاحاتو د شنني او سپړني له پاره لیکل کیږي. د ژبي د عمومي یا هر اړخیزو قاموسو پرخلاف، په اختصاصي یا انتخابي قاموسو کي زیاتره د اړونده اصطلاحاتو او ترکیبو تخصصي او مسلکي اړخو او د هغو تشریحي بیان ته پام اړول کیږي؛ او د موضوع له پلوه تړلي یا نیژدې اصطلاحات د کراس ریفرینس په مرسته، په بېلابېلو ځایو کي اوډل کیږي. په عامو قاموسو کي د ژبپوهني، په تېره بیا لغتپوهني له عمومي رمزونو او ظرافتونو سره سروکار وي؛ په داسي حال کي چي په اختصاصي یا مسلکي قاموسو کي، د را غونډو سوو اصطلاحاتو په اړه د ډېرو دقیقو او تخصصي مالوماتو وړاندي کولو ته پام کیږي. په بله وینا، عام یا هر اړخیز ژبني قاموسونه زیاتره د ژبپوهني او لغت پوهني پر اساساتو متکي وي؛ حال دا چي د تخصصي یا انتخابي قاموسو په لیکنه او تألیف کي، د ژبپوهني او لغتپوهني د پراخ او دقیق استعمال پر ځای، تر ډېره حده د مربوطي څانګي له تخصصي او مسلکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مالوماتو او جزییاتو څخه استفاده کیږي. په دغه راز فرهنګو کې د کلیمو او اصطلاحاتو له ګرامري ډول یا کټګورۍ؛ لکه اسم، صفت او داسې نـــورو پرته، ډېرو دقیقو او جزیي ګرامري اړخونو ته توجه نه کیږي.
سربېره پر دې، په تخصصي یا انتخـــابي قاموسو کې، چې ځینو ژبپوهانو او لغتپوهانو د کوچنۍ یا فرعي ژبې په نامه هم یاد کړي دي، د عامو قاموسو نورو ځانګړتیاوو؛ لکه د کلیمو رېښه پېژندنې، تلفظ، املایـي ورېانتیونو او داسې نورو مهمو اصولو ته پام نه کیږي. دغه راز فرهنګونه، د عامو ژبنیو فرهنـګونو پر خلاف، چې د عامو خلکو د استفادې په مقصد لیکل کیږي، د ټولنــې د یوې ځانګړې یا مشخصې ډلې د کار اخیستنې د پاره برابریږي. په پای کې د دې خبرې یادونه ضروري ده، هر څونه چې قاموسونه اختصاصي او مسلکي بڼه پیدا کوي، په هغونه اندازه د قاموس لیکوونکو او لوستونکو تر منځ واټن او ربړ لږیږي؛ ځکه دواړې خواوې په اسانۍ سره یو د بل په بیان، اړتیاوو او غوښتنو پوهیږي؛او په دې توګه د کلیمو د شکلي او مانوي التباس او راز راز نورو پېچلتیاوو ګڼه کمیږي. دلته د علومو د ځینو اختصاصي یا انتخابي قاموسو یادونه کوو، چې لوستونکي یې د ژبو له عمومي یا هر اړخیزو قاموسو سره پرتله کړي:

فرهنگ حقوق

ترمینولوژی حقوق

فرهنگ سیاسی

واژه نامۀ سیاسی و اجتماعی

فرهنگ اصطلاحات نوین

قاموس اقتصاد

لغات عامیانۀ فارسی افغانستان

د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس

فرهنگ ادبیات فارسی دری

Dictionary of Economics
Dictionary of Business
Dictionary of Economic Terms
Dictionary of Sociology
Dictionary of Science and Technology
Dictionary of Proverb
Dictionary of Legal Terms
Law Dictionary
A Dictionary of International Law

او داسې نور.

په انګرېزي قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې ځينو ژبپوهانو په قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه په دې ډول ښوولي دي:

۱- ساده ټکي (Simple Words) چې هغه هم پر دې ډلو ويشل کېږي:

الف) لغوي کليمې (Lexical Words) لکه اسم، فعل، صفت، قيد، ږغونه (د ږغ توري).

ب) ګرامري ټکي (Grammatical Words) يا وظيفوي کليمې (Function Words) چې په هغو کې ادات، د ارتباط توري، ضميرونه، مرستندويه فعلونه، اشاري ضميرونه او آرټيکلونه شامل دي.

۲- څو کليمه يي محاورې (Multi Words Expressions, MWEs) يا هغه ترکيبونه، چې مانا يې د اجزاوو تر مجموعې پراخه او لويه وي؛ لکه: Kick the bucket ،kith and kin ،birds of the feather او داسې نور. په داسې حال کې، چې ځيني لغت پوهان ژبنيو اصطلاحاتو (Idioms) ته په همدې صفت قايل دي؛ او په هغو کې دغو ډولو ته ځای ورکوي:

الف) عبارتي اصطلاحات (Phrasal Idioms)

ب) مرکبات يا ترکيبونه (Compounds)

ج) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs)

د) د مرستندويه يا کومکي فعلو جوړښتونه (Support Verb Constructions)

هـ) ثابت او ثابت وزمه عبارتونه (Fixed & Semi-Fixed Phrases)

ځيني ثابت عبارتونه لکه: ham & eggs, knives, forks & spoons, kith & kin

او داسې نور، د ترکيبو په څېر هم کارېږي. (Atkins and Rundell 167)

۳- مخففات يا اختصارات، چې هغه هم پر درو ډولو وېشي:

الف) الفبيټيزم (Alphabetism)

ب) اکرېنيمونه (Acronyms)

ج) انقباضونه يا لنډوَني (Contractions)

۴- جزيي يا ټوټه يې ټکي (Partial Words) چې په هغو کې دغه ډولونه شامل دي:

الف) تړلي يا ناخپلواکي موښلوني (Bound Affixes)

لکه impossible ،attainment او داسې نور. په اوسنيو انګرېزي قاموسو کې دغه راز تړلو صرفي ضميمو يا موښلونو ته ډېر لږ د يوه بېل يا خپلواک قاموسي سر ټکي ځای ورکوي.

ب) توليدي موښلوني (Productive Affixes) لکه: Ex-mayor ،Ex-wife او هغه ترکيبونه چې د anti, de, un او داسې نورو مختاړو (prefixes) په مرسته تر لاسه کېږي؛ لکه: undoutful, anti-war, decentralized او داسې نور.

ج) يوځای کوونکي شکلونه (Combining Forms) يا دوه بېل لغتونه، چې د يوه هايفن (-) په مرسته سره يو ځای کېږي؛ لکه: one-eyed, one-legged, heart-stricken, vinyl-covered, او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله "Multiword Verbs" تر عــنوان لاندې د دغـو فعـلو یـــادونه کړې ده:

الف) هغه فعلونه، چې اضافه توري یې ملګـرى کـوي (Prepositional Verbs) لکــه:

call for(john), look at(him), ask for, believe in, care for, deal with, refer to او داسې نور. لکه څنګه چې لیدل کیږي، د داسې فعــلو په پاى کې تل د مفعول یـــادونه کـــیږي.

ب) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چې کېداى سي په پاى کې یې مفعــول راغلئ وي.

داسې فعلونه کېداى سي متعدي (transitive) بڼه ولري؛ لکه:

bring up, look up etc.

یا لازمي بڼه ولري؛ لکه:

give in, sit down etc.

ج) هغه فعلونه، چې د ادات لرونکو فعلو او عبارتي فعلو تر منځ د پُله بڼه ولري؛ لکه:

check up on (my friend), get away with (that), stand up for (your rights) etc.

(Jackson and Amvela 75)

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکې زېرمې: دخیل او مفغن ټکي (مفغنات)

الف) دخیل ټکي

لکه څنګه چې پوهېږو د نړۍ ژبې تل د سیاسي، فرهنګي، اجتماعي او اقتصادي بدلونو په ترڅ کې یو پربل ډول ډول اغېزې ښندي. هره ژبه له اړتیا سره سم د نورو ژبو ځینې ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات اخلي؛ او په بدل کې یې د خپلې ژبې ځینې نورو ژبو ته ورکوي. د نړۍ د بېلابېلو ژبو او فرهنګي جریانو ترمنځ دا راکړه ورکړه له پېړیو پېړیو څخه روانه ده؛ او تر هغه مهاله به همداسې جاري او ساري وي، چې بېلابېل ملتونه خپل ژوند او موجودیت ته دوام ورکوي. پښتو ژبې ته هم د دې فرهنګي راکړې ورکړې په لړ کې له اوستـــا، سنسکریت، هندي، پهلوي، هیندکو، پارسي، تورکي، عربي او نورو ژبو څخه ځینــي ټکـــي، ترکیبونه او اصطلاحات راغلي دي، چې اوس زموږ په ژبه کې تر ډېر اوږده استعمال وروسته، د پښتو نه بېلېدونکي او ګران بیه پانګه ګڼله کیږي. د پښتو په ګډون باید د هرې ژبې قاموس لیکوونکي د دغه راز ټکو و را غونډولو او خوندي کولو ته ټینګ پام وکي. البته ددې خبرې مانا دا نه ده، چې د نورو ژبو نا اشنا او غیرضروري ټکي، تعبیرونه او اصطلاحوي باید بې دلیله په پښتو فرهنګونو راګډ کړل سي؛ بلکې د دې خبرې مانا دا ده، چې د پښتو فرهنګونو مؤلفان باید هغه دخیل الفاظ، ترکیبونه او اصطلاحات هرومرو راټول او تشریح کړي، چې زموږ د عام و خاص په خبرو او لیکنو کې په پېرخ استعمالیږي لکه دین، مذهب، ایمان، نکاح، طلاق، میراث، جهاد، قاضي، ملا، سیاست، دولت، حکومت، قضا، عکس، ساعت، خان، خاندان، خانم، کومک/کمک، قشله، قاغوش، جرګه، لوټ، وجاړ، شوده، سوډر، ډول، کړکۍ، چنډڼ، ګوبى، بېنډۍ، پتنوس، سماوار، لابراتوار، موټر، کمپیوټر، پاسپورټ، ویزه، بایسکل، موټرسایکل، رادیو، تلویزون، کپیټالیزم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسیالیزم ، کلونیالیزم، ګلوبالیزم، میکانیزم او داسي نور، چي له بېلابېلو ژبو څخه د زمانو په اوږدو کي، پښتو ژبې او ادب ته را ننوتي دي؛ او اوس د دې ژبې نه بېلېدونکي برخه ګڼله کېږي. په دې ډله کي ځینو ټکو ته، له پښتو سره د ګډي اریایي ریښې د لرلو په سبب، حتا د پردو ټکو په سترګه نه کتل کېږي، نو ځکه یې روزنه او پالنه نور ډېره ضروري برېښي.

ب) مغفن ټکي (مغفنات)

په پښتو قاموسو کي د دې ژبې تر سپېڅلو او دخیلو ټکو وروسته، پښتو سوي یا مغفن ټکي ډېر لوی ځای لري . مغفنات یا په پښتني کټو کي ایشبدلي کلیمې، هغه ټکي دي چي په پښتني ټولنه کي یې د خپل اوږده تابعیت پر بنسټ له شکلي او مانوي(معنوي) پلوه لږ یا ډېر بدلون موندلئ دئ؛ او اوس د پښتو ژبې د لغوي زېرمې ډېــره ارزښتناکه او نه جلا کېدونکي برخه ده.

د مفغناتو ډولونه

په پښتو قاموسو کي د مفغناتو د سمـــي پېژندني دپاره باید د پښتو د بابا-لــوی استاد علامه عبدالحـــي حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د عالمانه څېړنو په رڼا کي دغو ډولونو ته بشپړ پام وسي:

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

مانوي مفغنات هغه پردي ټکي دي، چي خپل اصلي حالت یې لږ و ډېر ساتلئ وي؛خو مانا یې څه نا څه اوښتې وي. دې ډول ټکو په پښتني چاپېر(محیط) کي داسي نوې ماناوي او مفهومونه موندلي دي، چي له خپلي اصلي مانا/ ماناوو سره ټینګ اړیکی یا نیژدې والی لري؛ د مثال په توګه د «بشر»کلیمه، چي په عربي ژبه کي د انسان د ظاهري پوست پــه مانا ده؛ خو په پښتو کي دا ټکی د انسان د ټول بدن او وجود په مانا کاریږي؛ چي«بشرکی» یې د تصغیر بڼه ده (حبیبي، سپېڅلي پښتو کد ـ کهـ). د پښتو په لوېدځه (لوېدیزه)لهجه کي د «بشر»کلیمه خورا ډېره استعمالیږي؛ لکه چي وایي: «ته زما بشر یې !» یاني ته د ځان په شان راته ګران یې؛ «خدای دي روغ بشر درکي !» یاني خدای دي جوړ او روغ لره؛ «خوار بشری» یاني خوار ځواکه، «بشر دي ومره !»؛« بشر دي سرخوره سه !»؛«بشر دي خاوري سه !»؛او داسي نور، هغه ترکیبونه او تعبیرونه دي، چي د«بشر»کلیمه تر عربي ژبې په نسبتاً پراخه او بېله مانا کاریږي (حبیبي، سپېڅلي پښتو کهـ).

دوهم: اوښتي مفغنات

اړول سوي مفغنات هم په خپل وار سره پر دوه ډوله دي: د اوښتو مفغناتو په لــومړۍ ډلــه کـــي هغه کلیمي راځي ، چي یوازي یې ظاهري جوله څه نا څه اوښتې وي؛ خو خپله اصلي مانا یې خوندي ساتلې وي. د دغه راز ټکو په ظاهري بدلون کي زیاتره د «ش» توری په «ښ» ، د «د» توری په «ل» ، د«چ» توری په «څ» ، د«ج» او «ز»توري په «ځ» ، د «ب» توری په «و» ، د «ن» توری په «ڼ» ، د «ث» توری په «ت» یا خپلو اصلي مخرجو ته په نورو نیژدې ږغونو اوښتي وي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدست - اودس

اشک - اوښکي/ اوښي

اطاق - هوتاک[اوتاک]

افعي - اپي

بهادر- باتور

بهشت - بهښت

پشت - پښت[نژاد]

تفنگ - توپک/ټوپک

جوان - ځوان

خداوند - خاوند

خرج/ خرچ - خرڅ

خوش- خوښ

روزه- روژه

شاد - ښاد

شادی - ښادي

شور- ښور[ږوږ، غوغا]

شهر - ښهر/[ښار]

فراخ - پراخ

فرشته - پرښته/[پريښته]

فيروزه - پېروژه

گريبان - گرېوان

مثل - متل

معصوم - ماشوم

ميراث - ميرات

هيچ - هيڅ

(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو).

د اړول سوو مفغناتو په دوهمه ډله کي هغه ټکي شامل دي، چي هم يې ظاهـــري جوله اوښتي وي؛ او هم يې په مانا کي بدلون راغلئ وي؛ مثـــلاً «اسي» هغه عربي کليمه ده، چي د عربي له «عاصي» ټکي څخه مفغن سوې ده. عربان دا کليمه د طـــاغي او گوناکار (گنهگار/گنهکار) په مفهوم کاروي؛ خو پښتنانه دا ټکی د بخيل، شوم، منحـــوس، مـــړاوي او پژمرده په ماناوو استعمالوي؛ او«اسېگی» يې د تصغير بڼه ده(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو). دغه راز، «عورت» په عربي کي د انسان د وجود هغو ځايو ته وايي، چي پټول يـې لازم وي؛ خـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو له دې ټکي څخه بله کلیمه جوړه کړې ده، چې«اورته» نومیږي؛ او د ماینې، ماندینې، ښځې، میرمنې، کوروالا، کورودانې او داسې نورو په مانا کاریږي. پښتنو وروسته د تورو په اړولو سره له همدې ټکي څخه «اروته» جوړه کړه. وریسې د همدغو مورفالوژیکو بدلونو په لړ کې، له دې کلیمې څخه بل ټکي سر پورته کړ، چې نن یې«ارتینه»بولي. د عربي ژبې«نعره» په پښتو کې په«ناره»واوښته. وروسته له همدې ټکي څخه په پښتو کې داسې اصطلاحوي جوړې سوې، چې له عربي مانا سره یې هیڅ تړاو نه درلود؛ د مثال په توګه د کندهار او شاوخوا سیمو پښتانه وايي: « پلانۍناره وکړه.» يانې هغه نجلۍ یا ښځې د مور او پلار د خوښې او پــخو ټولنیزو دودونو پر خلاف په خپله د ژوند ملګرى غوره کړ. دغه رنګه په پښتو کې، هغو نظمونو ته هم«ناري»وايي، چې له ملي وزنونو سره سم، د پښتو د ولسي نکلونو په منځ کې ویلي کیږي؛ او زموږ ولسي نکلونو ته لا نوره ښکلا او جذابیت ور بخښي(حبیبي، سپېڅلې پښتو کز).

په دې ډول ګورو، چې له عربي«نعرې» څخه په پښتني چاپېر کـې داسې نوي ټکي او اصطلاحات و زېږېدل، چې پر ظاهري جولې سربېره، د مانا له اړخه هم له خپل اصلي عربي ټکي سره، مځکه او اسمان توپیر لري.

دريم: منقلب مفغنات

هغه مفغن ټکي، چې په ترتیب او اوډنه کې یې ډېر بدلون راغلئ وي د اِبدال، تخفیف، تزیید، حذف او ترخیم له کبله یې اصلي بڼه ببخي اوښتې وي؛ او په پښتو ژبه کې یې نوی رنګ اخیستی وي؛ لکه منځوی، چې د«میان» او «منځ»له ټکو څخه پیدا سوی دئ؛ صباح او سبا، سحر او سهار(د دې لغت د پاره، د پښتو اصلي ټکی ګهيځ دئ)، فاتحه او پاتا، آویزان او الوېزاند، آزمایش او ازماینښت [ازمینښت، ازمویینښت یا ازموینه،کاهش او کاهښت، خواهش او خواهښت، خارش او خارښت] او داسي نور، په دې ډله کې دي (حبیبي، سپېڅلې پښتو کز).

ځینو افغان ژبپوهانو په خپلو اثارو کې د بعضو اروپایي ژبپوهانو په پیروی د خیلو ټکو ته د پورسوو یا عاریت سوو ټکو(borrowed words) اصطلاح کار کړېده؛ خو لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري دا اصطلاح منطقاً دقیقه نه ده؛ ځکه پور یا عاریت یوازې د هغه څه د پاره معقول او منطقي بریښي، چې بیرته ورکول یې لازمي او ضروري وي؛ په داسې حال کې چې په ژبو کې د دخیلي کلیمې، ترکیبونه او اصطلاحات تر تابعیت موندلو وروسته د اخیستونکې ژبې نه بېلېدونکې برخه ګڼله کیږي. همدا اوس په انګرېزي کې، چې د نړۍ له خورا علمي، بډایو او ارتو ژبو څخه ده، پر بې شمېره یوناني او لاتیني ټکو سربېره، د جرمني، فرانسوي، هالنډي، ناروېژي، اسپانوي، عربي، هندي، پارسي او نورو ژبو په پېخر کلیمې خوندي دي. د انګرېزي ژبې ویوونکي دا کلیمې او ترکیبونه په ډېره مینه او ویاړ د خپلې ژبې د یوې ژوندۍ او فعالې برخې په توګه په خبرو او لیکنو کې کاروي؛ او هیڅکله د پردیتوب په ګونا د هغو ضایع کولو یا پیکه کولو ته زړه نه ښه کوي. د پور سوو ټکو یا «پور ویـیونو» اصطلاح لکه څنګه چې ځینې افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهان يې کاروي، له دې امله هم د تأمل وړ ده، چې د پور په اخيستو کې تل د پور اخيستونکي اراده او نيت نغښتی وي؛ حال دا چې د دغو کليمو په راتګ او رواج موندنه کې له نېږې او توپک څخه نيولې بيا تر سياسي، اجتماعي، فکري، فرهنګي او اقتصادي اغېزو پورې ګرده ارزښتناکه ونډه لري. په بله وينا، د دې کليمو په دودېدو کې تل د پور اخيستونکي د غوښتني او هوډ پر ځای د زورورو او پياوړو ملتو ارادې نغښتي دي. د همدې استدلال پر بنسټ، د «پور وييونو» يا «عاريت سوو ټکو» اصطلاح، لکه څنګه چې ځينو نورو اوروپايي ژبپوهانو هم نه ده خوښه کړې، چندان خريدار نه لري.

بېلابېلو ژبو ته ورغلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحوي د زمانې په تېرېدو سره د نوو کليمو په بڼه، پښت پر پښت داسې نوی بچي زېږوي، چې په پای کې د اصلي يا لومړۍ ژبې وييوونکو ته کاملاً نا اشنا برېښي. پښتانه پوهېږي، چې د پارسي «خرج/ خرج» پښتنې چاپېر ته په را ننوتو سره په «خـرڅ» واوښت؛ او اوس له همدې مفغن ټکي څخه په پښتو کې د خرڅـوونکي (پلورونکي)، خرڅيـلاو/ خرڅلاو، خرڅه (خرچه، مصرف يا لګښت)، خرڅـاوو يا خرڅي (خراج، لاس خلاصـی، لګوونکی، مصرف کوونکی)، خرڅښت، خرڅېدنګ، خرڅوَنګ، خرڅېدل، خرڅول، خرڅېده، خرڅګير (په بندرونو کې د ماليې يا محصول مامور)، خرڅون، خرڅونی، خرڅېدونکی (مال، جنس، متاع)، خرڅندويه او داسې نورو په شان راز راز ټکي او ترکيبونه جوړ سوي دي، چې هر يو يې د پښتنو په بېلابېلو سيمو کې، د خلګو په ورځنيو خبرو او محاورو کې کارېږي.

په دې توګه بايد د پښتو قاموس ليکوونکي په خپلو اثارو کې پر «پلورل» سربېره د «خـرڅ» له مفغن ټکي څخه جوړ سوی مصدر «خرڅول» او له هغه څخه ټولو راوتلو مشتقاتو ته ځـای ورکړي. دا کار نه يوازې د ټولنيز ژوندانه يوه څرګنده او مُبرمه اړتيا ده؛ بلکې د پښتو ژبې د لغوي، ادبي او علمي پانګې د بډاينې او بشپړتابه په لار کې، يو ارزښتناک ګام دئ.

قاموس ليکوونکي د هغو احساساتي، تنګ نظرو او متعـصبو شاعرانو، ليکوالو او حتا ژبپوهـانو په څېر نه دي، چې د ژبې د «سوچه کولو» پر لېونې خره سپاره وي؛ او د خپلې ژبې ډېرې ګران بيه لغـوي زېرمه يوازې د پردۍ ريښې په ګونا له پامه غورځوي. لکه څنګه چـې مخکې هم دې خبرې ته اشاره وسوه، ژبه د يوه بدلېدونکي ټولنيز موجود په توګه تل د ټولنې له تحولاتو او پرمختګونو څخه رنګ اخلي. د هرې ژبې په وده او پرمختګ کې د خپلو ټولنيزو او طبيعي بدلونو تر څنګ ان د شاو خوا سيمو ژبې او کولتوري جريانونه هم ډېره ارزښتناکه ونډه لري؛ د مثال په ډول د سيمې له بېلابېلو ژبو سره د پښتو نيژدې اړيکـې، په حقيقت کـې د هغې ګډې ادبي، علمي او فرهنـګي جغرافيې په مـانـا دئ، چې ټولې ژبې او فرهنـګي جريانونه يې يوله بله اغېزمن کړې دي. پښتو د همدې فرهنګي راکړې ورکړې په بهير کې ډېر پارسي لغتونه اخيستي دي؛ لکه درخته، سبب، سايه، سبزي، رود، درياب، بيـرون، دروازه او ډېر نور، چې اوس د زياترو پښتنو په ورځنيو خبرو، مرکو او ليکنو کې په ډېره مينـه او خوښۍ استعمالېږي. افغاني پارسي (دري) هم له پښتنو سره د خپلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیژدې او ټینـــګې فرهـــنګي راکړې ورکړې په لړ کې، ډېرې پښتو کلیمې اخیستې دي، چې زموږ ډېرې پارسي ژبې ورونه یې بې تعصب او تنګ نظرۍ په خپلو خبرو او مرکو کې کاروي؛ لکه: «پُت = پَټ»، «ګدود = ګډوډ»، «جور= جوړ»، «توته = ټوټه»، «تــوته توته = ټوټه ټوټه»، «دند = ډنډ»، «جګره/ جګـله = جـــګړه»، «تکره/ تکله =تکړه» ، «اندیـــوال =انډیوال»، «چتل=چټل» چمتو ، هرومرو...او په سلګونو پښتو نومونه لکه میرویس، زلمی، زمری، زمریالی، ننګیالی، توریالی، سپوږمی، ملالۍ، ګلالۍ، تورپیکۍ، خاتول(اصلاً غاټول)، رنا(اصلاً رڼا)، مینه، شغله، پلوشه ، لمبه، ولوله او داسې نور. سربېره پر پرېمانه عربي او پاړسي ټکو، له تورکي څخه هم زموږ ژبې ته ځینې کلیمې راننوتې دي؛ لکه کومک، خانم، قشله، قاغوش، جرګه، ولس، خان او داسې نور یا پتنوس، سماوار، پروسه او داسې نور چې له روسي څخه پښتو او درې ته راغلي دي؛ او اوس زموږ په ژبه او ادب کې مزبوتې ریښې لري. پښتنانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو په راغونډولو او خوندي کولو کې، چې هره ورځ زموږ په خبرو او لیکنو کې استعمالیږي، هر اړخیزې هڅې وکړي؛ ریښې او تاریخي بدلونونه یې روښانه کې.

بې شکه چې د علمي او اکاډیمیــــکې فرهنګ لیکنې کار یوازې د دخیلو او مغفنو ټکو په را ټولولو، نه بشپړیږي. د دغه راز ټکو او ترکیبو ریښه پېژندنه او تاریخي بدلونونه هغه بله مهمه او اساسي مسأله ده، چې قاموس لیکوونکی یې باید سپړلو او شنلو ته په ټینګه ځیر سي؛ ځکه ډېرځله د کلیمو شکلي یووالی لوستونکي ناسم لوري ته بیایي؛ او په پای کې یې تېروتنې ته اړباسي.

په قاموسو کې د دخیلو او مغفنو کلیمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو ټکو د پېژندګلوی اړتیا

په قاموسو کې د دخیلو او مغفنو ټکو د را غونډولو تر څنګ بله مهمه او ضروري خبره د هغو د سپېڅلو او اصیلو پښتو ټکو پېژندګلوي ده. لکه څنګه چې پوهېږو ځینې دخیل ټکي او مغفنات په پښتو کې خپلې سپېڅلې کلیمې هم لري. قاموس لیکوونکو ته ښایي، چې دغه راز ټکي هم د مغفنو ټکو په شرحه کې یاد کړي؛ او هم یې د بېلو قاموسي سرټکو په توګه په خپل اصلي ردیف کې ثبت او تشریح کړي؛ مثلاً د «کمیس» کلیمې په شرحه او بیان کې باید له یوې خوا دا اړخ روښانه سي، چې دا کلیمه د عربي ژبې له « قمیص» څخه مغفن سوې ده؛ او له بلې خوا باید د دې کلیمې تر څنګ د هغې سوچه او سپېڅلې پښتو کلیمه یانې« خت»هم د یوه بېل قاموسي سرټکي په توګه له خپلو ټولو اړونده تشریحاتو او ځانګړتیاوو سره یو ځای، لوستونکو ته ور وپېژندل سي. «سهار» یو بل مثال دئ، چې د عربي د «سحر» ټکي پښتو سوې بڼه ده؛ خو په پښتو کې یې اصیل ټکی«ګهیځ» دئ، چې قاموس لیکوونکی یې باید له یوې خوا د«سهار» په تشریح کې یادونه وکړي؛ او له بلې خوا یې د یوه جلا قاموسي ټکي په توګه له ټولو لازمو توضیحاتو سره ثبت کړي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي ؟» ،۲). مزدک/ نمزدک (په پاړسي کې مزګت او په کوردي/کُردي کې مزګوت) هم د پښتو اصیل ټکی دئ، چې تر اوسه پورې په مروتو کې کاریږي؛ خو د نورو سیمو پښتنانه اوس د هغه پر ځای د مسجد ، ماجت یا جومات ټکي استعمالوي(رشاد ۱۰۰-۱۰۱). وګړي، هڅه/ هاند/ هلې ځلې، لګښت او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور هم له دغه راز سپېڅلو پښتو ټکو څخه دي، چي قاموس لیکوونکی یې باید نه یوازي د مستقلو ټکو په بڼه؛ بلکي د اړونده مفغنو او دخیلو ټکو (خلک/ خلګ، ولس، کوښښ/ تلاښ، خرڅ) تر څنګ هم د ژوندییو نظایرو او لازمو تشریحاتو په وړاندي کولو سره یادونه وکي. په پښتو کي د داسي ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو شمېر تر اند وتلئ دئ.

په قاموسو کي د کراس - ریفرینس په مرسته له مروجو دخیلو یا مفغنو ټکو سره د پښتو د سوچه او اصیلو ټکو یو ځای کول، نه یوازي د پښتو ژبي د لغوي زېرمي په پراخوالي او بډاینه کي لویه برخه اخلي؛ بلکي د دغه راز سپېڅلو ټکو د پیکه کېدو او هېرېدو مخه هم نیسي.

د مفغنو ټکو په املا کي د ګډوډۍ مخنیوی

د مفغنو او دخیلو ټکو په نوو املاوو کي باید تر وسه وسه هڅه وسي، چي د خپلي ژبي یا نورو نیژدې ژبو له اصیلو ټکو سره د ګډوډېدو یا التباس ستونزه پېښه نه کړي؛ لکه قوم/ قام چي موږ یې د عربي«ق»د نه لرلو په سبب د«کام»په بڼه وایو؛ خو د پښتو ژبي له کام (تالو، کومه، حلق)، د پهلوي/ پارسي ژبي له کام(غوښتنه، هیله، موخه، نیت، هدف، مقصد، پلان)، د سنسکریت له کام(غوښتنه، هیله، موخه، هدف، مقصد، نیت، پلان، مینه، محبت، عشق، الفت)، د هندي، اوردو، پنجابي او ځینو نورو هندي الاصله ژبو له کام(کار، کسب، دنده، وظیفه، کاروبار، خواري، غریبي، خدمت، چوپړاو داسي نور)سره ژور التباس پیدا کوي. یا د قانون ټکی که د پښتنو له تلفظ سره سم د«کانون» په بڼه وکښل سي، د پارسي ژبي له کانون(مرکز، کوره، بټۍ او داسي نور)سره د ګډوډېدو لوی سرخوږي او سرګرداني را ولاړوي.

په قاموسو کي د را غونډېو سوو کلیمو د سم تلفظ ارزښت او بېلابېلي لاري

د قاموس لیکني نوي مېتودالوجي/ مېتودولوژي له فرهنګ لیکوونکو دا غواړي، چي په خپلو اثارو کي د راغونډېو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د وینګ سمه او کره لاره وښیي. هغه قاموسونه، چي د کلیماتو د تلفُظ (وینګ) اسانه او ساده لاره نه وړاندي کوي، بې شکه لوستونکو تـه د کلیمو د سم او دقیق تلفُظ د پېژندني په کار کي لوی مُشکلات پېښېـــوي. په قـاموسو کي د سم او کره تلفُظ ښوول پر پښتو ژبي سربېره، د نړۍ په نورو ژبو کي هم خورا لویه او مهـــمه مسأله ده؛ د مثال په توګه په پاړسي ژبه کي د جلد (پوست، پوټکـــی، د کتاب یا کتـــابچي پوښ) ټکی دېر پاړسي ژبي خلګ د جیم په پېښ یاني د«جُلد juld»په بڼه تلفظ کوي؛ حـــال دا چي سم ډول یې د جیم په زبر (جِلد jild) دئ. همـــدغه راز د«عـــرفان» عـــربي ټکی چـــي د پېژندني، خدای پېژندني یا معرفت په مانا دئ، د پاړسي ژبي پر زیاترو عامو خلګو سربېره یې ان ځیني لوستي او پوه کسان هم د«ع»په پېښ یاني د«عُرفانurfān» په بڼه تلفظ کـوي؛ په داسي حال کي چي سم ډول یې د«ع»په زېر یاني د«عِرفـانirfān» په بڼه دئ.«هـراس»یوه بله پاړسي کلیمه ده، چي زموږ ځیني پاړسي ژبي هیـوادوال یې د«هـ»په زېر یاني د«هِـراسhirās»په بڼه وایي؛حال دا چـي سم شکل یـې د«هـ» په زوَر (هَراس

(c) ketabton.com: The Digital Library

haráś) دئ. «اناث»عـــربي ټکی هم له همدې ډلې لغتو څخه دئ، چې اصـــلاً بايد د «الف»په زېرسره وويل ســـي؛ مگـــر ډېری خلک يې د عربي تلفظ پرخلاف د «الف» په پېښ ياني د «اُنـــاثunáś»په ډول وايـــي. د عربي ژبې ثَـــبات (sabā́t) هم دا حـــالت لري، چې زياتـــره خـــلک يې د ثُبـــات(subā́t)په بڼه تلفظ کوي. ايرانيان د گومان ټکی، چې اوس په پښتو او پارسي دواړو ژبو کې کـــاريږي، د «گ»په زْوَر د «گمان gamā́n» په بڼه وايي. همدغه راز ايرانيان په تېروتني سره د «عراق Irā́q» عربي کليمه، چې پر عربي سربېره په ځينو نورو اريايي ژبو کې هم د عين په زېر(عِراق) سره ويله کيږي، د عيـــن په زْوَر(عَراق Arā́q)سره وايي. له بله پلوه په پارسي کې د «نخست» کليمه د نون په زْوَر او د نون په پېښ دواړو بڼو سمه گڼله سوې ده. دغه راز، د «حسب» عربي ټکـــی د سين په زْوَر او سکون دواړو بڼو سم بلل سوی دئ. په اوردو ژبه کې د اُصول، حُکـــومت او حُضور په شان عربي ټکي، د اصلي عربي قاعدې پرخلاف د «اَصولasúl» ، «حَکومت hakumát» او «حَضور hazúr»په بڼه ويل کيږي. سره له دې چې کليمې، عبارتـــونه، ترکيبونه او ژبنـــي اصطلاحات د خپلو تاريخي، محيطي او نورو بدلونو په ترڅ کې، د ژبو او حتا لهـــجو په بېـــلوالي سره بېلابېلې بڼې او جولې خپلوي؛ اما فرهنگ ليکوونکی بايد هرومرو په قاموسو کې د دغـه راز ټکو سم او دقيق تلفظ په ډاگه کړي، که نه نو خـــلک به هېښ پېښ وي، چې د دغـــه راز کليمو د کره تلفظ موندلو دپاره دکومې ژبې د ويونکو پر پْله پل کښېږدي؛ څـــکه «اصـــول» ، «حکومت» ، «حضور» او دا سې نور پر عربي سربېره په ډېرو نورو ژبو کې هم کاريږي.

د اوروپايي ژبو ، په تېره بيا انگرېزي ژبې په قاموسو کې د کليمو د دقيقو او معياري تلفظو د وړاندې کولو اړتيا تر نورو ژبو هم ډېره زياته جدي ده. لکه څنگه چې پوهېږو په انگرېزي ژبه کې د ځينو ټکو په جوړښت کې بعضې توري صـــامت يا بې ږغه دي؛ مثـــلاً د «ججjudge» او «اکناليج acknowledge»په کليمو کې د «d»توری، په«نبknob» او«نايفknife»ټکو کې د «k» توری، پـه «رايټwrite»ټکي کې د «w»توری، په «اينډايټindict» ټکي کې د «c» توری، په «اُوټمautumn»کې د «n»توری بې ږغه دئ. په انگرېزي کې د کليماتو د سم او کره تلفظ د پېژندنې ستـونزه د دغه راز مثالو په وړاندې کـولو سره نه ختميږي. په دې ژبـه کې سربېره پـــر بې ږغه تورو دا سې ټکـــي تر شمېر وتلـــي دي، چې د تلـفظ او امـلا تر منځ يې خورا زيات توپير ليدل کيږي؛ د مثال په ډول د کرنل (هغه عسکري منصبدار، چې موږ يـې په افغانستان کې ډگروال بولو) کليمه د «colonel»په بڼه ليکي؛خو د «کرنلKərnal»په ډول يـې وايي. «ستيفنStephen» کليمه د ډېرو انگرېزي او اوروپايي نومو يوه برخه ده؛ خو په انـــگرېزي کې دا کليمه د املا پر خلاف د «ستيوون Stivan»په بڼه تلفظ کوي. د پارسي ژبې ځينې ايراني او افغاني ژباړونکي په ميډيا کې دا نوم په تېروتنې سره د انگرېزانو د اصلي تلفـظ پر خلاف، د «ايستيفانIstifā́n»په بڼه ليکي او وايي. دغه راز، په انگرېزي ژبه کې ځينې دا ســي ټکي سته، چې«حالpresent» ، « ماضيpast»او وصفي وجه يا د فعـل دريم حالت « participle past» يې د دې ژبې د گرامر د عمومي قاعدې پر خلاف په يوه ډول کښل کيږي، چې د گرامر يا ژبنود له پلوه يې د بې قاعده فعلو په نامه هم يادوي؛ مگر سره له دې املايي يوشان والي هم په يوه راز نه تلفظ کيږي؛ مثلاً د

(c) ketabton.com: The Digital Library

«رییډ read»(ویل،لوستل) ټکــی، چې د فعل دریم حالت یې له حال او ماضي حالتو سره د بشپړ یو رنګ والي سره سره د «ریډ red» په بڼه تلفظ کیږي. د دې ترڅنګ په انګرېزي کې ځیني ټکي د صفت په حالت کې د دې ژبـې د ماضي فعل د عامي قاعدې پرخلاف، په کاملاً بېله بڼه تلفظ کیږي. پوهېږو چې په انګرېزي کـــې معمولاً د عادي فعل ماضي حالت له مصدر سره د «d»یا «ed» وروستاړي پـــه زیاتولو سره جوړېږي؛ لکـه «worked»چې له«ورک work» مصـــدر سره د «ed»وروســـتاړي تر موښلولو ورسته لاسته راځي؛ خو د دې ډول ماضي فعلو تلفظ له هغو ټکو سره په وینـګ یا تلفظ کې ډېر توپیر لري، چې په ګرامري لحاظ د همدې قاعدې له مخې جوړ سوي دي؛اما په خبرو او مکالمو کې د صفت په بڼه کاریږي؛لکه «لړنید learned» (پوه ،پوهاند ،عالِم،لوستی ، بامهذبه، رسېدلئ، هوښیار)چې د «لړن learn»(زده کول) له ټـــکي څخـه د «ed» شاونـدي په زیاتولو سره جوړ سوی دئ یا «کروکید crooked»(کوږ،نابرابر،ناهوار،چـمباز، ټګ) چـــې لـه «کروک crook» سره د«ed» ورستاړي د یوځای کولو په مرسته جوړ سوی دئ. په انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر خورا ډېر زیات دئ، چې را ټـولول یې ډېر وخت او لویه څېړنه غواړي.

سربېره پر دې، په انګرېزي ژبه کې هم د نړۍ د نورو ژبو په څېر داسي کلیـــمې ډېري دي، چې خلګ یـــې پـه بېلابېلو ډولونو تلفظ کوي. بې شکه په داسي شرایطو کې د ژبــې ټول زده کوونکي، په تېره بیا بهرنییان لـــه لویو ستونزو سره مخامخ کیږي، چې حل یې باید یوازې د ژبي په علمي او اکاډیمیکو قاموسو کې ولټول سي؛ د مثال په توګه د یـوولس ټکی د اَلیون(alevə́n) او (Ilevə́n)په بڼه؛ د پوښتني یا مسألې په مانا د" issue" کلیمه د ایشو(išú) او ایسو(isú)په بڼه یا د(financial) ټکی چې ځیني یې د فیننشـــل(finanšəl) په بڼه او ځیني نور یې د فـــاینشل(fā́inanšəl)په ډول تلفظ کوي.

په برتانوی انګرېزي کـې د داسي ټکو شمېر لږ نه دئ، چې ان د انګلستان په بېلابېلو سیمو کې هم په جلا جلا ډولونو ویل کیږي. که د تلفظ له دې ستونزې سره د امریکایي، کاناډایي، استرالیایي، هـندي، پاکستاني، هانګانګي، نایجیریایي، جمېـکایي او داسي نورو انګـرېزي تلفـــظو بېـــلوالی او رنګارنګي هم یو ځای کړو ، بیا نو یوازې په انګرېزي ژبه کې د بېلابـېلو تلفظونو د پېژندني موضوع د یوه لوی کتاب په ګڼه پراخي څېړني او شنني ته اړتیا لري. دلته یوازې د برتانوي او امریکایي انګرېزي په تلفظو کې د توپیر څو مثالونه وړاندي کوو:

انګرېزان د اعلان یا اشتهار دپاره د اَډورټیسمینټ(advertisement)کلیمه استعمالوي؛ خو امریکایان همدا کلـــمیه د اَډورټایزمینټ په بڼه تلفـظ کــــوي یا آفتین(often)، چـــې انګرېزان یې له«ټ»سره وایي ؛ مګر په امریکایي تلـفظ (آفن)کې یـې«ټ»، حــــذف سوې ده یا شېجوَل(schedule)چې انګــرېزان یې د کــــاف پرځای په «ش»تلفظ کوي؛ خـو پـه امریکایي تلفظ کې یې د «ش» پر ځای«ک»ویل کیږي (سکېجوَل).

دلته مو دا څو بولګې او مثالونه د دې دپاره وښوول، چـــې پـــه قاموسو کې د کلیمو د سم او کره تلفظ نه ښوول، خلګ له خورا ډېرو سرګردانییو او سرخوږییو سره مخـــامخ کوي ؛ او د علمي فرهنګو په مرسته د هري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې د کلیمو د سم تلفظ پېژندنه، د معاصري قاموس لیکنې له ډېرو ضروري اړخونو او ځانګړتیاوو څخه ګڼل کیږي.

د نورو ژبو د قاموسو په شان، د پښتو قاموسو د تألیف له هماغه پیل څخه تر اوسه پوري د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره له ځینو لارو چارو ګټه اخیستل سوې ده. ځینو مؤلفانو لکه اروښاد محمد ګل خان مومند (۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش) په خپل «پښتو سیند» او محمد ګل نوري په خپل «نور اللغات» کي، چي پښتو ټولني د «پښتو قاموس» په نامه یاد کړی دئ، د عربي قاموسو د تلفظ ښیني مېتود غوره کړی دئ. د تلفظ ښوولو دې لاري عامو لوستونکو ته د را غونډو سوو کلیمو د تلفظ پوهېدنه ډېره ګرانه او ستونزمنه کړې ده (و.ګ. «پښتو سیند» او «پښتو قاموس»). د پښتو قاموس لیکني مخکښانو - محبت خان او الله یارخان په خپلو قاموسو کي د بېلابېلو ټکو د تلفظ د افادې دپاره، هغه لاره اخیستې ده، چي په ځینو پخوانیو پاړسي فرهنګونو؛ لکه «برهان قاطع»، «فرهنګ رشیدي»، «فرهنګ آنندراج»، «غیاث اللغات» او داسي نورو کي باب وه؛ او تر اوسه هم په ځینو پاړسي قاموسو کي دود ده (و.ګ.: برهان قاطع، فرهنګ رشیدي، فرهنګ آنندراج، غیاث اللغات)؛ د مثال په ډول په «ریاض المحبت» کي د «الوتل» مصدر د تلفظ ښوولو دپاره داسي لیکل سوي دي: الوتل بالف ممدوده ولام ساکن و واو مفتوح وتای فوقانی مفتوح و لام ساکن (و.ګ. نواب محبت خان برېښ ۷۹-۸۰). په «عجایب اللغات» کي د «شپون» کلیمې د تلفظ دپاره داسي راغلي دي: شپون مفرد بشین منقوطه مشموم - فتح قریب به سکون و با فارسی مضموم و واو معروف و نون ساکن بفارسی (الله یارخان برېښ ۷-۸).

ځینو قاموس لیکوونکو لکه د ایران حسن عمید، ابوالقاسم پرتو او نورو په خپلو اثارو کي د عربي ژبې په پیروی د بېلابېلو ټکو د تلفظ ښوولو دپاره پر ځینو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد، وړغندي او داسي نورو په شان نخښې ایښې دي؛ مثلاً بازرس(زْرَ)، پیدایش(پَیِ)، پیروز(پِ رُ) او داسي نور(عمید۱: ۳۵۵، ۵۹۲ و ۲۰۰). البته د چاپ او خپرونو په اوسني کمپیوټري پېر کي د کلیمو پر بېلابېلو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد، وړغندي او داسي نورو نخښو ایښوول څه ګران کارنه دئ؛ خو د بېلابېلو ټکو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تلفظ ښوولو کي له ځینو اسانتیاوو سره سره، د دې لاري لویه نیمګړتیا یې داده، چي نسي کولای د یوه لُغت په تلفظ کي ټول شامل رِغونه، په دقیقه توګه بیان کړي.

ځینو نورو فرهنګ لیکوونکو په خپلو اثارو کي د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو دپاره د هموزنه ټکو یادونه کړې ده؛ د مثال په توګه، شرافت او ولایت، دلیل او علیل، عاطل او باطل، لطیف او کثیف او داسي نور. که څه هم د تلفظ ښوولو دا لاره ظاهراً ډېره اسانه او په زړه پوري برېښي؛ خو په عمل کي د دغو دلایلو له مخي چندان د پام وړ نه ده ګرځېدلې:

- په هره ژبه کي داسي ټکي او ترکیبونه خورا ډېر دي، چي د هموزنه ټکو موندنه یې ګرانه یا کاملاً ناممکنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داسي لغتونه هم په پېښ دي، چي همو زنه ټکي لري؛ خو د هغو تلفظ پېژندنه په خپله لويه معما وي. په دې توګه، که قاموس ليکوونکی مجهول په مجهول سره وښيي، هيڅوک يې په مقصد نه پوهېږي.
- دا لاره هم د هغه مېتود په څېر، چي د را غونډو سوو ټکو بېلابېل توري د تلفظ پـه لحاظ تشريح کوی (لکه د سين په پېښ، د رې په زْوَر، د الف په زبر او داسي نور)، د فرهنګونو د حجم د زياتوالي له بابته، چندان ګټوره او په زړه پوري نه ده.

د لعل محمد کاکړ او لوی استاد- علامه حبيبي په ګډ اثر «سپېڅلي پښتو» کي هم د «فرهنګ عميد» په شان، د پښتو کليمو د تلفظ ښيلو د پاره، ځيني نخښې کار سـوي دي، چي د خپل وخت د معيارونو له مخي ډېر ګټور کارؤ؛ خو د کليمو د کره تلفظ پېژندني له پاره يې څه نوی او پر مختللی مېتود نه ندئ وړاندی کړی. د قلندر مومند او فريد صحرايي په «درياب» کي هم د کليمو د ماناوو او اوډني په برخه کي له ځينو ښېګڼو او ښو اړخونو سره سره، د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو لاره، چندان ګټوره او خونده وره نه ده (و.ګ. درياب). په ډېري خواشينۍ سره، د ځينو نننيو افغان مؤلفانو په فرهنګو کي د کليمو د تلفـظ ښوولو مسألې ته له لويه سره هيڅ پام نه دئ اړول سوی. د عبدالله افغاني نويس «افغـان قاموس»، د پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار «دري- پښتو فرهنګ» او داسي نور له دې ډلـي څخه دي.

د پښتو ژبي اوروپايي فرهنګ ليکوونکو؛ لکه ډاکټر برنارډ ډورن(۱۸۰۵-۱۸۸۱م)، جګړن هنري جورج راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۶م)، جګړن هنري والټر بيلو(۱۸۳۴-۱۸۹۲م)او ډېرو نورو لومړی پلا په خپـلو قاموسو کـي لـه ټرانسلېټرېشن (transliteration) او ځيـنو فونيټيکـو نخـښو څخـه کـار اخـيستی دئ.
د پښتو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د رومي تورو او ځينو فونيټيکو نخښو کارونه، په حقيقت کي نوی ګام او د پښتو ژبي بهرنييو مينه والو ته د کليمو د کره تلفظ وړاندي کولو په لار کي لويه مرسته وه؛ مثلاً د ډاکټر ب. ډورن په لُغتنامه کي د «آبادانی» د تلفظ ښوولو د پاره پـه رومي تورو (Roman Script) داسي کښل سوي دي:
ābādānī (ډورن۳۸۹).
د راورټي په پښتو قاموس کي آخښی[اخښی] په لوېديځه او ختيـځه لهجه کي داسي ښوول سوی دئ
آخښی ″ākh- khaey(E)″ākh-shaey(W) :
(راورټي۱).
په دې ډول ګورو، چي راورټي لږ و ډېر يو نيم سل کاله مخکي، هغه مهال چي په اوسنۍ بڼه د فونيټکي الفبې چندان څرک نه ؤ، د پښتو په لوېديځه او ختيځه لهجه کي د «ښ» او «خ» د دوو بېلو ږغو (فونيمو) د افادې د پاره د انګرېزي ژبي بېل توري کار کـړي دي. لـه څه د پاسه درو نيمو لسيزو راهيسي د پښتو په فونيميکه الفـبې کي د «ښ» تـوري د پاره تر انګرېزي ايس(s) لاندي يو ټکی او د «خ» د پاره د انګرېزي الـفبې د ايکس (x) توری استعمالوي، چي دا کار د پښتو ژبي په بېلابېلو لهجو کي د يوې کليمې د کره او د قـيق تلفـظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوولو په مقصد ډېر ګټور او ارزښتناک ګام ؤ. لکه څنګه چي «ښ» او «خ» یا «ښ» او «ش» دوه بېل ږغونه دي، «ژ» او «ځ»، «ږ» او «ګ»، «س» او «څ» هم کاملاً بېل اوازونه دي. له دې کبله باید د دوو بېلو فونیټیکو نخښو په وسیــله وښوول سي؛ او هیڅکله سره ګډ نسي.

بیلو په خپــل پښتو - انګرېزي قـــاموس کـــي د عربي «ضد» ټکي تلفظ داسي لیکلئ دئ: ”zidd“ (بیلو ۱۰۹).

دې واقعیت ته په پام سره، چي د پښتو په ګډون د نړۍ په بېلا بېلو ژبو کي د الفبې مــروج توري (ګرافیمونه) د ژبو ټول ږغونه (فونیمونه) یو په یوه نسي افاده کولای، نو ځکه د ټولو ږغو او هجاوو د روښانه افادې دپاره یو ازي د فونیټیکي الفبې او نخښو کاروَنه ضروري ګڼل کیږي؛ د مثال په توګه د انګرېزي ژبي اصلي ویوونکي «افغان» د «افګان»، «خان» د «کان»، «ســودان» د «سوډان»، «طالبان» د «ټالیبان» او «افغانستان» د «افګانیسټان» په ډول وایي. علت دا دئ، چي په دې ژبه کي د «خ»، «د»، «ت» او «غ» ږغونه نسته؛ د انګرېزانو غوږونه له کوچنــیوالي څخــه دغه راز ږغونه نه پېژني، نو ځکه په خپله الفبې کي د هغو د افـــادې دپاره ځانګړي توري او نخښي نلري. د هندوستان مشهور پښتون فیلمي ستوری- شاهرُخ خان هندوانو ته د خدای پار نیسي، چي هغه ته د «شاهرخ کهان/کان» پر ځای «شاهرُخ خان» و وایي. د «شاهرخ خان» دا غوښتنه بې ځایه نه ده؛ ځکه په هندي او اردو ژبو کي «کان» غوږ ته ویل کیږي؛ او د هندوانو په دې ناوړه تلفظ سره له «خان» څخه «غوږ» جوړیږي. په دې ډول ګورو چي، په هندي ژبه کي هم دا ستونزه د «خ» ږغ د نسته والي له کبله پېښه ده. د هندي ژبي ویوونکي هر ځای د خپلي ژبي ددې کمزوري جوړښت له مخــې «خ» په «ک» الیشــوي؛ او د همدې اړتیا له مخي هغوی «خانپور» ته هم، چي د یوه ښار نوم دئ، «کهانپور/کانپور» وایي او په خپلو سندرو کي «نخره» په نکهره/نکره» اړوي. موږ هم په پښتو کي له داسي پېچومو او مشکلاتو خلاص نه یو. زموږ د ژبي ځیني ږغونه د هغو تورو په مرسته نسي افاده کېدای، چي د ژبي په اوسني لیکدود کي جال دي. له هــمدې سببه ددغه راز اوازو د سمي او دقیقي پېژندني دپاره د ځانګړو فونیټیکو تورو او نخښو کاروَنــي ته جدي اړتیا ده. موږ په پښتو کي توره (سېلاوه، شمشېر) او توره (تور رنګه، سیاه)، زړه (دل، قلب) او زړه (تېره، پخوانۍ، ګذشته، سابقه)، سور (سور رنګه، سرخ، قرمز)، سور (بر، عرض، پهنایی) او سور (سپور، راکب، سوار) په یوه بڼه لیکو؛ خو په جلا جلا بڼو یې وایو. په پارسي ژبه کي شــیر (شیدې/شودې) او شېر (زمری/مزری، اسد، غضــنفر)، خاستن (پورته کــېدل، درېــدل) او خواستن (غوښتل)، تیر (غشی) او تېر (پخوانی، ګذشته، ناخبره، ناګاره) او داسي نــور په یوه رنګ کاږي؛ اما په بېلو ډولو یې وایي. په اوردو او هندي کي هم سر(د وجـــود پاسنۍ برخه، په پارسي کي کله)، سِر(راز، پټه خبره) او سُر/د سین په پېښ/(هغه شراب چي له وریجـو یې جوړوي)، سُر/د سین په پېښ/(هغه بوټ چي مخکنۍ برخه یې له تاره اوبي) او سُر/د سین په پېښ/(خوږ آواز، مېلوډي، آهنګ) په لیکنه کي یو ډول؛ مګر په تلفظ کي بېل دي. دا کړکېچن او ستونزمن حالتونه ټول خلګ، په تېره بیاد ژبي نوي زده کوونکي له سرخوږي او سرګنګسي سره مخامخ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د معاصري قاموس ليکني مخکښ نظريه پرداز - لوی استاد ارواښاد عـــلامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م -۱۳۲۳ش/۱۹۸۴م) پـه ۱۳۴۵ش کال یاني له نن څخه څه دپاسه څلور لسيزي مخکي په قاموسو کي د فونيټک الفبايي سيستم په اړه داسي کښلي دي: «...بايد گرده لغتونه په خورا دقت او احتوا او جامعيت سره را ټول کړل سي، مگر دغه ضبط او راټولول هم تر خاصو شرايطو لاندي کېدای سي، چي عمومي شرايط يې دا دي:
۱- د لغاتو حرکات او صوتي خصايص په بين المللي مکمله املاً ضبطول، چي بيا لوستونکي ته صحيح تلفظ کول آسان وي، او په هغه ډول يې و ويلای سي، چي پښتانه يې پخپله لولـــي؛ مثلاً ښه د مخ رنگ ته هم وايي، او د مرغه ښې (پر) ته هم وايي، مگر په حرکاتو او اداً کي يـې فرق ستته. اوس موږ کله اروو، چي پښتانه نطاقان هم د دغو دوو کلمو فرق نه سي کولای، دا ځکه چي په سيند کي يې د دغو دوو کلمو د تلفظ او آواز فرقونه نه دي ضبط کړي، او دا فقط په بين المللي غوره املاً سره کېدای سي.»(حبيبي، «د پښتو سيند به څنگه ليکل کيږي؟»، ۴.)

د بين المللي فونيټکي الفبې په مرسته د مندرجو کليمو تلفظونه ښوول په پښتو قـاموس ليکنه کي يو په زړه پوري پرمختگ ؤ، چي نور معاصر قاموس ليکوونکي يې تر هغه مهاله له نامه او ځانگړتياوو سره چندان اشنا نه وه.

په انگريزي او نورو اوروپايي ژبو کي هم لکه څنگه چي مخکي لنډه يادونه وسوه، ددغـه راز ژبنيو ستونزو او جنجالونو مثالونه خورا ډېر دي. دا ډول مُشکلات او سرگرداني دفونيټيکو تورو او نخښو په کومک په ډېري اساني سره هواريږي؛ خو فونـيټيک توري او نخښـي هم له ستونزو او کړاونو خالي نه دي. د فونيټيکو نخښو د کارولو لويه ستونزه دا ده، چـي دغه راز توري او نخښي واحده او ثابته بڼه نه لري. په دې مانا، چي د بېـلابېـلو علمي او تحقيقي مرکزو ژبپوهانو او قاموس ليکوونکو له خپل ذوق او سپارښتني سره سم د فونيټيکو نخښو په ايجاد او رواجولو لاس پوري کړی دئ. ددې کار له امله نن گورو، چي حتا د يوې انگرېزي ژبې په ډېرو مشهورو قاموسو لکه اکسفورډ، کېمبريج، چېمبرز، لانگمېن، ويبسټر، مکمېلن، کولينز او ډېرو نورو کي د فونيټيکو تورو او نخښو ترمنځ چندان ورته والی نه ليدل کيږي. په بله وينا د هر قاموس مؤلفانو د خپلو بومي او ځايي تلفظونو او فينالوژيکو ځانگړتياوو پر بنسټ دلوستونکو د استفادې دپاره، فونيټيک توري او نخښي غوره کړي دي.

پروفيسر جگسن او پروفيسر امويله په خپل پياوړي علمي اثر «کليمې، مانا او لغتـنامه...»کـي د فونيټکي الفبې د ځينو نيمگړتياوو او کمزوريو په اړه داسي کاږي:
«په زيـاترو او سنييو فرهنـــگو کي د يوه ټکي يا اصـــطلاح د تلفـــظ ښـوولو دپاره له بـين المــــلـي فونيټيکي الفبې(International Phonetic Alphabet) څخه کــار اخيستل کيـــږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ب.ف.ا.(I.P.A.) پر خلاف دا استدلال کیږي، چي دا الفبې پر داسي نا اشنا نخښنو تکیه کوي، چي د هغو د تفسیر او بیان دپاره ځانګړي چارټ ته اړتیا لیدل کیږي. د مختلفو مؤسسو له خوا په وړاندي سوو فونیټیکو الفباوو کي یې د عین ټکو دپاره بېل بېل سیمبولونه ټاکلي دي. په بله وینا، په دې فونیټیکو الفباوو کي د بېلابېلو لهجوي تلفظو د افادې دپاره جلا جلا نخښني غوره سوي دي، چي دې کار د هغو پېژندنه ډېره ګرانه کړې ده. سره له دې هم، د دغه راز الفبې ښه والی په دې کي دئ، چي د هري ژبې د هر ږغ او هري نخښې تر منځ یو په یو ورته والی وړاندي کوي.» (Jackson and Amvela 194)

مالومیږي، چي د انګرېزي ویوونکو ټولنو تر منځ له ټولو علمي - تخنیکي اړخو او پرمختګو سره سره، تر اوسه په دې برخه کي د یوه متحد الشکل او منلي معیار را منځ ته کېدو ته، اوږده واټونه پراته دي. له بله پلوه لکه څنګه چي پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله یادونه کړې ده، زموږ په نالوستې یا لږلوستې ټولنه کي خو څه چي، ان په پرمختللو اروپایي ټولنو کي هم د فونیټیکو تورو او نخښنو په مانا اوسمه کارونه ډېر لږ کسان پوهېږي. مخکنیو بحثونو ته په کتو سره نتیجه اخلو، چي په قاموسو کي د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره هره لاره او طریقه د ځینو ښېګڼو او اسانتیاوو تر څنګ، ځیني کمزورۍ او نیمګړتیاوي هم لري.

په اوسنیو عصري قاموسو کي زیاتره د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره د نورو لارو چارو پر ځای له فونیټیکو تورو او نخښنو څخه کار اخیستل کیږي؛ ځکه یوازي فونیټیک توري او سیمبولونه کولای سي د هري ژبې ټول ږغونه په سم او دقیق ډول وښیي؛ خو د دې کار د بریالي تطبیق دپاره د څو شرطونو په پام کي نیول ډېر ضروري بریښي:

- لومړی دا چي د یوې ژبې هر راز فونیټیکي نخښني باید تر وسه وسه د ژبپوهانو او نورو اړونده پوهانو د نظر د یووالي پربنسټ جوړي سي. په دغه راز تورو او نخښنو کي بدلون او اوښتون هم باید، د اړونده پوهانو او څېړونکو تر علمي شننو او بالاخره ګډې پرېکړې وروسته را منځه سي.
- دوهم شرط دا دئ، چي دغه راز فونیټیک توري او سیمبولونه باید هرومرو له پراخو او ژوندیو مثالو سره د قاموسو په پیل کي بیان او تشریح سي.
- په پای کي باید د عامو خلګو د پوهاوي او اسانه استفادې په مقصد غوره سوي توري او نخښني د هیواد په تعلیمي او تحصیلي نصاب، زیاترو علمي او تحقیقي اثارو، او حتا ورځنیو عامو لیکنو کي په پراخه توګه دود سي، چي د قاموسو د مندرجو تلفظو په پوهېدو کي، له لوستونکو سره لازمه مرسته وکي.

د کمپیوټر او اینټرنیټ په نننۍ زمانه کي د ځینو قاموس لیکوونکو له خوا، د راغونډو سوو کلیمو د تلفظ د لیکلي شکل تر څنګ، د هغو تلفظونه هم په ثبت سوي ږغ کي وړاندي کیږي، چي تر لیکلي ډول ډېر اسانه، ساده او په زړه پوري کار دئ. همدا اوس د ځینو انګلیسي ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسو مؤلفانو، د فونیټکو نخښنو په مرسته د کلیمو پر تلفظ ښوولو سربېره، د انګرېزي ژبې د یوه تلفظ پر ځای د برتانوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امریکایي لهجې دوه معیاري تلفظونه وړاندي کړي دي، چي په ریشتیا سره د انګرېزي ژبې په دوو لویو لهجو (برتانوي او امریکایي) کي د بېلابېلو ټکو د معیاري تلفظ د اسانه او بې تکلیفه زده کړې دپاره خورا لوی او ارزښتناک ګام ګڼل کېږي (په ځینو انګرېزي قاموسو کي د کلیمو د ژوندي تلفظ د اروېدو دپاره د غه ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسونه وګورئ:

Oxford Talking Dictionary
The American Heritage Dictionary of the English Language
Collins Complete and Unabridged English Dictionary
Longman Dictionary of Contemporary English
Merriam-Webster's Online Dictionary
Random House Dictionary
MACMILLAN DICTIONARY,
Chambers Reference Online, etc.

خدای دي هغه ورځي ژر تر ژره راولي، چي زموږ په هیواد کي هم د پښتو او پارسي ژبو فرهنګونه په خپلو ډیجیټل او اینټرنیټي ډولونو کي د انګرېزي ژبې په شان، د راغــونډو سوو کلیمو تلفظونه پر لیکلي ډول سربېره، په ژوندي ږغ کي هم وړاندي کړي. البته د یوه معیاري لیکدود په شان باید د کلیمو د معیاري تلفظو د پاره هم له پوره زغم او علمي لارو چارو کــار واخیستل سي .

د کلیمو په سم او کره وینګ کي د خج ارزښت

د نورو ژبو په شان باید په پښتو کي هم د بېلابېلو ټکو د دقیق او کره تلفظ د وړاندي کــولـو دپاره په قاموسو کي د «خج accent/stress» مسألې ته ژور پام وسي؛ ځکه په پښتو ژبه کي هم د نړۍ د ځینو نورو ژبو په شان د ځینو ټکو او عبارتو د ویلو پر مهال پر ځیــنو څپو یــا ځینو برخو ځانګړی ټینګاریا دروندوالي راځي، چي هغه ته د ژبپوهني په اصطلاح خــج وايي. پــه پښتو ژبه کي دغه راز، زُوریا ټینګار د کلیمو په بېلابېلو برخو کي لیدل کیږي. ځیـنې مهال خج پر لومړۍ هجا لکه اور، کله کله د منځ پر سېلاب لکه اتلوالی، مېړنوالی، سوروالی او ځــیني وختونه هم پر وروستي سپوږ وي لکه پلوشه، شغله، تماشه او داسي نور. خج په بېــلابېلو ټکو او عبارتو کي د یوې کوچنۍ نخښې په مرسته ښوول کیږي، چي زیاتره د یوه کاږه کوچني خط (´) په ډول وي؛ او د اړونده هجاوو پر سر ورکول کیږي. په خواشینۍ سره تر اوسه پــوري د خج کارول زموږ په چاپي لیکنو کي ډېر لږ تر سترګو کیږي.

ځینو مؤلفانو په پښتو قاموسو کي په یوه یا بل ډول د بېلابېلو لغتو او ترکیبو د تلفــظ ښــوولو دپاره څه لاري چاري کار کړي دي؛ خو له دې امله چي د هري کلیمي بېلابېل سېلابونه یې د خج په کارولو سره نه دي ښوولي؛ نو لوستونکي یې په ویلو کي له لویو تېروتنو او ګــډوډیو سره مخامخ کیږي. دلته د کلیمو د التباس او ګډوډۍ په له منځه وړلو کي د خــج ښوولو څــو مثالونه وړاندي کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کډه (خج پر لومړۍ څپه)[1] د کورسامان او اسباب.[2] د کور د سامانو او شیانو لېږدونه؛ په پارسي کي کوچ، کوچ کشی.[3] مېرمن، ماینه، ماندینه، کوروالا، کورودانه، ارتینه ...
کډه (خج یا فشار پر وروستۍ څپه) کنده، ژور ځای، ډب او داسي نور.
واړه (خج پرلومړۍ څپه) ټول، ګرده، درست؛ په پارسي کي همه؛ په عربي کي کُــل، تمام، قاطبه، کافه...
واړه (خج پرورروستۍ څپه) کوچنیان، کمکیان، ماشومان، ووړ یا وړوکی مفرد.
زړه/zrə/ د انسان او حیواناتو په کوګل کي د وینو پاکولو او وېشلو دستګاه؛ په پارسي کي دِل؛ په عربي کي قلب. زړونه جمع.
زړه (خج پر وروستي سېلاب)/zaṛá/پخوانی، تېره، مخکنی، د اوسني پر خلاف؛ پــه پارسي کي ګذشته؛ په عربي سابقه. زړې جمع.
کوټه (په څرګند یا معروف واو، خج پر لومړۍ څپه)[1] خره، دلۍ، لویه ذخیره، ستره زېرمـــه، انبار/ امبار، ډېران، د راغونډو سوو شیانو نا اوډل سوې مجموعه.[2] ډېر، زیات، لویه اندازه. کوټې جمع.[3] د جنوبي پښتونخوا د مشهور ښار نوم، چي پخوانی تاریخي نوم یې شال یا شالکوټ دئ؛ او اوس یې په اوردو او انګرېزي کي کویټه بولي.
کوټه (په اوږد یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه) خونه، هوتاک/اوتاک، په تورکي کي اطاق/ اتاق؛ په پارسي کي خانه.
کوټه (په اوږده یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه) ناچله، کلپ، له چـــلنده لوېدلئ، بـــې ارزښته، بې باوره، ګډسوی، ناخالص؛ په هندي او اوردو کي کهوټا.
کوټه (په څرګندیا معروف واو، خج پر وروستۍ څپه) د غټو سپو یوځانګړی ډول، چي زیاتره یې د جنګولو یا کور، رمو او کلاوو د ساتني دپاره روزي؛ په عربي کي عقور. د افغانستـــان د عــلومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي یې د سپي په مانا د کوټه (kutá) کلـــیمه پـــه اوږده یا مجهول واو (kotá) کښلې ده (و.ګ. امرخېل او نور، ۴ټ، ۲۲۰۵.) په داسي حال کي چي د پښتو په لوېدیځه لهجه کي یې په معروف یا څرګند واو تلفظوي. ښایي د پښتو په نورو لهجو کي په مجهول یا اوږده واو هم د دې تلفظ مثالونه او بولګې په لاس کـي وي، چي ما ته یې تر دې دمه څرک نه دئ لګېدلئ؛ خو سره له دې هم باید ، د پښتو د لوېدیځې لهجې تلفظ هیڅکله په قـاموس کي له قلمه نه وای لوېدلئ.

که په پښتو کي د واقعاً معیاري لیکدود را منځ ته کولو له پاره هڅي او کوښښونه کوو، بیا نو تر هر څه مخکي باید د ژبي په عامو یا هراړخیزو قاموسو کي د بېلابېلو سیمو د اوسېدونکو پښتنو تلفظونه په دقیقه توګه ثبت کړو، چي وروسته بیا د علمي څېړنو په رڼا کي، د معیاري تلفظ او معیاري لیکدود له پاره استعمال سي.
کوټه/kwáta/(خج پرلومړۍ هجا) کړکه، کوړکه، کړوکه، هغه چرګه چي له هګیو اچولو لوېدلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې کلیمو شمېر په پېخر دئ، چې ماناوې یې د بېلابېلو ترکیبي برخو د تلفظ د بېلوالي پر بنسټ، ډېر توپیر مومي. د کلیمو د سم او کره تلفظ په وسیله د هغو په ماناوو او مفاهیمو کې د ګډوډېیو او التباسو د مخنیوي دپاره، په قاموسو او حتا نورو لیکنو کې د یوې کوچنۍ نخښې(خج)کارول ډېر ضرروي او مُهم کار دئ، که نه نو نه یوازې عام خلګ، بلکې لوستي خلګ به هم د دغه راز ټکو په تلفظ کې له ډول ډول پېچومو سره مخامخ وي.

د کلیمو له کره وینګ سره د فونیټکي الفبې او خج اړیکې

د پښتو نوې ژبنې قاموسونه باید د پښتو ټکو د کره املاوو په لړکې د هغو کلیمو املاوو ته هم ښه ځیر سي، چې د فونیټیکي الفبې او خج په کارولو سره یې په ماناوو کې لویه ګډوډي رامنځ ته کیږي؛ لکه:
لوټه(خج پرلومړي سپلاب)د وچو ختېو یوه ټوټه؛ په پاړسي کې کُلوخ.
لوټه(خج پروروستي سپلاب) د اوبو اخیستلو لوښی، تملوت؛ په هندي، اوردو او ځینو نورو هندي الاصله ژبو کې لوټا.
جګړه (خج پرلومړۍ هجا)جنګ، منازعه، شخړه. جګړې جمع. دا تلفظ دپښتو په ختیځه لهجه کې باب دئ.
جګړه (خج پر وروستۍ هجا)چې په مخکنییو ماناوو سره د پښتو په لوېدځه لهجه کې باب دئ. جګړې جمع. په هندي ژبه کې هم د «جهګړا»کلیمه د وروستۍ څپې په خج سره ویله کیږي.
(و.ګ.: Platt 405; Zaman & Naveed289)
مالومیږي، چې د جګړې اصلي او پخوانی تلفظ د پښتو د لوېدیځې لهجې په ډول د وروستۍ څپې په فشار سره دئ. اوس نو که څوک د لرغونتوب او عُمومیت په معیارونو پسې ګرځي، بیا نو پر ځای ده، چې دغه تلفظ نه یوازې په روښانه بڼه په ټولو پښتو قاموسو کې وړاندې سي، بلکې پر لرغونتوب سربېره یې په بېلابېلو ژبو کې د پراخ استعمال مسألې ته هم ګوته ونیول سي.

دنده (خج پرلومړۍ څپه) وظیفه، کار، کسب، کاروبار، خواري، غریبي. د پښتو په ختیځه لهجه کې د لومړۍ هجا په فشار سره ویله کیږي. دندې جمع.
دنده (خج پرلومړي سپلاب) د تلفظ دا بڼه په مخکنییو ماناوو سره، د پښتو په لوېدیځه کې رواج ده. په هندي او اوردو کې هم دا ټکی کټ مټ د پښتو دلوېدیځې لهجې په بڼه ویل کیږي یانې په وینګ کې یې خج پر وروستي سپلاب دئ(دهندا)؛ او «دندې» یې د جمعې حالت دئ. (Platt 547; Zaman & Naveed 401)
شوده (په خرګند یا معروف واو. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو ـ پښتو تشریحي قاموس دا ټکی په اوږده یا مجهول واو لیکلئ دئ)شیدې/ شودې؛ په دري کې شیر(باید هېر نه کوو ، چې په دري کې شیر= شیدې او شېر= زمری په یوه بڼه لیکي؛ خو په بېلابېلو ډولو یې تلفظ کوي؛ حال دا چې په ایرانۍ پاړسي کې شیر= شیدې او شېر= زمری دواړه هم په یوه ډول لیکي او هم یې په یوه بڼه وایي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوده (په اوږده یا مجهول واو ، خج پر دوهمه څپه) بې عقل، کم عقل، احمــق، ساده، چادي، سوړ او داسي نور. د پښتو دا ټکی له زیاترو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري؛ او په هغــه ژبه کي هم د وروستۍ څپې په خج سره ویل کیږي.

که د زړو کلیمو پخوانۍ او اصیل تلفظ تر اوسه د پښتنو په ځینو ویونکو کي ژوندی وي، دا خبره منطقي او علمي ښکاري، چي هماغه پخوانۍ او اصلي تلفظ د ژبې په نورو لهجو کي هم جال سي؛ ځکه هر څونه چي د ژبې لغتونه، ترکیبونه او اصطلاحوي په خپله اصیله اولرغـوني بڼه رواج وي، هغونه د ژبې اصالت او سپېڅلیتا خوندي پاتیږي. البته دا د بېلابېلو ټکو د معیاري توب په مسألې پوري اړه لري، چي دلته یې د بحث ځای نه دئ. دلته یوازي د دې خبرې یادونه کافي ګڼو ، چي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو - پښتو تشریحـي قاموس په ګډون، په زیاترو پښتو قاموسو کي د دغه راز ټکو له پاره حتا د پښتو د لویدیځي لهجې د تلفظ او املا یادونه هم نه ده سوې. له همدې کبله باید محقق او سترګه ور فرهنګ لیکوونکی د خپلو اثارو لوستونکي د دغه راز باریکو مسألو په ریښه او اساس پوه کړي؛ او د پښتو ژبې له بېلابېلو لهجو څخه د رنګارنګ مثالو او نظایرو په وړاندي کولو سره د هغو ذهنونه روښانه کي. ښایي ځیني معترضین استدلال وکړي، چي دغه راز ټکي خو د بېلابېلو تلفظو په لرلو سره، د پښتنو په ټولو لهجو کي یو ډول املا لري، نو ځکه د اند ښېښني وړ ستونزه او ګډوډي نه پېښوي. دا خبره سمه ده، چي پښتانه نن سبا دغه ډول ټکي ټول په یوه متحد الشکل او معیاري لیکدود کاږي؛ مګر ګډوډي او مشکل هغه مهال راولاړیږي، چي د قاموس مؤلف د لیکسیکوګرافۍ له نوي مېتودولوژۍ سره سم په خپلو قاموسو کي د هر ټکي د کره او معیاري تلفظ ښوولو دپاره فونیټیک توري او نخښې وړاندي کړي؛ او د کلیمو په بېلابېلو برخو کي د خج موقعیت څرګند کړي. که په قاموسو کي دې ارزښتناکو مسألو ته پام و نسي، د کلیمو د سم او معیاري تلفظ پېژندنه او زده کړه موږ ټولو ته په لوی ربړ او سرخوږي اوړي. علمي قاموس لیکنه په ټینګه د دې غوښتنه کوي، چي په داسي حالاتو کي باید تل د تنګ نظرییو ، تعصبونو او سرسري چال چلند پر ځای زورو او هر اړخیزو پلټنو ته پام وسـي؛ او د علمي معیارو له مخي سره او ناسره سره بېل سي.

په قاموسو کي د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

د ننني فرهنګ لیکني بل مهم اصل دا دئ، چي لوستونکو ته په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو، ترکیبونو، تعبیرونو او اصطلاحاتو معیاري یا کره املاوي وړاندي کړي. ځیني وختونه په اشعارو او نظمونو کي د قافیې د اړتیا له مخي، د مختلفو ټکو د املاوو ناسمو شکلو ته ځای ور کړل سوی وي. شاعرانو په داسي حالاتو کي اکثراً د وزن او آهنګ پر بنسټ قافیه تړلې وي، نه د ټکو د املایي جوړښت له مخي؛ لکه:

دمظـلوم د آزار غشی رســـا لګي
هیڅ ګوزار یې خطا نه درومي عبس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د حمید بابا د دیوان خطي نسخه)

ځیني مهال د کلیمو سمه او کره املاً په شعرونو کي په لنډه یا مخـــففه بڼه راغلي وي؛لکه: «غه»چي د «هغه»/«دغه»، «برخ»د «برخه»، «براهـــیم»د «ابراهـــیم»، «سمـــاعیل» د «اسماعیل/اسمعیل»دپاره په مخففه بڼه کار سوي دي. تر دې شعـــري اړتیـــاوو او مجبوریتو چي تېر سو، د بېلابېلو لهجو په بڼه د کلیمو صرفي تطور او رنګارنګي هـــم د ډول ډول لیکدودو او املایي جوړښتو د را منځ ته کېدو ستونزه پېښوي؛ مثلاً: ښنبل، ښینبل، چنبل، چینبل، ښکل،چکل، موږ، مونګ،موګ، میږ، مینګ، میګ، ښنبتن، ښینبتن، چنبتن، چینبتن، تنبتن، تېنبتن او داسي نور.

په پښتو ټکو کي ځای بدلوونکي توري

په پښتو کلیمو او ترکیبو کي ځیني توري د بېلابېلو سیمو او لهجو پر اساس خپل ځای اړوي، چي پېژندنه یې د قاموس لیکني په کار کي ډېره ضروري ده. دلته یې یو څو مثالونه او بولګې بې ګټې نه دي:

ز-غ: ازغی-اغزی، مازغه-ماغزه، مزغی-مغزی.

و-ل: ولېدل-لوېدل، ولېشت-لوېشت، سولاغه-سلواغه، ولړه-لوړه.

ځ-م: ځمکه-مځکه، ځمری[زمری]-مځری[مزری].

و-ر: اروي-اوري، روځ-ورځ، واروه-واوره، ورک-روک.

غ-ب: غبرګ-بغرګ، غبرګولی-بغرګولی.

ښ-ک: ښکته-کښته، ښکل-کښل، ښکلی-کښلی.

ړ-و: زړوکی-زوړکی، غړوندی-وړغندی.

خ-س: ماخستن-ماسختن، خسا-سخا، خسنی-سخنی، خوسی-سخی، خسر-سخر.

خ-ښ: خښ-ښخ، خښول-ښخول او ځیني نور لکه: پسرلی-سپرلی، بخره-برخه، سلګی-سګلی، پښه-ښپه (الفت ۱۷-۱۸).

د اروانباد استاد سیدګل پاچا الفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه مـو دا څو بولګي او مثالونه یوازي د تورو د اوښتو د اثبات دپاره راوړه؛ ځکه په پښتو کي د تورو اوښتو پر بېلابېلو تاریخي او ژبنیو اړخونو خبري، ژوره ایتیمولوژیکه او مورفالوژیکه څېړنه غـواړي، چي په دقیقه توګه د تورو د الیشېدو او اوښتون تـولي ځانګړتیاوي او پراونه وښیي. له دقیقو اتیمولوژیکو او فیلالوژیکو څېړنو پرته د دې حقیقت زباتول ډېر ګران دئ، چي د بېلابېلو ټکو اصلي او پخوانۍ بڼه کومه ده؛ او د زمانو په تېرېدو سره په کوم شکل یا شکلو اوښتي ده؟

د تورو د الیشېدو تر ځینو نمونو وروسته، په پښتو کي د تورو د لوېدو(حذف کېدو) ځیـــني مثالونه هم وړاندي کیږي، چي پېژندنه یې په پښتو قاموس لیکنه کي ډېره ګټوره او په زړه پوري ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

-ا: شاربل -شربل، غارمه -غرمه، کولای -کولی، کښېناستل -کښېنستل.
-ب: اوبدل -اودل، بخښل -ښل، بخښنه- ښنه.
-پ: پلټوونکی -لټوونکی، پسور - سور، خپور -خور، سپور -سور، خپرول - خورول.
-د: سیند -سین، ځلاند -ځلان، کیندل-کینل.
-ر: تري -تې، پري -پې، برسېره -بسیره، پرپړ-پپړ.
-ړ: پرېږدئ -پرېدئ، کښېږدئ-کېدئ.
-ښ: ښکنځل -کنځل، کښېنستل-کېنستل، کښېښوول -کېښول.
-ک: اوښکي- اوښي، پاتي کیږي -پاتېږي، ویلي کېدل -ویلېدل.
-ن: نمرې -مرې، نمونځ -مونځ، استوګنه -استوګه، نمانځل -مانځل.
-و: وروسته -روسته، ورور-رور، وروست- روست، نوموړی-نومړی، پوزه-پزه، لوخ -لخ، روڼا - رڼا ، کوم -کم، ولاړ - لاړ.
ی: ژېړ-ژړ، لیري-لري (الفت ۱۷-۲۱). «وسری»، «ګرسره»، «درنه» او داسي نور هم د دغه راز ټکو په ډله کي دي، چي خلګ یې د ځینو تورو د دروندوالي او ګرانۍ له کبله اوس په خپلو پخوانیو بڼو (وسترۍ ،ګردسره، درنده) نه وایي. داسي بدلونو ته په پام سره باید قاموس لیکوونکي د دغه راز ټکو اصلي او الیشه سوي بڼه دواړه په قاموسو کي را غونډه او تشریح کړي.

په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

پښتو قاموس لیکوونکي باید په ځینو پښتو ټکو کي د تورو د الیشېدو یا بدلون په مسأله ښه پوه وي؛ او په خپلو اثارو کي یې د ژوندیو مثالو په راوړلو سره څرګندوالی روښانه کي. دلته د پښتنو د وتلي شاعر، ادیب او ژبپوه - استاد الـــفت(۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) د «لغوي څېړني» په رڼا کي، په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د اوښتون یو څو مثـــالـــونه وړاندي کوو:
ت -ل: چاته-چاله، ماته -ماله، راته -راله.
ټ -ډ: ارهټ -ارهډ، وټ - وډ، لاټو -لاډو.
ځ -ت: ځښتن -تښتن، ځښته -تښته، ځښتېدل -تښتېدل.
ځ -س: سانډو -ځانډو، سرک -ځرک، ځته -سته، سېرلی -ځېرلی.
ش -س: وشو - وسو، شته -سته، مشر - مسر، واخیشت -وا خیست، وشاړه - وساړه.
ښ -ک: ښنل -ښکل، ښناک -ښکاک، ښنېدل- ښکېدل.
غ-ګ: کارغه -کارګه، پرتوغاښ -پرتوګاښ.
غ -خ: غاټول- خاټول، ستوغ- ستوخ.
ل -ر: ملګری/[مرګلی]- مرګری، ملغره- مرغره.
ل -ړ: شوملې- [شلومبې]/شومړې، شپالس -شپاړس، چپلاخه -چپړاخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

م-و: مینځه-وینځه، مینځل-وینځل، ورغومی-مرغومی.

ن-ل: نمر-لمر، نمسی-لمسی، نونس-نولس، نارې-لارې، جنغوزي-جلغوزي.

ن-م: نښتل-مښتل/[موښتل]، نښلول-مښلول/[موښلول]، لندول-لمدول.

ڼ-ړ: ښبګڼه-ښبګړه، چنډڼ-چنډړ، څپڼه-څپړه.

و-ب: وياله/واله-بياله، وېره-بېره، وېدېدل-بيدېدل.

هـ-ا: هګۍ-اګۍ، هديره-اديره، هځه-اځه.

ی-و: مېندل-موندل، شيدې-شودې، تاسي-تاسو، سېزل/[سېزځل]-سوزل/[سوځل]، پيشي-پيشو.

برېنډ-برمنډ، بګړۍ-پګړۍ، شوکاري-نوکاري، بېوډي-بېوکي او داسې نور د تورو د اليشېدو ځيني نور مثالونه دي (الفت ۱۲-۱۷).

د تورو د موقعيت اوښتو په شان، دلته هم د دې خبرې يادونه ضروري ده، چې په دغه ليست کې د تورو په اوښتـون سره د کليمو د اصلي او اليش سوې ډول مالومول، ژوره ايتيمولوژيکه او مارفولوژيکه شننه غواړي.

د کليمو پر مانا د تورو او ليکدود اغېزه

قاموس ليکوونکی بايد د ځينو ټکو کره املايي بڼه د توضيحاتو په وړاندې کـولو سره روښـانه کړي؛ مثلاً «ختيځ» او «لوېديځ» هغه دوې کليمې دي، چې نن سـبا په پښتو خپرونو کـې د عربي ژبې د شرق او غرب پر ځای کارېږي. زياتره پښتانه دا دوه ټکي د «ختـيز» او «لوېديز» په بڼو هم وايي او ليکي؛ خو په دغه راز ګړدود اوليکدود سره يې ايتمولوژيک او مورفالوژيک جوړښت لوی زيان رسيږي؛ ځکه د دې دوو ټکو ترکـيبي جـوړښت اصلاً په دې ډول دئ:

«خت» د «ختل» له مصدر څخه د لرختو په مـانا او د «ځ» وروسـتاړی يا شاوندی (suffix) د ځای په مانا دئ، چې د پښتو په ډېرو ترکيبي ټکو کارسوی دئ. «لـوېـد» د «لـوېدل» لـه مصدر څخه د لرلوېدو په مانا او د «ځ» ظرفي وروستاړی د مخکني مثال په شان د ځـای په مانـا دئ، چې په ډېـرو ترکـيبي ټکو کې په مخففه يا اختصاري بڼه کارېږي. په دې توګه بايد په دغه راز کليمو کې د «ز» او «ځ» تر منځ توپير ته پوره پام وسي. ځيني وختونه د دې تورو په ګډوډولو سره د بېلابېـلو ټکو په ماناوو کې لويه ګډوډي او التباس پېښيږي؛ لکـه:

«ځه!» او «مځه!» کليمې، چې په واقعيت کې امـريه صيغې دي يا «ځه ځه!»، چې د نفي او انکار پر مهال ويـل کيږي يا د «ځوَر» ټکی، چې د «ځورل» له مصدر څخه د ربړولو، کړولو، ازارولو، تنګولو او داسې نورو په مانا خورا ډېر استعماليږي. اوس نو که چيري ياد سوي ټکي د «ځ» پر ځای په «ز» سره وکښل سي، نو به د «ځـه» پر ځای «زه»، د «مځه» پر ځای «مزه»، د «ځه ځه» پر ځای «زه زه» او د «ځوَر» پرځـای «زور» لاس ته راسي، چې هر يو يې د مانا په لحاظ له هغو ټکو څخه کاملاً بېل دئ، چې په «ځ» بايد وليکل سي. د داسې التباسو شمېر لږ نه دئ.

په خواشينۍ سره د پښتو په ځينو لهجو کې د دې ستونزې تر څنګ، د «س» او «ځ» د اوازونو تر منځ هم توپير نه کيږي. ګران لوستونکي د سر په سترګو ګوري، چې که «کوځـه»، «ځه»، «ځانګه»، «ځـوک» او داسې نور ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په «س» سره و ویل یا وکښل سي، له هغو څخه «کوسه»، «سه»، «سانگه» او «سوک» جوړیږي، چي کاملاً بېلي او جلا کليمې دي؛ او په استعمالولو سره يې زموږ په خبرو او ليکنو کي د مانوي التباس لويه ستونزه را ولاړيږي. تاسي وګورئ د دغو ټکو تر منځ د تلفظ ګډوډي او التباس، د استعمال سوو کليمو په مانا او مفهوم کي څونه لوی ربړونه او کړاونه را منځ ته کوي: «ښادي» په «ښ» سره خوښی او خوشالی ته وايي؛ «شادي» په «ش» سره بيزو (په پارسي کي ميمون) ته وايي؛ او «خادي» (د خاده جمع) کاملاً بېل ټکی دئ يا «شندل» په «ش» سره پاشل (په پارسي کي پراګندن) ته وايي؛ «ښندل» په «ښ» سره بخښل (په پارسي کي بخشيدن) ته وايي؛ او «خندل» موسکا يا خندا کولو (په پارسي کي خنديدن) ته وايي (حبيبي، «لمنليکونه»، د دارميستتر پښتو څېړني، ۴).

ښېله شکه که د پښتو ژبي هر ټکی، عبارت، ترکيب او اصطلاح له ګردو لهجه يي وريانتو سره په جلا جلا ډول قاموسو ته لاره پيدا کړي، دا کار به د پښتو قاموسو لمن دونه لويه او ارته کړي، چي له اقتصادي پلوه به د قاموسو چاپول او رانيول د عامو خلګو تر توان او وس ډېر وتلئ وي. که څه هم د قاموس ليکني په اوسني پرمختللي پېر کي دې هدف ته رسېدل زياتره د ژبو د لهجه يي قاموسو د تدوين او تأليف له لاري کيږي؛ خو سره له دې هم بايد د پښتو ژبي په مفصل او تشريحي قاموس کي د کليمو د بېلابېلو تلفظو لنډه يادونه له پامه ونه غورځول سي؛ او د هر ټکي جلاجلا وريانتونه په قاموسو کي د کراس ريفرينس له لاري تر ټولو کره يا معياري تلفظ ته ارجاع سي؛ د مثال په ډول:

زبه: و.ګ.: ژبه

جبه: و.ګ.: ژبه

او داسي نور.

ژبه د ټولنيز موجود په توګه تل له طبيعي (اقليمي او جوي بدلونو، مهاجرتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري، اقتصادي او داسي نورو) عواملو سره ګام په ګام څېره اړوي. دا بدلونونه د کليمو د مانوي (معنوي) پولو پر اوښتو-را اوښتو سربېره، د هغو په وينګ، ليکدود او نورو ځانګړتياوو کي هم د کتني وړ تحولات او تغييرات را منځ ته کوي. له همدې کبله د نړۍ په زياترو ژبو کي د بېلابېلو ګړدودو (لهجو) شاهدان يو. په ژبه کي را پيدا سوي لهجې بيا هم د زمانې په تېرېدو سره د ډول ډول طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ يا د نورو پياوړو ژبو او فرهنګي جريانونو د اغېزو په سبب د نابودۍ او زوال خواته ګام ږدي يا د خپل جغرافيايي جلاوالي او کلتوري پياوړتيا په مرسته د يوې نسبتاً بېلي ژبي په بڼه خپل موجوديت ته دوام ور کوي. د لهجه يي کمزورۍ او خوروړتيا پر خلاف، د يوې ژبي د بېلابېلو لهجو تر منځ نيژدې والی او ټينګ اړېکی، په پای کي د يوې معياري ژبي له لاري د بېلابېلو لهجو د ډېرو ښېګڼو د ادغام او اشتراک امکانات برابروي. البته له بېلابېلو لهجو څخه د يوې واحدي معياري ژبي جوړېدل، ډېر اوږد او تدريجي بهير دئ، چي پر له پسې هڅو او نه ستړي کېدونکو کوښښونو ته اړتيا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کي د کليمو او ترکيبو املايي وريانتيونه

د بېلابېلو لهجو او ډول ډول لهجه يي وريانتيو پراخ استعمال نه يوازي په پښتو، پارسي، عـربي او نورو ختيځو ژبو، بلکي په اوروپايي ژبـو له هغې ډلي څخه په انګرېزي ژبه کي هم ډېره جدي او په زړه پوري مسأله ده. تر هغه مهاله چي ژبي يوه کره او په بشپړه مانا منلي معيار ته نه وي رسېدلي، تر هغو به په ژبنييو قاموسو، په تېـره بيا مفصلو او مشرحو قاموسو کي د بېلابېلو لغتو د لهجوي تلفظو او لهجوي ليکدودو پېژندنه ډېر ضروري او پر ځـای کار وي؛ مثلاً په پښتو ژبه کي ژبه، زبه او جبه؛ ژلۍ/ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ ژور، زور او جوَر؛ ژوبل، زوبل او جوبل؛ کښلئ، ښکلئ او خکولئ او داسي نور، چي د عينِ کليمو بېلابېلو تورو او ږغونو د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر اساس، ډول ډول شکلونه اخيستي دي.

د پښتو او پارسي ږغو ترمنځ هم د تبديلۍ ډېر مثالونه لرو؛ مثلاً د «خانه» له پاره په خراساني لهجه کي «خُنه»، په رازي او پښتو کی «خونه»، په لري او وزيري لهجه کي «خـينه». په دې لهجوي اِمالو کي «و» په «ی» او «الف» په «و» سره اوړي؛ مثلاً مورېوايو: «لار»، دوی وايـي: «لور»، مورېوايو: «اور»، دوی وايي: «اېر» (د بشپړ مالومات د پاره وګورئ: حبيبي، «د پښتـــو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۰).

په دې توګه، په قاموسو کي د کليمو تر معياري ليکدود لاندي، د لازمو توضيحاتو او مالوماتو تر څنګ د ژبي د لهجوي املاوو او تلفظو يادونه، ګټوره خبره ده. لوی انګرېز افغان پېژندونـکي - جګړن راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۲م) تقريباً يوه نيمه پېړۍ مخکي په خپل پښتو لارښود، پښتو ګرامر او انګرېزي - پښتو قاموس کي د پښتـو د لوېديځي او ختيځي لهجې تلفظو ته اشاره کړې ده.

لکه څنګه چي مو د تلفظ په اړه په مخکنييو خبرو کي لنډه يادونه وکـړه، په انګرېزي کي هم دا لهجوي تلفظونه او املايي سيستمونه تر او سه پوري په خپل ټول قوت او شدت سره ژوندي دي. مک آرتر، په خپل مشهور اثر "The English Languages, 1987" کـي د انګرېزي ژبـي (۵۹) بېلو لهجو ته اشاره کړې ده، چي د برتانوي انګرېزی، امريـکايي انګرېزی، کاناډايـي انګرېزی، د کارابين انګرېزی، افريقايي انګرېزی، د جنوبي اسيا د انګرېزی، د ختيځـي اسيـا د انګرېزی او د استراليايي انګرېزی په لويو ډلو پوري اړه لـري. (Jackson and Amvela 141)

د انګرېزانو او امريکايانو ترمنځ د بې شمېره ټکو په تلفظ، ليکدود او مانا وو کي دا اختلافـونه د نامتو انګرېز ليکوال او ډرامه ليکوونکي - جورج برنارډ شا او آيرلنډي ليکوال - اوسکار وايلډ پـــه عالمانه خبرو کي په خورا ښه ښه بيان سوي دي. برنارډ شا وايي: «انګـلستان او امريکا دوه داسي هيوادونه دي، چي د يوې ژبي (انګرېزي) په وسيله سره بېل سوي دي.» وايلډ ليکي: «په ريشتيا سره دا انګرېزانو او امريـکايانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ، بې ژبې نور ډېر څه کېږي.» (د بشپړ مـــالومات د پـــاره و.ګ.: www.afgazad.com معـــروفي)

په خوښۍ سره د لروبر پښتنو په لیکدود کې پخواني توپیرونه اوس د افغانانو د نیژدې اړیکو په برکت تر زیاتې کچې لږ سوي دي؛ او د هرې ورځې په تېرېدو سره د لا لږېدو په حال کې دي. معاصر قاموس لیکوونکی باید هرومرو داسې توپیرونو ته پام وکي؛ او له د خپلو قاموسو له لستونکو سره دځینو ضروري ژبنیبو او ادبي مسألو په حل کی مرسته وکړي. البته لهجوي قاموسونه ځانته خپل ځای لري، چې د لهجوي توپیرونو د شنني او څېړني دپاره ډېر ګټور مالومات وړاندې کوي؛ خو د کلیمو د معـیاري لیکدود تر څنګ د لهجوي وریانتونو پېژندنه هم د قاموسو لوستونکو ته له دلچسپۍ خالـي نه ده (په افغانستان کې د لهجوي قاموس د یوې نمونې له پاره و.ګ.: د شاه عبدالله بدخشـي «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»). د پاړسي ژبې په پخوانیبو فرهنګو کې، د سید محمد علي داعي الاسلام «فرهنګ نظام» هم د پاړسي ژبې ځینې لهجوي تلفظونه را غونډ کړي دي.

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوي

د پښتو ژبې اوسني قاموس لیکوونکي باید د یوه ټکي د بېلابېلو املایي وریانتو تر څنګ د یوې کلیمې پخوانۍ او اوسنۍ بڼې هم په ګوته کې؛ مثلاً «بخره»او«برخه»، «مزری»او«زمـری» ، «نمازدیګر» ، «مازدیګر» ، «مازیګر/ماځیګر»، «نمازپښین»، «ماپښین/ ماسپخین»، «معنی»، «معنا»، «مانا»، «شهر»، «ښهر»، «ښار» ، «پاتو» ، «پاته/ پاتي»، «اروبدل/ اوربدل»، «وهبر»، «هبر/ وبر»او په لسګونو نور ټکي، چې د تورو د ابدال او تقلیب له امله یې د زمانو په تېرېـدو سره، املایي جوړښت او جولې هم الیشي سوي دي. دپښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کې دمخکنیبو ټکو پخوانۍ بڼې داسې راغلي دي:

چه دعمر و رفتن ته څـــوک نظـــر کا
دا به وائی چه آفتاب د ***نمازدیګر*** دئ
(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه)

لېـونی به لېونـی نهٔ عالـــــمه !
که ئې ***بخره*** وای له عقل و فرهنګه
(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

زه خو شرابي یم شېـــخه څه را سره جنګ کړې !
بخري ازلي دي کاشکي ما د ځان په رنګ کړې !
(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

مزري کله پرهېـــزګـار دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوراغلي په خپل ښکار دي
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

موږ باید د طبیعت او ټولنې د بدلون او پرمختګ له قوانینو سره سم، په دې خبره سر خلاص کوو، چې د زمانو په تېرېدو سره د کلیمو په مانوي او شکلي پولو کې راز راز بدلونونه راځي. ځینې کلیمې له هر ډول طبیعي او غیرطبیعي بدلونو سره سره تر پېړیو پېړیو پورې خپل اصلي شکلونه خوندي ساتي؛ خو ځینې نورې بیا د ډول ډول تغییراتو پر بنسټ پخوانۍ خبرې څه ناڅه اړوي. په پای کې خلک هغه څه د معیار په توګه مني، چې دبلاغت او فصاحت غوښتنو ته مثبت جواب ووايي. په بل عبارت، د کلیمو او ترکیبو هغه شکلونه د معیار په توګه منل کېږي چې ساده، اسانه، ښکلي او مانادار وي؛ اماد یوه دقیق او سترګه ور قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت دادئ، چې خپلو لوستونکو ته د راغونډو سوو ټکو پر معیاري یا ډېرو مروّجو املاوو سربېره، د هغو بېلابېل ډولونه او وریانتونه هم وښیې. دا کار په نوو قاموسو کې د کراس ریفرینس په مرسته کېږي، چې مخکې مو د لهجوي تلفظونو په بحث کې هم یادونه وکړه.

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

په پښتو ژبه او ادب کې کله کله ځینې داسې ټکي هم کارېږي، چې یا له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري یا د هغو ژبو له لارې زموږ ژبې ته راننوتي دي؛ لکه: میا، جګړه، سیکړه، اتکړه/اتکړې، ببرې، منج، ساد، سادو، ډول، ډنډوره، ګوبی، دوبي، سرک، ټک، کنګال، شوده (په اوږده یا مجهول واو)، سوډر او داسې نور. پښتانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو املا کټ مټ له هغه تلفظ سره سم ولیکي، چې په پښتني محیط کې دود ده نه د داسې ټکو د بهرنیو استعمالوونکو د تلفظ یا تلفظونو له مخې، چې زموږ د ژبې له فینالوژیکي ارزښتونو او ځانګړتیاوو سره سمون نه لري. دلته دا خبره هم د یادونې وړ ده، چې د اروپايي ټکو په ګډون باید له هغو ټکو او ترکیبو سره هم د همدې قاعدې له مخې چال چلند وسي، چې له نورو پردو ژبو څخه راغلي وي؛ ځکه د کلیمو په ایتیمولوژیکه څېړنه او شننه کې زیاتره له داسې مواردو او حالاتو سره مخامخ کیږو، چې ځینو کلیمو ببلابېلو ژبو ته د ننوتو پر مهال څو واره څېره اړولې وي؛ د مثال په توګه په انګرېزي کې داسې کلیمې ډېرې دي، چې دې ژبې ته وروستی ځل له زړې فرانسوي، یا جرمني او هالنډي ژبو څخه ننوتي دي؛ خو تر لږ پلټنې او تحقیق وروسته مالومیږي، چې دا ټکي په اصل کې له لاتین ژبې څخه زړې فرانسوي، جرمني، هالنډي او ځینو نورو ژبو ته ورغلي دي. که د همدغو ټکو په تېرو نیکه ګانو پسې یو څه نوره پلټنه او کروېړنه هم وسي، نو په پای کې دا حقیقت هم تر ګوتو کیږي، چې اوسنۍ انګرېزي ته ځینې ورغلي ټکي اساساً له یونانۍ ژبې څخه لاتین، بیا زړې فرانسوي، انګلوساکسن او نورو ژبو ته ننوتي او تر ډېرو پړاونو وروسته، په نسبتاً بېله بڼه اوسنۍ انګلیسي ته رسېدلي دي. له دې کبله چې پخواني تلفظونه او لیکدودونه د زمانو په تېرېدو سره تر ډېره حده اوښتي دي، نو ځکه دا خبره منطقي بریښي، چې د دغه راز ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په څو پښته پخوانیو ریښو او زړو تلفظو پسې سر خوږ نه کوو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله پلوه، موږ د خپلو ځانګړو فیالوژیکو ارزښتونو او اړتیاوو په لرلو سره، له لویه سره د نورو ژبو د ځینو ټکو اصلي تلفظ ته جوړ نه یو. له دې سببه باید هغه تلفظ معیار وګرځوو، چې زموږ عامو خلګو ته اسانه، لنډ او خوږ وي؛ او په دې جنجالو ځانونه ستړي نه کوو، چې د پلاني ټکي پلار او نیکه په اصل کې له انګرېزي یا فرانسوي څخه نه، بلکې له لاتیني یا یوناني څخه را ټوکېدلي دي؛ او له دې کبله یې باید هرومرو د لاتیني یا یوناني ژبو د ویوونکو په شان تلفظ کوو؛ مثلاً زموږ ځیني ژبپوهان د «ډاکټر» کلیمه، چې په عام ډول د طبیب او په خاص ډول د پي ایچ ډي ډیګرۍ د څښتن له پاره استعمالیږي، د «دوکتور» په بڼه لیکي؛ اما په دې خبره سر نه خلاصوي، چې دا ټکی زموږ ژبې ته له لاتیني یا یوناني څخه نه، بلکې له انګرېزي ژبې څخه راغلئ دئ؛ او زموږ ټول پښتانه یې هم د «ډاکټر» په بڼه وایي. د دې خبرې په ریشتیاوالي کې هم شک نسته، چې هر نوی تر زاړه او هر نیژدې تر لیرې غوره دئ. ایرانیانو ته دا ټکی د خپلو ژبنیو ځانګړتیاوو له مخې د «دکتر» په بڼه ساده او اسانه دئ، نو ځکه یې د تلفظ او املا دپاره همدا لاره غوره کړې ده، چې معقول او پر ځای کار دئ؛ خو موږ ته هیڅکله نه ښایي، چې په دې کار کې د هغو پېښې وکوو. پښتانه د ایرانیانو او نورو پارسي ژبو پر خلاف د «ټ»، «څ»، «ځ»، «ډ»، «ړ»، «ښ» او داسې نورو ږغونو په وینګ کې هیڅ راز ستونزه او پېچومه نه لري. له دې امله مجبور نه دي د اورو پایي او نړۍ والو ټکو په تلفظ او املا کې د هغو پر پله پل کښېږدي.

لکه څنګه چې د پښتو او نورو هندي الاصله ژبو د ځینو مشترکو ټکو په اړه اشاره وسوه، د پارسي ټکو په املا کې هم باید هغه لاره غوره سي، چې زموږ له ژبنیو ځانګړتیاوو سره سمون ولري. په بله وینا لکه څنګه چې پښتانه مجبور نه دي «میا»، «جګره»، «کنګال» او داسې نور ټکي د هندیانو په څېر ولیکي، په همدې ډول مجبور نه دي، چې د پارسي ژبې ځیني ټکي هم هرومرو د پارسي ویوونکو په شان وکاږي. موږ باید په خپل لیکدود کې تر هر څه مخکې د خپلو خلګو د اسانتیا اړخ په پام کې ونیسو.

د معیاري لیکدود په غوره کولو کې د فیالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز ټرون ارزښت

د ښوونې او روزنې اسانه او ساده لار دا ده، چې د هرې ژبې لیکدود د ږغپوهنې د قواعدو له مخې وټاکل سي. دا خبره هر چا ته روښانه ده، چې په هره ژبه کې د شیانو او پېښو د ښوولو او پېژندلو دپاره ځانګړي ږغونه کاریږي، چې د هغو په پیدا اینبت او بدلون کـې بېلابېل عوامل او سببونه لاس لري. د کلیمو د وینګ او لیکدود په چارو کې د ږغپوهنې یا فیـنالوژۍ(Phonology)له قواعدو او لاربنوونو څخه لیري والی د ژبې په زده کړه کـې ډېـري لـویې ستونزې او کړاونه را منځ ته کوي. د یوه پښتانه کوچني ذهن په هیڅ ډول دا نسي منلای، چې د مورني تلفظ له مخې په خوله «غورمه»، «مالوم»، «الوا» او «تالیب» و وایي؛ خو په لیکنه کې یې «قورمه»، «معلوم»، «حلوا» او «طالب» ولیکي. البته د دې کار علت او سبب، لکه څنګه چې مخکې هم اشاره وسوه، دا دئ چې مـوږ په خپله ژبه کې د «ق»، «ع»، «ح»، «ط» او داسې نورو په څېر ږغونه نه لرو، نو ځکه مجبور یو، چې د ټولو انسانانو د طبیعي او غریزي عکس العمل په څېر یې، په خپله مورنۍ ژبه کې، په ورته یا نیژدې مخرجو واړوو. د نړۍ په ګردو ژبو کې د دې ستونزې ډول ډول مثالونه ګورو. په پارسي کې په خوله «روستم»،

(c) ketabton.com: The Digital Library

«سوهراب»، «هونر»، «ګونا» او «ګومان».. وايي؛ خو په ليکنه کې يې د «رستم»، «سهراب»، «هنر»، «ګناه»او «ګمان» په بڼه کارېږي يا د «پښتون»، «ږغ»، «جګړه»، «ځارنوال»، «ځلمی»او داسې نورو په شان کليمې د «پشتون »، «ژغ»، «جګله/ جګره»، «سارنوال»، «زلمی» او داسې نورو نيژدې مخرجو ته اړوي. په عربي کې هم د تلفظ او ليکدود تر منځ د توپير او بېلوالي له امله د «تلوېزيون»، «ويکټوريا»، «کمپيوټر»، «پاور»او داسې نورې کليمې د «تلفيزيون» ، «فيکتوريا»، «کمبيوتر» او «باور» ... په بڼه وايي. په انګرېزي کې مو هم مخکې د کليمو د تلفظ او املا په اړه ځينې مثالونه او بولګې وښوولې، چې ټولې يې د ږغپوهنې له پلوه د يوه ليکدود د کمزورۍ او نيمګړتيا په مانا دي. هره ژبه چې د يوې ژبې ليکدود د هغې له ږغو او اوازو سره سمون يا نيژدې والی ولري، په هغونه اندازه د ښوونې او روزنې او خپلمنځي پوهاوي په کار کې اسانې او پرمختګ پېښېږي. البته سره له دې علمي دلايلو، د ږغپوهنې له لارښوونو او قواعدو سره سم هم د ژبې د ليکدود غوره کول له بېلابېلو ربړو او کړاوو خالي نه دئ. تر ټولو مخکې، که د ژبې ليکدود د هرې سيمې يا هرې لهجې د خاصو فيناloژيکو ارزښتو او اړتياوو له مخې وټاکل سي، بيا نو د يوې معياري ژبې او يوه معياري ليکدود د را منځ ته کولو په لار کې لويې ستونزې او پېچومې پيدا کيږي؛ د مثال په توګه د ږغپوهنې له قواعدو سره سم هغه څوک چې د خپل لهجوي تلفظ پر اساس په خوله «مونګ»، «ګيره»، «جبه»، «اوخ»او داسې نور وايي، بايد په ليکنه کې يې هم د «موږ»، «ږيره»، «ژبه»، «اوښ»او داسې نورو په شان و نه کاري، چې اوس د زياترو افغانانو په منځ کې د ژبنيو قواعدو، ټولنيز تړون او اوږده طبيعي پرمختګ پربنسټ د معيار په توګه منل سوي دي. د فيناloژيکو قواعدو او لارښوونو له مخې ژبې ته د ليکدود ټاکل، له ژبپوهانو دا هم غواړي، چې په ليکلو کې د سور/په معروف يا لنډ واو/(قرمز، سرخ، شنګرف)، سور/په مجهول يا اوږده واو/(بر، پلنوالی ، عرض) او داسې نورو مشابه ټکو تر منځ هم د بېلولو له پاره څه لاره ولټوي؛ ځکه داسې کليمې په ليکنه کې يو راز کښل کيږي؛ خو د وينګ او مانا له پلوه ډېر توپير لري. د داسې ټکو شمېر په پښتو کې خورا زيات دئ، چې ژبپوهان او قاموس ليکوونکي يې بايد د نه ګډوډېدو د پاره د ږغپوهنې له قواعدو سره سم اساسي چاره وکي. البته، د هرې لهجې ويوونکو ته د کليمو تلفظ او ليکدود د خپل لهجوي يا سيمه ييز تلفظ يا خپلو فيناloژيکي ځانګړتياوو او ارزښتونو له مخې ډېر اسانه او بې تکليفه کار دئ؛ خو په خواشينۍ سره چې دا سادګي او اسانې د نورو لهجو ويوونکو ته ډېره سخته او ګرانه پرېوزي. له بله پلوه، دا خبره هم د غور او څېړنې وړ ده، چې په تلفظ کې تغييرات موقتي او تېرېدونکي بڼه لري. له دې امله که د ژبې ليکدود د موقتي او لنډ مهاله بدلونو تابع سي، دا کار به هرومرو په ژبه کې ډېر ګډوډيو او التباسو ته لاره هواره کړي. سربېره پر دې کله کله په ورځنيو محاورو او مکالمو کې د کليمو، عبارتو او ترکيبو تلفظونه ډېر لنډيږي، چې دا په خپله هم د ږغپوهنې د اساساتو له مخې د ليکدود د غوره کولو يوه بل ستونزمن اړه ته پام اړوي.

د همدې استدلال پر اساس بايد، د ژبې د معياري ليکدود په غوره کولو کې د ږغپوهنې د لارښوونو او ټولنيز تړون تر منځ توازون او انډول ته پام وسي. د دې خبرې مانا دا ده، چې د يوې ژبې د ليکدود په غوره کولو کې بايد اساساً د ږغپوهنې قواعد او لارښوونې په پام کې ونيول سي؛ ځکه د خلګو په ژبه کې بېلابېل ږغونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې د ليکدود علمي او معقـول تـاداو دئ؛ خو که د ږغپوهنې په مرسته د ستونزي ليري کولو ته څه لاره پيدا نه سوه، بيا نو د ناچارۍ له مخـې بـايد د ټولنيز قرارداد له اصولو ګټه واخيستله سي. په بېلابېلو لهجه يي تلفظو کي د اسانۍ، ساده ګۍ، ښکلا او عموميت پر بنسټ د يوه تلفظ غوره کول، په حقيقت کي د فينالوژيکو ارزښتو او ټولنيز- فرهنګي تړون ژوندی مثال دئ. البته دلته دا خبره هم بايد جوت‌ه کړو، چي ټولنيز تړون هم يوازي د څو اديبانو، ليکوالو او ژبپوهانو د وچو پرېکړو او فرمانو مانا نه لري؛بلکي د ژبې د ودي او پرمختګ ټول مسوولين بايد په ګډه د خلکو سياسي، اجتماعي، فکـري، فرهنګي، او اقتصادي اړيکو ته په پام سره، دې ستونزي ته د حل څه معقوله او علمي لاره ومومي. په بله وينا، د ټولنيز تړون را منځ ته کول، د فرهنګيانو تر لوی او مخکښ رول مخکي، د ټولنيزو قوانينو تابع دئ. خلګ به د اسانۍ، ساده ګۍ، ښکلا او سليم عقل په رڼا کي، نـاوړه پرېږدي او ښه به اخلي.

ټولنيز تړون او فرهنګي دودونه که څه هم د يوه معياري ليکدود په غوره کولو او رواجولو کي د يوه مېخانيکي او سرسري حل په توګه عمل کوي؛ خو سره له دې هم د ژبې د بېلابېلو ويوونکو او ليکوونکو تر منځ د کليمو د ويلو او ليکلو په چارو کي د يو رنګۍ، جوړجاړي او پايښت له را منځ ته کولو سره لويه مرسته کوي. د نړۍ په ځينو ژبو کي د دغه راز زړو او پياوړو ټولنيزو تړونو او کلتوري رواجونو له برکته، پراخ ادبي او علمي پرمختګونه منځ ته راغلي دي؛ مثلاً پارسي ويوونکو نه د ږغپوهنې د اساساتو؛ بلکي د يوه فرهنګي- اجتماعي قرارداد يا دود پر بنسټ دا منلې ده، چي په خپله ژبه کي به مثلاً په خوله هونر، ګونا، ګومان او داسي نور وايي؛ خو په ليکنه کي به يې د هنر، ګناه، ګمان او داسي نورو په شان کاږي. په انګرېزي او نورو بهرنيو ژبو کي هم د دغه راز فرهنګي- اجتماعي تړون پر اساس په سلګونو داسي ټکي منل سوي دي، چي په ليکلو کي د ږغپوهنې له اساساتو او اصولو سره هيڅ سمون نه لري.

د دې مسألې ټولو اړخو ته په يوه عمومي او کُلي نظر اچولو سره داسي برېښي، چي د هري ژبې د يوه معياري ليکدود په غوره کولو کي د دې دواړو عناصرو رول ډېر ارزښتناک او مهم دئ. شک نسته، چي فرهنګي دود يا ټولنيز تړون هم بايد په خپل وار سره کرار کرار د ږغپوهنې د لارښوونو او اصولو پيروي وکي، که نه نو د يوه همېشني اساسي حل او لنډ مهالي مېخانيکي حل تر منځ به تل تر تله ټکرونه او مخالفتونه روان وي.

د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو رېښه پېژندنه

دکليمو د مانا/ماناوو په سپړلو کي د دې مسألې څېړنه هم ډېره په زړه پوري ده، چي په قاموس کي وړاندي سوی سرټکی له کومي رېښې څخه راوتلئ دئ؛ د مثال په توګه د «شېرپېره» کليمه د «پېرا» له مادې څخه، چي يو ډول حلوا ده، جوړه سوې ده(دارمېستتر١٢). يا «واده» کليمه، چي د ودې او نشو نما په مانا د «ود» له رېښې څخه راوتلې ده يا د غل او غدوی کليمې، چي ښايي د «ګده»، «ګدی» او «غدی» له رېښې څخه راټوکېدلې وي؛ ځکه غدی او ګدی د غلو او حمله کوونکو ټولۍ ته وايي(حبيبي، «لمنليکونه،»د دارمېستتر پښتو څېړنې ١٨). په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي کې هم داسي ټکي خورا ډېر دي، چي په تاريخي لحاظ له يوې بلې ريښې څخه راوتلي دي؛ د مثال په ډول«اخترکاويان/ اخترکاويانی» ، «درفش کاويان/درفش کاويانی» ټول په حقيقت کې د «کاوه» نومي ټټار له نامه څخه راپيدا سوي دي، چي د آريايي افسانو او اسطورو له مخي يې د ضحاک(سهاک)په زمانه کي پاڅون وکړ؛ او فريدون يې پاچهي ته ورساوه؛ اما ځيني څېړونکي د کاوه نومي آهنګر يا ټټار نوم د «کوي» له ټکي څخه راوتلئ ګڼي، چي د شازاده (شهزاده)په مانا ؤ. په دې توګه«درفش کاويان/ درفش کاويانی»د پاچهي بيرغ په مانا بولي(عميد ،۱: ۱۱۳). په انګرېزي کي هم بې شمېره ټکي د کليماتو له تاريخي بدلون او اوښتون څخه را زېږېدلي دي؛ لکه ماډلين(maudlin)ټکی چي اوس د نشه،بې مانا غمجن، خواشيني، ژړندويه، احساساتي او عاطفي کس په مانا کارېږي، اصلاً په ښورلسمه مېلادي پېړۍ کي له فرانسوي ټکي ماډلين(Madelaine) څخه اخيستل سوی دئ، چي هغه هم په خپل وار سره د مګډلينا (Magdalena) له لاتيني کليمي څخه راوتلئ دئ. د اِنجيل له متن څخه داسي ښکاري، چي دا ټکی په حقيقت کي د مېري مګډلين(Mary Magdalene)له نامه سره نېغ په نېغه اړيکی ولري، چي په اِنجيل کي يې څو ځايه يادونه سوې ده. د اِنجيل له روايت سره سم، دې ښځي(چي وروسته د حضرت عيسا (ع) له سرسپارلو مخلصانو او خواخوږو څخه وه)په ژوندانه کي د خپلو پخوانيو ناوړه عملونو د پښېماني په وجه، د اوږدې مودې د پاره ژړل. په دې توګه اوس ګورو ، چي په انګرېزي کي د «ماډلين»کليمه د همدې ښځي له نامه او شخصيت سره ايتمولوژيکي اړيکی لري.(Robinson 847) په دې برخه کي د نور مالومات له پاره وګورئ:

Online Etymology Dictionary(www.etymonline.com)
Matthew 27, Mark 15-16, Luke 8 & 24, John 19, Bible, New International Version (www.biblegateway.com)

«داموکليس توره» چي د يوې ژبنۍ اصطلاح په توګه په قاموسو کي راوړل کېږي هم ځانته خاصه ريښه لري. قاموس ليکوونکی بايد د دې اصطلاح تر توضيح او شننې مخکي، د داموکليس(Damocles)له نامه سره د هغې تړاو ته، ګوته ونيسي. دغه راز،دولبي پرولوجيک (Dolby Prologic) هغه تخنيکي اصطلاح ده ، چي په او سنيبو های فای(Hi Fi)سيستمو کي د ناوړه اوازو د له منځه وړلو د پاره، د شلمې پېړۍ په شپېتمو کلو کي، د امريکايي اينجنير رېمنډ ډولبي(Raymond Dolby)له نامه سره ارتباط لري.
(Robinson 392)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله، په فرهنګو کي د را غونډ سوو ټکو ريښه پېژندنه د لغتپوهني له درو مهمو برخو(مارفولوژي، مانا پېژندنه او ريښه پېژندنه)څخه يوه برخه ګڼي، چي قاموس ليکوونکي بايد په خپلو اثارو کي هغې ته پام وکي.(Jackson and Amvela 2)

لکه څنګه چي لوی استاد- اروانباد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د خپلو ژورو او مستندو لغوي څېړنو په لړ کي کاږي: «سدرې له عربي کلمې صدرې څخه مفغنه نه ده، بلکي ريښه يې زردشتي قديمه کلمه سدره ده. تپوس له عربي څخه نه دئ راغلئ، بلکي د تپ،تپا ،تپېدل له ريښي څخه د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغاتو له جوړښت سره سم جوړ سوی دئ. ښاغلی، شاقلی نه دئ، بلکي«ښه»+«آغلی» دئ، او پښتو لغت دئ (حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ،۵.) زموږ قاموس ليکوونکي هم بايد په خپلو ژورو او هر اړخيزو علمي څېړنو سره، د بېلابېلو ټکو د سمي پېژندني په اړه د لوستونکو ذهنونه روښانه کړي.

د علامه حبيبي له ژورو تاريخي او ايتيمولوژيکو شننو سره سم «اپـت»، «اتبـار»، «انبر»، « کښلئ/ ښکلئ » ، «چندڼ» هم د عربي ژبي د «آفت»، «اعتبار»، «عـنبر»، «شکـيل» او « صندل» مفغن شکلونه نه دي؛ ځکه چي دغه هره کليمه په سنسکريت او نورو آريايي ژبو کي ژوري ريښې لري(حبيبي، «د پښتو لغاتو د تحقيق لاري، » ، ۲-۴). سربېره پر دې، قاموس ليکوونکي بايد په لوی لاس خپلي پخوانۍ سپېڅلي کليمې هم په نورو ژبو کي د هغو د استعمال په ګونا پردۍ نه کي؛ د مثال په توګه«کـواره»، «کوټ»، «کوټوال»، «شيين»، «کټ» او په لسګونو نور ټکي د پښتو هغه اصيل او سپېڅلي ټکي دي، چي بايد په تېروتني او غلطۍ سره په پاړسي يا کومي بلي ژبــي پوري و نــه تړل سي. د پاړسي ژبي په پخوانييو اثارو کي د دغو ټکو او ترکيبو استعمال په هيڅ وجه دا مانا نه لري، چي ګوندي دا ټکي هرومرو له پاړسي څخه پښتو ته راغلي دي؛ ځکه پښتو پر پاړسي، شغني، واخي، شنګليچي، اشکاشمي، منجي، پشه يي او داسي نورو ژبو سربېره له سنسکريت، هندي او نورو هندو آريايي ژبو سره هم په ډېر و ټکو کي شکلي او مانويا شتراک لري.

همدغه راز، لکه څنګه چي د پښتو مدقق او باريکبين لغتپوه -لوی استاد اروانباد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)کاږي، قاموس ليکوونکی بايد لوستونکو ته دا اړخونه روښانه کي، چي د عربي ژبي«جماعت» څنګه په پښتو کي«جومات»سو ؛ او د اصلي مانا څخه څنګه د مسجد په مانا تغيير ور پېښ سو ، يا «صاحب» چي په عربي کي د صحبت له مادې څخه د صحبت کوونکي په مانا ؤ ، مګر پښتو ته د «ساب»په تلفظ له مانوي بدلون سره راغی، چي د احترام او درناوي کليمه ده(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ،۴).

په قاموس ليکنه کي د کليمو د ريښې پېژندني اصل هم د نورو اصولو او قواعدو په څېر، يوه بنه نه لري. په ځينو عصري قاموسو کي د زياترو ټکو ، په تېره بيا دخيلو ټکو منشأ او ريښې پېژندني ته لازم پام سوی دئ. په بله وينا د کليمو پلار او نيکه د هغو له اصلي تلفظ، د زوکړي له زمانــې او بېلابېلو تاريخي بدلونو سره، په روښانه توګه بيان سوي دي. د دې دود پرخلاف، ځينو نورو مؤلفانو په قاموسو کي د راغونډو سوو کليمو ايتيمولوجۍ/ ايتيمولوژۍ او د کليمو په شکلي جوړښت کي، ډول ډول تاريخي بدلونو ته چندان توجه نه ده کړې. ځينو نورو قاموس ليکوونکو بيا يوازي دې خبري ته اشاره کړې ده، چي په قاموسو کي يې را غونډ کړي دخيل ټکي په کومو ژبو پوري اړه لري؛ او د دې مقصد د پاره يې له ځينو مخففو تورو څخه کار اخيستی دئ؛ مثلاً«س»د سنسکريت، «ع»د عربي، «پ»د پاړسي، «ر»د روسي، «ف»د فــرانسوي او «ا»د انګرېزي د پاره. حسن عميد په خپل فارسی فرهنګ کي د دخيلو کليمو د ريښې پېژندني له پاره همدا لاره غوره کړې ده. ځــينو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو پاړسي فرهنګ لیکوونکو هم د را غونډ سوو ټکو د پلار او نیکه په اړه څه ناڅه یادوني کړي دي. په پښتو قاموس لیکنه کي له هماغه پیل(و.ګ.«ریاض المحبت»او «عجایب اللغات»)څخه د پردو کلیمو د پېژندني دپاره له اختصاري تورو کارا خیستل سوی دئ. په «افغان قاموس»او د پښبور پوهنتون د پښتو اکاډیمۍ په خپاره سوي قاموس(۱۹۷۰م) کي، چي«پښتو ژبه» نومیږي، هم ټولي را غونډي سوی دخیلي کلیمې د مخففو تورو په کارولو سره ښوول سوي دي.ځینو اوروپايي افغان پېژندونکو هم په خپلو فرهنګو کي د راغونډو سوو کلیمو ایتیمولوژیکي څېړني ته څه ناڅه پام کړی دئ. په دې برخه کي تر ټولو ستر او ارزښتناک ګام د نومیالي ناروېژي ژبپوه او افغان پېژاند - پوهاند جورج مارګنستیرن (Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne) له خوا واخیستل سو. دې سترګه ور ژبپوهاند (۱۸۹۲- ۱۹۷۸م)په ۱۹۲۷م کال کي د پښتو ایتیمولوژیکه لغتنامه (An Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه، چي وروسته د ډ. ن. مکینزي (D.N. Mackenzie) له خوا بشپړه سوه. په دې لاره کي بل مهم ګام د ج. ایلفینبین(J.Elfenbein) او س. ن. ویلیمز(N.S.Williams) له خوا پورته سو، چي په۲۰۰۳م کال کي یې د پښتو نوې ایتیمولوژیکه لغتنامه(A New Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه.

په مجموعي توګه د پښتو په هغو قاموسو کي، چي د نوي لیکسیکوګرافۍ له اصولو او قواعدو سره سم نه دي لیکل سوي، د راټولو سوو کلیمو ایتیمولوژۍ ته اساساً هیڅ یا لازمه توجه نه ده سوې. له بده مرغه د پښتو ژبي په تر ټولو عصري، غني او اکاډیمیک قاموس کي، چي د«پښتو- پښتو تشریحي قاموس»په نامه د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا د ۱۳۵۸- ۱۳۲۵کلو په ترځ کي، په څلورو ټوکو کي چاپ سوی دئ، هم د کلیمو د ریښو او تاریخي تحولاتو مسألې ته هیڅ پام نه دئ سوی. د کلیمو له ریښه پېژندني مخ اړول، بې شکه د قاموس لیکني په دې نوي او پرمختللي دوَر کي، د دغه ارزښتناک او شتمن قاموس ډېره لویه نیمګړتیا ګڼله کیږي. د پښتو او پاړسي ژبو د زیاترو قاموسو پر خلاف، د اوروپايي ژبو، په تېره بیا انګریزي ژبي په مفصلو او تشریحي معیاري قاموسو کي داسي قاموسونه ډېر لږ پیدا کیږي، چي د راغونډو سوو کلیمو، ترکیبو، او اصطلاحاتو ریښو؛ او ان تاریخي بدلونو ته یې څه ناڅه اشاره نه وي کړې.

د قاموسي ټکو د ریښه پېژندني ارزښت ته په پام سره، د پښتو ژبي قاموس لیکوونکي ته د کلیمو د ایتیمولوژۍ په برخه کي د یادوني څو مهمي او اساسي مشورې داسي را لنډوو:
- پوهېږو چي ځیني ټکي، ترکیبونه، عبارتونه او اصطلاحوي په یو وخت کي په څو نیژدو ژبو کي کاریږي. د پښتو قاموسو لیکوونکي باید ښه څېړني او پلټني د هغو په لیدو سره سمدلاسه و نه انګېري، چي دا ټکي هرومرو له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي دي؛ او په دې توګه هغو ته حق او ناحق سنسکریت، هندي، پهلوي، پاړسي، عربي، تورکي او داسي نوري ریښې و تراشي. د دې ناوړه او غیرعلمي کار نتیجه به داوي، چي ځیني تازه کار او ناروغه سوچه پال لیکوال به ښه ګروېږني او سپړني د هغو له کاروَني لاس واخلي؛ او له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنګ نظره چال چلند څخه به په پای کې د پښتو لغوي زېرمې ته لوی او نه جبران کېدونکی زیان ورسیږي. د داسي مشترکو ټکو شمېر دونه ډېر دئ، چې له لغوي څېړني او مقایسه یې ادبي نظایرو څخه یې یو بېل قاموس جوړېدای سي (ما په خپله له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصـــله ژبو سره د پښتو د ځیـــنو مشترکو ټکو یوه لغوي او ادبي زېرمه راغونډه کړې ده، چې انشأالله په یوه مناسب وخت کي به یې د پښتو قاموسو او ادب مینه والو ته وړاندې کړم). دلته د بولګې په بڼه یوازې د څو ټکو نوم اخلو، چې مخکي مو هم په بېلابېلو ځایو کي یادونه کړې ده: جګړه (په هندي کي جهګړا)، شیین (په پاړسي کي شاهین)، کواره (په پاړسي کي کبار)، کټ (په پاړسي کي کت)، ډول (په هندي کي ډهول؛ په پاړسي کي دُهل)، اوجاړ (په هندي کي اوجړ، اوجاړنا، اوجړه او داسي نـور)، بخره/ برخه (په پهلوي کي بخر، په دري کي برخ)، هډ (په هندي کي هډي)، کړکۍ (په هندي کي کهړکي)، کوټ (په هندي کي ګوټهـ/ګوټ؛ په پاړسي کي کوت)، کـوټۍ (په هنـدي کي کهوټي؛ په پاړسي کي کوتی)، جارو (په هندي کي جهاړو؛ په پاړسي کي جارو) او په سلګونو نور مشترک ټکي.

پښتو ژبي د آریایي ژبو ډېر پخواني ټکي او ترکیبونه تر اوسه پـوري په بشپړ اصــالت سره خوندي کړي دي. دلته د لوی استاد - علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۲۳ ش/ ۱۹۸۴م) د لغوي او ادبي څېړنو په رڼا کي د دغه راز آریایي ټکو د څو بولګو یادونه کوو، چې یو وخت په پـاړسي ادب کي هم په پراخه کچه کارېده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره اوس په هغه ژبه کي د متروکو او نابابه ټکـو په بڼه، له استعماله لوېدلي دي.

- «کباره» هغه ټکی دئ، چې د پاړسي مشهور شاعر - ناصر خسرو بلخي قبادیاني (۳۹۴-۴۸۱ هـ ق) یې په یوه بیت کي داسي یادونه کړې ده:

ترا این تن یکی خانۀ سپنجست

مزوربل مغـــربـــل چو **کـــباره**

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل ۳۱، ۲۴).

په پاړسي کي اوس دا ټکی څوک نه وایي او نه یې لیکي؛ ځکه ځای یې د «سبد» په نامه بل ټکي نیولئ دئ؛ خو د پښتو په لوېدیځه لهجه کي همدا اوس هم د «کواره» په بڼه د عامو او خاصو په خبرو کي، په پراخه توګه کارېږي.

- «خه = ښه» د تحسین داسي کلیمه ده، چې اوس هم په پښتو کـــي ډېره زیاته استعمالیږي، خو په پاړسي کي یې نور ژوندی مثال نه ګورو. شهید بلخي د رودکي په ستاینه کښې وایي:

شاعرانـــرا **خه** و احسنت مـدیح

رودکی را **خه** و احسنت هجیست

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل ۳۱، ۲۴).

- «ګرم» کلیمه د پاړسي شعر د مخکښ شاعر - رودکي په یوه بیت کي داسي راغلې ده:

هرکه سر از پند شــهریار بپچید

(c) ketabton.com: The Digital Library

پای طرب را به دام گرم در افگند

ابو القاسم فردوسي دا کلیمه داسي راوړې ده:

ز چنگال یوزان همه دشت غرم

دریده برو دل پُر از داغ و گــرم

همدا «گرم» کلیمه همدا اوس هم په پښتو کي د «ګروم» په بڼه کارېږي، چي د وير، غم، دوک او ماتم مانا لري؛ خو په پارسي د هغه ځای نورو ټکو نیولئ دئ.

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۳).

- «کت» کلیمه د بو شکور بلخي په یوه بیت کي، چي د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کي یې ویلئ دئ، داسي لولو:

زورا رمز ز دست شاهـان دزی !

بر کت شاهی نشین و باده خور

فرخي سیستانی د سلطان محمود په ستاینه کي دا ټکی داسی راوړی دئ:

که بر خون برانم کــت و افسرت

برم زی سر اندیب بی تن سرت

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۲).

په پارسي ادب کي د زمانو په تېرېدو سره د «کت» پر ځای د «تخت» کلیمـــه ودرېده؛ مګر د پښتنو په غرو او مېرو کي لا تر اوسه ژوندی ده. په پای کي باید دا خبره هم له یاده و نباسو، چي ځیني آریایي کلیمې د بېلابېلو طبیعي او غیر طبیعي عواملو له کبله اوس په پارسي او پښتو ادب دواړو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: کوتوال/ کوټوال، کوتوالی/کوټوالي او داسي نور.

- په پښتو ادب کي ځیني داسي ټکي سته، چي زموږ ځیني لیکوال یې په تېروتني سره په عربي او نورو پردو ژبو پوري تړي؛ لکه اتیات (چي له عربي احتیاط ځخه یې راوتلئ بولي)، انبر (چي د عربي ژبې د عنبر پښتو سوې بڼه یې ګڼي یا کبنلئ/ بنکلئ (چي رېښه یـــې د عربي ژبې «شکیل» کلیمې ته رسوي؛ په داسي حال کي چي دغه راز ټکي په سنسکریت او هندي ژبو کي ژوري رېښې لري؛ او له عربي څخه پښتو ته نه دي راغلي (د نورو مالومـــاتو د پاره و.ګ: حبیبي، «د پښتو لغاتو د تحقیـــق لاري،» کابل۲، ۲-۴). د دې مځکي له ځینو تاریخي او جغرافیایي نومو سره هم همدا سي ناسم چال چلند سوی دئ؛ مثـــلاً ډېرو مؤرخانو د «قندهار» په لیکدود سره «کـــندهار» ته عربي بڼه ورکړې ده). زوندا ور/ زیندا ور ته زموږ د هیواد ډېرو مؤرخـــانو د ځینو عـــرب مؤرخـــانو د «ارض داور» د ناسمي ترجمې پر بنسټ د «زمینداور» شـــکل ورکـــړی دئ؛ حـــال دا چـــي «زین» یا «زون» کلیمه اصلاً د لمـــر په مانا ده، چي د انګرېزي ژبې sun (لمر) هم له همدې رېښې څـــخه را وتلئ دئ؛ او د کابل شاهانو په نومو کـــي هـــم د مخوندي په بڼه لیدل کیـــږي. د دې استـــدلال پر بنسټ له داور ســـره د «ارض» یا «زمین» ټکی هیڅ مانا نه ورکوي. «غرستان» چي عرب مؤرخانو په «غـــرجستان» اړولئ دئ؛ سیستان یا سکستان، چي د عرب مؤرخانو او جغرافیا لیکوونکو په پیروی، زموږ د ځینو لیکوالو او مؤرخانو په اثارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د «سجستان» په بڼه راغلئ دئ يا ځيني پښتني قبيلي لکه ساپی، چي تر او سه د صافی په بڼه کښل کيږي؛ او په تېروتني سره عربي رنګ ورکول سوی دئ يا ساکزی(چي ځينو پارسي ژبو مؤرخانو اسحاقزی ځيني جوړ کړی دئ يا پوپلزی، چي حتا د پوپلزو قبيلي يو مشهورخطاط او مؤرخ - اروابناد عزيزالدين وکيلي پوپلزي (۱۹۱۹ - ۲۰۰۸م)لا هم په خپل تاريخ کي د «فوفلزائی» عربي شکل ور کړی دئ. په دې ډله کي په سلګونو نور نـومـونه هـم راځي، چي په وړاندي بحثو کي يې هم له ځينو جزيياتو سره يادونه وسوه.

په دې ډول بايد قاموس ليکوونکی د لغتو په ريښه موندلو کي د باوري سرچينو په استنـاد د کليمو مارفولوژيک، فينالوژيک او سيمانتيک بدلونونه په ځير سره وګـوري؛ او تر هــر اړخيزي څېړني وروسته په خپلو اثارو کي، د را غونډو سوو ټکو پلار او نيکه ته ګوته ونيسي. دا کار بې شکه سختی او کړاونه لري؛ خو ناممکن نه دئ.

- زياتره قاموسونه د مندرجو ټکو د ريښې پېژندني په اړه يوازي د هغــو د نيــږدو ريښو په اړه مالومات وړاندي کوي؛ او يوازي د هغې ژبي يادونه کوي، چي د پام وړ ټکی يې په يوه ټاکلې او مشخصه دوره کي ملي ژبي ته ننوتی وي. ځيني نور قـاموسونه بيا تر وروستی ريښې او منشأ پوري، د بېلابېلو ټکو د پخوانو پښتونو پلټنه او شننه کوي. د دې اصل له مخي تر هغــه ځايه، چي د کليمــو د ريښــې پېژندني پوهه اجـازه ورکوي، په مختلفو ژبو کي د را غــونډو سوو ټکو د ريښو او تاريخي بدلونو په اړه مالومات وړاندي کيږي؛ مثــلاً د اکسفـورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(Concise Oxford Dictionary9)کي، چي د سي ډي رام

په بڼه چمتو سوی دئ، د"Camomile"کليمې د ريښې پېژندني په اړه، داسي کښل سوي دي:

[Middle English via Old French Camomille and late Latin Camomilla or Camomilla from Greek Khamaimelon 'earth-apple'(from the apple-smell of its flowers)] (Jackson and Amvela 201).

يا د ډيموکراسی کليمې څو پښته ريښې د ريښه پېژندني په آن لاين قاموس کي داسي بيان سوي دي:

democracy

1570s, from M.Fr. *democratie*, from M.L. *democratia* (13c.), from Gk. *demokratia*, from *demos* "common people," originally "district" (see *demotic*), + *kratos* "rule, strength" (see *–cracy*).

لکه څنګه چي ګورو، د ډيموکراسی کليمه وروستی پلا په ۱۵۷۰مو کلو کي له منځنۍ فرانسوي څخه اخيستل سوې ده. په دېرلسمه مېلادي پېړۍ کي له منځنۍ لاتين ژبي څخه منځنۍ فرانسوي ته ورغلې ده؛ او په پای کي منځنۍ لاتين ژبي هم دا ټکی د يوناني ژبي له «ديموکراتيا»کليمې څخه اخيستی دئ، چي د «ديموس» او «کراتوس»له دوو بېلو برخو څخه جوړ سوی دئ. د ريښه پېژندني په دې مثال کي، نه يوازي د ډيموکراسی پخوانيو تاريخي تګلورو، بلکي د کليمې شکلي او مانوي بدلونو ته هم ګوته نيول سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې مثال څخه په څرګنده ښکاري، چې په انګرېزي کې اوس د کليمو ريښه پېژندنه د يوې خپلواکې علمي او اختصاصي څانګې پړاو ته رسېدلې ده. لوستونکي کولای سي د دې ژبې د هرې مروجې کليمې په اړه د دقيقو او مفصلو فيلالوژيکو مالوماتو له پاره، د ريښه پېژندنې آن لاين ډيکشينرۍ ته مراجعه وکړي؛ او په يوه کليک سره د هر مروج ټکي پلار و نيکه وپېژني.

د افغان معاصري قاموس ليکنې په تاريخ کې تر ټولو وتلي او منلي ليکوال - لوی استاد اروانښاد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م) خو لسيزې مخکې په خپله ارزښتناکه مقاله کې د مقايسه يي فيلالوژۍ له پلوه د قاموسي ټکو د ريښو مالومولو او د مانا او لفظ له اړخه د هغو د تاريخي تحول اصل ته اشاره کړې ده (و.ګ: حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۵).

په قاموسو کې د کليمو د پېژندنې يا تعريف څانګړتياوې

د نوي قاموس ليکنې بل مهم اصل دا دئ، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو، ترکيبو، محارو، اصطلاحاتو او نورو راغونډو سوو ټکو داسې ماناوې او تعريفونه غوره کړي، چې له هـره اړخه مانع او جامع وي. په بله وينا، وړاندې سوې ماناوې بايد له خپل ټول لـنډوالي ســره ســره داسې ښه ولري، چې هر لوستونکی يې په اسانۍ سره وپېژني؛ د مثال په توګه کـه قاموس ليکوونکی د «زردالو»د پېژندنې دپاره وليکي: زردالو هغه مېوه ده، چې ژړ رنګ، بيضوي شکل، خوږ خوند لري؛ او د افغانستان پرځينو سيمو سربېره د نړۍ په ځينو نورو هيـوادو کې هم پيدا کيږي. داسې تعريف يا پېژندنه چندان په دردنه خوري؛ ځکه ډېرې داســې مېوې سته چې ژړ رنګ، بيضوي شکل او خوږ خوند لري؛ خو زردالو نه دي. له بله پلوه د افغانستان په ځينو سيمو او د نړۍ په ځينو هيوادو کې ډېرې داسې مېوې پيدا کيږي، چې له زردالو سره په ځينو خصوصياتو کې ګډوالی لري؛ اما سره له هغه هم هر يو زردالو نه دئ. قاموس ليکوونکی بايد د زردالو د خوند، فزيکي جوړښت، کيمياوي او طبي ځانګړتياوو، د مېوې پخېدو د موسم او ځينو مهمو ډولـونو لکه چارمغز، سرده يي، نري، شکرپاره او داسې نورو په اړه هم څه نا څه توضيحات او مالومات وړاندې کړي. که فرهنګ ليکوونکی د «کوني کبر»په پېژندنه کې وکاږي: «کونی کبر»هغه حيوان دئ، چې اوږدې منګولې لري؛او په اوبو او لندو ځمکو کې ژوند کوي. دا پېژندنه بشپړه او ګټوره نه ده؛ ځکه ډېر حيوانات سته، چې ښايي د «کوني کبر»په شان اوږدې منګولې ولري؛ او پـه همداسې اقليمي او جوي چاپېر کې ژوند وکي. د داسې تعريف په ليدو سره د قـاموس لوستونکي په ذهن کې د بېلابېلو ورتو حيواناتو تصويرونه تداعي کيږي. د دې ګډوډۍ او التباس په نتيجه کې لوستونکی د «کوني کبر»شکل او جوړښت په دقيقه توګه نسي پېژنـدلای. په داسې حالاتـو او مواردو کې که د دغه حيوان له مخکني تعريف سره د چونګاښ/چنـګاښ ټکی هم وکښل سي، بيا نو هرلوستـونکي ته په اسانۍ سره ډپوهېــدو وړ دئ؛ او په دې ډول لوستونکي ته د پـام وړ حيوان د پېژندنې ژوندی او عملي انځور په لاس ورکول کيږي. په دې ډول ګورو، چې مترادف ټکي د پېچلو او نا اشنا تعريفو د اسانه پېژندنې په کار کې مرسته کوي. البته مترادف ټکي په ټولو حالاتو کې نسي کولای د يوه اسانه، ساده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر اړخيز تعريف ځای ونيسي. پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د تعريف پر عمومي ځانګړتياوو سربېره، د ښه او ناوړه تعريف ځيني اړخونه داسي بيانوي:

«تعريفونه هغه مهال د منلو وړ وي، چي د غه دوې لوېي ځانګړتياوي ولري:

- د محتوا سموالی.

- د شکل سموالی.

که يو تعريف هغه مالومات وړاندي نه کړي، چي لوستونکي يې اړتيا لري؛ او وړاندي سوي مالومات هم په داسي ښه نه وي وړاندي سوي، چي هغوی يې په اسانۍ سره هضم کړای سي، نو داسي تعريف په حقيقت کي نه يوازي کمزوری، بلکي بې ګټې او ناکامه تعريف دئ؛ مثلاً هغه تعريف چي يوازي د مترادفو ټکو په مرسته سوی وي، ښايي د لوستلو د پاره اسانه وي؛ خو په زياتره حالاتو کي د تعريف د محتوياتو او خصوصياتو په اړه پوره توضيحات وړاندي نه کړي. له بله پلوه هغه تعريف، چي په دقيقه تخنيکي ژبه د ديوه ټکي د محتوياتو په باره کي مالومات ورکوي، تر هغه مهاله چندان ارزښت نه لري، چي د قاموس د استفاده کوونکو خاصي ډلي ته د پوهېدو وړ نه وي.»(Atkins and Rundell 450)پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل په همدې اړه د ځينو قاموس ليکوونکو د نظريو په وړاندي کولو سره، زياتوي:« مه يې تعريفوئ، توضيح او تشريح ورکړئ.» قاموس ليکوونکی بايد لوستونکو ته په روښانه ټکو و وايي:کله چي خلګ يوه کليمه استعمالوي، د هغوی مقصد او مفهوم څه دئ؟ په دې برخه کي د قاموس ليکوونکو عامه تېروتنه دا ده، چي د مانا د شنني او سپړني پر ځای د لغت ريښه پېژندني ته پام اړوي. ډېرو کسانو ته ښايي تعريف سوی مفهوم مخکي لا اشنا وي، نو ځکه يې په ډېري اسانۍ سره، په کره او دقيقه پېژندنه سر خلاصيږي . په بل عبارت لوستونکي بايد په اسانۍ سره وکړای سي، چي تعريف سوی ټکی له خپلي تصوري يا اِدرکي حافظې څخه تر لاسه کي. دا اصل د هغو عامو مفاهيمو د پاره کارېږي، چي د بالِغو زده کوونکو په قاموسو کي ثبت سوي وي؛ مثلاً: بايسکل يا پاراشوټ چي غټان يې په مانا ښه پوهېږي؛ خو يوازي يې د هغو انګرېزي لغتونه پر ژبه نه ورځي. پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل وروسته د يوه ښه او معقول تعريف د ځينو خصوصيتو او اړتياوو په اړه داسي کاږي:

«- يو تعريف بايد تر اړتيا زياتي کليمې ونه لري. په بله ژبه بايد د سادګۍ يا افهام او تفهيم له غوښتنو سره سم، ليکل سوی وي.

- بايد په ياد ولرو، چي د يوه ټکي د تعريف ليکلو د وخت او د لوستونکو له خوا د هغه د عملي استفادې تر منځ نسبتاً اوږد واټن پروت دئ. له دې امله، هر څونه چي قاموس ليکوونکی د دغه راز واټن د لنډولو کوښښ وکي، په هغونه اندازه د قاموسو د استعمالونکو ربړونه او کړاونه لږېږي. د دې استدلال له مخي بايد تعريفونه د محتوا او شکل دواړو له پلوه تل د نوو اړتياوو او غوښتنو پر بنسټ جوړ سوي وي.

- که کوچنۍ يا لنډه کليمه د پام وړ مفهوم ادا کولای سي، هيڅکله اوږد لغت يا کليمه مه کاروئ. تل هڅه وکئ، چي له امکاناتو سره سم، اوږده لغتونه يا ترکيبونه په خپل منځ کي سره بېل کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هیڅکله د مالومي جوملې پر ځای نامالومه (مجهوله) جوملمه مه کاروئ. ښه تعریفونه هغــه دي، چې د لنډوالي، بشپړتیا او سادګۍ ځانګړتیاوې ولري. واضح او روښانه فکر کول د ژبې ماهرانه او محتاط استعمال ته اړتیا لري. په پای کې د دې خبرې یــادونه ډېــره ضروري ده، چې د تعریفونو لیــکل په قاموس لیکنه کې، لوی هــونر او کمال دئ.»

- کوښښ مه کوئ، چې په تعریف کې د یوه توکي، ترکیب یا اصطلاح په اړه د هر فکر کېدونکي شي یا موضوع یادونه وکړئ. د دې خبرې مانا دا ده، چې اوږده تعریفونه د لوستونکو پر اوږو درونډ پېټی ږدي. له دې سببه قاموس لیکوونکي مسوولیت لري، چــې د یوه توکي د پېژندنې په اړه اساسي او محوري خبرې، له حاشیو او فروعاتو څخه بېلې کړي.

- که د راغونډ سوو توکو تعریفونه پېچلي او مبهم وي، لوستونکو ته هیــڅ ګـټه نــه رسوي.

- باید د یوه توکي د پېژندنې په باره کې تر ټولو ضروري او اساسي مالومات وړاندې سي؛ خو تعریف باید په راغونډو سوو مالوماتو کې رامنځ ته سوې تنوع او رنګارنګي په ښه ډول بیــان کړای سي.

- باید تعــریف پر ژبنیو مسألو سربــېره ځیــنې نور پیغــامــونه؛ لکه پراګماټیکــس (Pragmatics)، حســاسیتونــه (Sensitivities) او کــانـــوټېشن (Connotation) هم په څرګنده منعـــکس کــړي.

- په پای کې باید د بېلابېلو توکو په تعریف او پېژندنه کې، د لــوستونکو اړتیا وي دقیقاً په پــام کــې ونیولې سي، چې هغوی څه غــواړي او څــه ته اړتیا لري؟(Atkins and Rundell 452)

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

لکه مخکې چې هم و ویل وسوه، په قاموسو کې د را غونــډو سوو کــلیمو، ترکــیبــو او اصطلاحاتو تعریفونه باید په داسې ښه وړاندې سي، چې له یوې خوا ټــول همــډوله او همجنسه شیان په ځان کې شامل کړي؛ او له بلې خوا ګرده هغه شیان له ځانه لیرې کړي، چې د مانا او مفهوم له پلوه توپیر ور سره ولري(جامعیت او مانعیت). په خواشینۍ سره ځینې نوي کلیمې او ترکیبونه د جامعیت او مانعیت له ځانګړتیاوو څخه بې برخې دي؛ د مثال په توګه ایرانیانو د هوایي ډګر یا هوایي میــدان دئ (airport) د پاره د «فرودګاه» ترکیب جوړ کړی؛ خو لکه څنګه چې ګورو دا نوی ترکیب هغه مفهوم په بشپړه توګه نسي افــاده کولای، چــې پــه «هوایي ډګر یا هوایي میدان» کې نغښتی دئ؛ ځکه «فرودګاه» د حقیقي مانا له مخې د کښته کېدو ځای ته ویل کیږي. د «فرود» کلیمه د پاړسي په پخــوانیو متنو کې د هغــه ځــای په مفـــهوم استعمال سوې ده، چې کاروانیان به د هوساینې یا نورو اړتیاوو د لیرې کولو دپاره هورې کښته کېده. د «فرودګاه» مفهوم د لغوي مانا پر اساس ډېر عام او ارت دئ؛ ځــکه د دې ترکــیب په لوستلو سره، څوک وار دواره نه پوهــېږي، چې د کښېنستو له ځــای څخه، ایا د انســانــو کښته کېده مُراد دي که د ښاروییو، مرغانو او یا نــورو موجــوداتو؟ سربېره پر دې که «فرودګاه» د الوتکو د کښته کېدو په مانا و هم منل سي، سره له هغه هم د ایــراني لغت جوړونــکو په دې ترکیب کې د الوتکو یا طیارو د الوتو د ځای (چې په پاړسي کې یې پروازګــاه، فرازګـاه یا برخاستګاه بللای سو) هیڅ درک نه مالومیږي؛ په داسې حال کې چې په هوایي ډګر یا هوایي مـــیدان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الوتکو د کښېښستو ترځنګ، د هغو د الوتځي (پروازګاه) مفهوم هم نغښتی دئ. په دې توګه ګورو، چې د هوايي ډګر یا هوایي میدان دپاره د «فرودګاه» مانا نیمګړې او ناموزونه ده. دغه راز، ایرانیان عکس اخیستونکي آلې یا د انګریزي ژبې کېمرې (camera) ته «دوربین وایي»؛ حال دا چې دوربین (binoculars) یا لیرلید (لیري+لیدونکی) کاملاً بېله وسیله ده. کیمره/ کامره د عکس یا تصویر اخیستو آله ده، چې د «دوربین» یا «لیري لید» په مانا یې استعمال سم او پر ځای نه بریښي. هر څوک پوهېږي، چې کېمره/ کامره اصلاً د لیري شي یا لیري ځای د لیدو په خاطر نه کارېږي. دوربین/ لیري لید عموماً د نسبتاً لیري شیانو او منظرو د لیدو دپاره او د ډېرو لیري شیانو لکه ستورو، سپوږمۍ او نورو سماوي جسمونو د لیدو په موخه له ټیلیسکوپ (telescope) څخه استفاده کیږي. بالعکس، ایرانیان هغه څه ته چې موږ یې دوربین یا لیري لید بولو، د «دو چشمه، دوچشمی، دوربین دوچشمه» ټکي کاروي. (Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur 199)

ګرانو لوستونکو ته به څرګنده وي، چې ایرانیانو د ایمیل (e-mail) د نړۍ والي ترکیبي کلیمې پر ځای د «پست/ پوست الیکترونیک» ترکیب غوره کړی دئ. سړی هیڅ نه پوهېږي، چې ایرانیانو د کوم منطق او تعقل له مخې د یوې لنډې، ساده، اسانه او عامي کلیمې پر ځای داسې ترکیب وضعه کړ، چې د عمومیت پر ځای نامأنوس، د سادګۍ او اسانۍ پر ځای ګران او په پای کې د لنډوالي پر ځای اوږد دئ. عجبه خو لا دا چې ایرانیانو د ایمیل انګرېزي ترکیب ته دا ځل ولې د خپلې متعصبې کړنلارې پر خلاف، د کوم جعل کړي پارسي ترکیب پر ځای، بیرته انګرېزي ترکیب غوره کړ؟ ایا څوک له داسې لغت جوړوني سره موافقه کولای سي، چې انګرېزي ټکو ته پارسي، پښتو یا داسې نورو ژبو کې بیرته انګرېزي ټکي وضعه کوي؟

د همدې استدلال پر بنسټ د «هوايي ډګر یا هوایي میدان» دپاره د ایرانیانو «فرودګاه»، د کامرې دپاره «دوربین» او د ایمیل دپاره د «پست/ پوست الیکترونیک» نه د مانا د جامعیت او مانِعیت له پلوه د منلو وړ دي؛ او نه هم د پام وړ ماناوو د افاده کولو له پلوه، وړ او موزون. «دوست دختر»، «دخترخانم»، «صدا و سیما» او داسې نور هم له هغو ترکیبو څخه دي، چې د جامعیت او مانعیت اصل تر پښو لاندې کوي. د «نیولوجیزم او قاموس لیکنه» تر سرلیک لاندې په دې اړه څو نور ټکي هم وړاندې کوو.

په پښتو قاموسو کي هم د نیمګړو او ناسمو تعریفو مثالونه خورا ډېر دي؛ مثلاً د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کې د «هندو» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوي دي:
[1]د غیر مسلم قوم نوم، د هندوستان او سېډونکی.[2]تور خال (امرخېل او نور، ۴:۳۰۵۲).
د «هندو» دپاره په مخکني تعریف کې دواړې ماناوې په ډېري کمزورۍ سره بیان سوي دي. لومړۍ مانا د غیر مسلم قوم غړی او د هندوستان او سېډونکی «هندو» بولي؛ په داسې حال کې چې په غیر مسلمانو قومو کې یهود، نصارا، زردشتي (چې د هند په ټوله نیمه وچه کې یې 'فارسي' بولي)، سیکهـ او ډېر نور هم شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بله پلوه د هندوستان هر اوسېدونکی هم هندو نه دئ. بې شکه چې په هندوستان کې د وګړو لويه برخه هنـــدوان دي؛ خـــو د هندوانو تر څنګ، په لسګونو نور قومونه او نژادي ډلي هم ژوند کوي. سربېره پر دې ، ښايي په پښتو ادب کې چيري«هندو»کليمه د تور خال په مجازي مفهوم راغلې وي؛ خو دا مانا عامه او مشهــوره نه ده. له دې امله بايد د معتبرو شواهدو او مدارکو په ښوولو سره مستنده سوې واى، تر څو په دې ډول د قاموس لوستونکو ته مالومه سوې واى، چې«هندو»کليمه واقعاً هـم پـه اړونده ادبي، علمي يا تاريخي متن کي د تور خال په مـــفهوم استعمال سوې ده. دغه راز، د پښتو- پښتو تشريځي قـــاموس د(ب) د برخي ليکوال د«ببر» د په پېژندنه کي داسي کاړي: « هغه زمری، چې په غاړه او اورمېږ يې لوی لوی وېښته وی .»(امـــرخېل او نور،۱:۱۹۲). دا تعريف هم د هاپيانمي له نظره دقيق او معقول نه دئ؛ ځکه ليکوال په څرګنده «ببر»او «زمـــری» دواړه يو حيوان ګڼي؛ ځکه د ده د تـــعريف له مخي«ببر»د«زمري» هغه ډول دئ، چـې پر غاړه لوي وېښتان ولـــري.حال دا چې «ببـــر»او«زمـــری» د پيشـــي د کورنۍ دوه بېل حيـــوانات دي. زمری(lion) نه يوازي پر غـاړه، څـټ او اوږو ژړ- نســـواري رنـــګه وېښتان لري، بلکي لکۍ يـــې هـم تـــر ببر(tiger) ببره وي. حتا زمری چي د وېښتو له پلوه تر نر زمري لغړه ښکاري، هـم په ټول وجود کي تر «ببر» زيات وېښتان لري. «ببر» د «زمـري» پر خلاف په غاړه، څټ او لکۍ کي وېښتـــان نـه لري؛ خو د وجود پـر عمدتاً نارنجي رنګه پوستکي يې په ټولو برخو کـي په بره اوږدې توري او سپيني ليکي(د ځينو سيمو ببر پر سپين پوست په بره توري اوږدې ليکي لري)ليـدل کيږي. «زمری» زياتره په افريقا او جنوب - لوېديځه آسيا؛ په داسي حال کي چي«ببر» زياتره په سوهيلي او ختيځو اسيايي هيوادو کي پيدا کيږي.«ببر» د اوږدوالي او غټوالي له پلوه تر«زمري» يو څه اوږد او غټ دئ. د پيشي د کورنۍ د دې دوو بېلو حيواناتو تر منځ په ډېرو نورو ځانـــګړتيـاوو او مشخصاتو کي هم توپيرونه سته، چې بايد په روښانه او واضح ټکو کي بيان سي. زموږ په ژبـه او ادب کي د مجازي ماناوو له اړخه، «زمری» زياتـره د زړور، مـېړني، غښتـــلي، پيـاوړي، نـه ماتېدونکي، پر شانه تلوونکي، بې باکه او داسي نورو په مفهوم کاريږي؛ حال دا چي«ببر» په ځينو اوروپايي او ختيځو ژبو کي د وحشي، ظالم، بې رحمه، بې عاطفې، سخت زړي او داسي نور په مفهوم، پراخ استعمال لري. په دې توګه، په پښتو - پښتو تشريځي قـــاموس کي د«ببر» تعريف لوستونکو ته سم او کره مالومات نه وړاندي کوي. د داسي ټکو شمېر په پاړسي، پښتو او نورو ژبو کي تر انده پاس دئ، چي را ټولول او څېړل يې د دې ليکني تر حوصلې وتلئ کار دئ.

په قاموس ليکنه کي د تعريفو د جامعيت او مانعيت په اړه د دې ټکي يـــادونه هم ضروري ده، چي کله کله د پردو لغتو او اصطلاحاتو بېلابېلي ماناوي او استنباطات، د پښتو يا پاړسي پـه يوه ځانګړې کليمه کي نه ځايېږي. په بل عبارت په پښتو، پاړسي يا بله دوهمه ژبه کي يوې پردۍ کليمې يا ترکيب ته داسي ټکی نه موندل کيږي، چي د هغې ټولي ماناوي په دقيقه توګه روښانه کړي. په داسي حالاتو او مواردو کي بايد د دغه راز پردو ټکو د مانا بېلابېل اړخـــونه د نورو ټکو او ترکيبو په مرسته روښانه سي؛ لکه د انګـــرېزي ژبـــي "abandon"کليمه ،چي د پرېښوولو، تشولو، لاس اخيستلو، درولو او بې پروايي په څېر کاملاً بېلي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جلا ماناوي لـري؛ او د پښتو يوه يا دوې ماناوې نسي کولای د دې انګرېزي ټکي ټولي ماناوې په ژوره او هراړخيزه توګه بيان کړي.(Gilmour 1)بالعکس، په پارسي او پښتو کې هم داسې ټکي په پېښخر دي، چې ګرده ماناوې يې د دوهمې ژبې د يوه ټکي په مرسته نسې افاده کېدای؛ مثلاً د پښتو«تور»کليمه، چې ماناوې يې په پارسي کې يوازې په«سياه» ټکي کې نه خلاصه کېږي. پښتانه دا ټکی پر تور(سياه)رنګ سربېره د تومت/تهمت،تومتي،تورن،جال او ببري په مانـاوو هم کاروي. په پارسي کې د«درد»کليمه د عذاب، تکليف، سوزش، الم او داسي نـورو پـه مفهوم کارېږي؛ خو په پښتو کې همدا«درد»پر يادو سوو مانـاوو سربېره د قهر، خروښ،خښم، غوسې،غضب او داسي نورو په مفهوم هم کارېږي؛ مثلاً ويل کېږي: «پلاني ته درد ورغلئ دئ.» په داسې مواردو او حالاتو کې د پښتو د«درد» کليمې مانا په پارسي کې يـوازې د تکليف، رنځ، عذاب، سوزش، الم او داسې نورو په يادولو سره نه د بشپړېږي.

د همدې دلايلو پر اساس که د يوې کليمې يا اصطلاح ګرده ماناوې د لومړۍ يـا دوهمې ژبې په يوه ټکي يا يوه ترکيب کې دبيان وړ نه وي، نو قاموس ليکوونکي تـه ښايي، چې د هغه تـکي ببلابـېل اړخونه او ماناوې په جلاجلا ټکو او عبارتو کې وښيي.

د کليمو د پېژندني(تعريف)ګرامري جوړښت

تعريف زياتره له يوه عبارت څخه جوړ وي، چې په ټاکلو شرايطو او حالاتو کې له همغه تعـريف سوي ټکي سره د اليشولو وړ وي. د دې مانا دا ده، چې که تعريف سوی لغت اسم وي، نـو د داسې ټکي د تعريف مرکزي برخه به هم د اسم(noun) په بڼـــه يو عبــارت وي؛ مثلاً د اکــسفورډ په کوچـني قــاموس (COD9) کــې، جُرم داســې تعـــريف ســـوی دئ:

«جُرم هغه جدي پړه يا ناوړه چلند دئ، چې د قانون له خوا د سزا وړ وي.» [دلته ليدل کېږي، چې جُرم د بل اسم ياني پړې يا ناوړه چلند په وسيله بيان سوی دئ.] په همدې ډول کـه په قاموس کې راغونډ سوی ټکی فعل وي ، نو د هغه د تعـريف د غوره سوي عبارت مرکزي ټکی به هم فعل وي. په کوچنيو قــاموسو کـــې تعريفـونه زياتره د متـرادفو ټکو په بڼه بيـانيږي؛ په داسې حـال کــې، چــي پــه لــويو قاموسو کـي تر زياتي ګڅـي تحليـلي او تفـصيلي بڼــه لـري. (Jackson and Amvela 210-11)

په قاموسو کې د ببلابېلو ماناوو اوډنه

د کليمو د رازراز ماناوو او استنباطاتو تر را غونډولو وروسته، بله اساسي پوښتنه دا ده چې د کليمو ببلابېلې ماناوې بايد څنګه و اوډلې سي؟

قاموس ليکوونکي د کليمو د ببلابېلو ماناوو د لومړيتوب او وروستي توب(تقدم او تأخُر) په اوډنه کې يا د هغو د عموميت(ډېر او پراخ استعمال) معيار په پام کې نيسي؛ او يا هم د هغــو د تاريـخي تګلــوري او مختلفو مانوي بدلونو پر بنسټ عمل کوي. څرګنده ده، چې عبارتونه او اصطلاحات د زماني په تېرېدو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي ماناوي او مفاهيم مومي. کله کله يې د ژبو او لهجو په رنګارنګ بدلونو کې، ځيني پخوانۍ ماناوي له منځه ځي؛ او پر ځای يې نوي مانوي تر لاسه کوي؛ او کله کله د پخوانيو ماناوو پر خوندي کولو سربېره، ځيني نوي ماناوي هم اخلي. له دې کبله، په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو، عبارتو او اصطلاحاتو د رازراز ماناوو د معقولې او منطقي اوډنې مسأله خورا ارزښتناکه ده.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

مؤلفانو په قاموسو کې د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلاکولو دپاره ډول ډول لارې غوره کړې دي. ځينو د کليمو بېلابېلې ماناوې د سېمي کولن (؛)، دش (-) يانورو بېلوونکو نخښو په مرسته جلاکړې دي؛ خو د مترادفو ټکو د بېلولو په مقصد يې زياتره له کامې څخه کار اخيستی دئ. د فرهنګو ځينو نورو مؤلفانو د لغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جلا ماناوو د بېلولو په مقصد د ۱، ۲، ۳ په شان پرله پسې نومرې استعمال کړې دي؛ او مترادفې کليمې يې د کامې په کارولو سره، يو له بله بېلې کړې دي. البته په قاموس ليکنه کې دا خبره مهمه نه ده، چې د راغونډو سوو ټکو بېلابېلې ماناوې بايد په څه بڼه او د کومو نخښو په مرسته سره بېلې سي. هغه څه چې هيڅوک يې په قاموس ليکنه کې له ارزښته انکار نسي کولای، د دې حقيقت پېژندنه ده، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو بېلابېلې ماناوې په يوه ممکنه وسيله يو له بله جلا کړي، تر څو په دې توګه د بېلو ماناوو له ګډوډېدو څخه ډډه وسي. بې شکه، چې حسابي عددونه په ښه توګه کولای سي د فرهنګو د اقتصادي توب اړخ ته په پام سره، د راټولو سوو ټکو د بېلابېلو ماناوو په جلاکولو کې ښه او اغېزمن کار ورکړي.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عموميت يا ډېر استعمال له مخې

د عموميت يا زيات استعمال له اصل سره سم، په قاموسو کې د راټولو سوو ټکو هغو ماناوو ته د لومړيتوب ځای ورکول کيږي، چې خلګ يې په ويلو او ليکلو کې ډېر کاروي. تر هغو وروسته بيا په وار سره هغه ماناوې اوډل کيږي، چې عام خلګ يې له ماناوو سره ډېره اشنايي ونه لري. په دې برخه کې د کليمو اختصاصي، اصطلاحي، مجازي او کنايي ماناوې راځي؛ د مثال په توګه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي» قاموس کې د «بسيا» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوي دي:

[۱]استوګن، دېره، مېشت.[۲]کافي، ډېر، پوره، بس.[۳]صبرناک، بې لايحه[؟].[۴]مشغول، اخته، لګيا (امرخېل او نور ۲۲۳).

په دې څلورو ماناوو کې لکه څنګه چې ښکاري، لومړۍ او دوهمه مانا ډېره مروَجه او مشهوره ده، نو ځکه د ټولو په سرکې راغلې ده. دغه رنګه د «هيواد» کليمه، چې په پښتو ادب کې په دوو نسبتاً بېلو ماناوو کارسوې ده:[۱]مېنه، ټاټوبی، استوګنځی، وطن، ملک، مملکت، ماموا او داسې نور.[۲]ليرې، بعيد، پر ډېره فاصله پروت، د نيژدې خلاف او داسې نور. مالومېږي، چې د «هيواد» لومړۍ مانا په خلګو کې عامه او مشهوره ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دوهمه مانايې په خواشينۍ سره د خلګو په او سنيو محاورو کې مړه؛ او يوازې د پښتو ادب په ځينو زړو متنو کې خوندي پاته ده. دې ټکي پر مانوي بدلون سربېره له شکلي پلوه هم څه ناڅه څـبره اړولې ده؛ ځکه د اوسني ليکدود پرخلاف د پښتو په پخواني ادب کې، د «ايواد»په بڼه راغـلې ده. د غوري دربار لوی شاعر- ښکارندوی په خپله نامتو پسرلنۍ بولــله (قصيده) کې دا کليمه داسې استعمال کړې ده:

د ښندو اور يې درست *ايواد* زرغون کړ

له قصـدا ره تر دېبـله يې يــونــونه

(هو تک ۵۴)

يا به وران کــا بودتونونه د بمبڼو

يا به سره کاندي په وينو *ايوادونه*

(هو تک ۵۸)

د احمد شاه بابا د دربار لوی شاعر، اديب او ګرامر پوه - پير محمد کاکړ د «هيواد» ټکی د ليري يا بعيد په مانا داسې راوړی دئ:

موږ له *هيواده* تنها راغلي يو

د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو

(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ، ۵.)

«کالي»کليمه په اوسنۍ پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کې د جامو، پوښاک يا لباس په مانا ډېر پراخ استعمال لري؛ خو دا ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په اثارو کې، د سامانو، اسبابو، اجناسو (توکو) ، شيانو، تجارتي متاع، لوښو، ګاڼې، زېور يا پسول په ماناوو راغلئ دئ؛ د مثال په ډول:

- د سامانو، اجناسو يا اسبابو په مانا:«...اوښان، يا آس يا اسپې *کالي* دي.»(خيرالبيان ۱۰۲ الف) يا «... زه هغه بې پروا يم، چې هر چار تل بې شريکه، بې مله، بې *کالي* کړم. نشته زمــا محتاجي و شريک، و مل و *کالي* و ته لکه آدميان.»(روښان ۱۲۰ ب؛ رشاد ، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۴).

دخوشال خان ختک په يوه بيت کې همدا مانا داسې راغلې ده:

ماخوشحال يې سودا کړې نا ديده ده

که *کــــالي* په بهانه ځي بې نموده

په اوسنۍ پارسي کې هم دا ټکی د «کالا» په بڼه د تجارتي متاع، اسبابو، اجناسو او جامو په مانا کاريږي.

- د زېور، ګاڼې يا پسول په مانا:

په کاليو سره مخ ښايسته کـــيږي

ستا په مخ ښايسته د مخ *کالي* دي

(رشاد ، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۵.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«مرسته»د پښتو یوه بله پخوانۍ کلیمه ده، چې پخوا د هيلي، آرزو، طلب، غوښتني، لټون، تلاښ،هځي، کوښښ، اشتیاق، شوق، خواهش او داسي نورو په مانا کارېده. د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ ق) په دوو بيتو کي يې بولګې دا دي:

اوس مي بيا مونده په کور کي
چه دایــــم يې وم په **مرسته**
(دخوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

د مقصود ګوهر په لوی درياب کـــي پربوت
غـواصان په کـــي غوټې وهي په **مرسته**
(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

په خواشينۍ سره، د مرستي پخوانۍ مانا اوس د خلکو په ورځنيو خبرو او مرکو کي کاملاً مړه ده؛ او ځای يې په بشپړه توګه نورو مترادفو يا متقارقو ټکو؛ لکه کومک، بسپنه، لاس نيوی، اعانه، چنده، امداد، تعاون ، معاونت او داسي نورو) ونيوه. ښايي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو- پښتو تشريحي قاموس د «ميم» د برخي ليکوال هم د مرستي د اوسنۍ مانا د پراخ رواج له کبله، د هغې پخوانۍ مانا له ياده ايستلي وي؟!. ښه خبره به دا وای، چې ښاغلي قاموس ليکوونکي په دغه راز لغوي او ادبي مسألو کي د تقليد او سرسري اقتباس پر ځای د ژوري څېړني او پلټني لاره غوره کړې وای؛ او په دې توګه يې د خپلي ژبي د لغوي شتمنۍ او فرهنګي ميراثونو ساتنه کړې وای. عجبه خو لا دا چي زموږ تنګ نظرو او متعصبو سوچه پالو بيا اوس په ناپوهۍ سره د پرديتوب په ګونا د مرستي ګرده مترادفي يا متقاربي ماناوي هم له پامه غورځولي دي؛ او د دې کار له لاري يې د پښتو ژبي لغوي زېرمي ته، چې د پېړيو پيړيو په ترڅ کي جوړه سوې ده او د دې ژبي لويه مانوي پانګه ده، لوی زيان رسولئ دئ. په دغه راز حالاتو کي بايد د کليمو د ماناوو د عموميت او ډېر استعمال له اصل سره سم ، ترټولو مخکي لــومړۍ مروّجه او مأنوسه مانا او بيا په روڼ سره لړ پېژندل سوي او نابابي مانــاوي و اوډل ســي.

د تاريخي بدلونو له مخي د ماناوو اوډنه

د تاريخي معيار له مخي د ماناوو اوډنه لکه څنګه چي له نامه يې ښکاري د کليمو د بېلابېلو ماناوو د تاريخي تسلسُل پر اساس کيږي. ياني لومړۍ هغې مانا ته ځای ورکول کيږي، چي له تاريخي پلوه زوړوالی يا قدامت ولري؛ او بيا په وار سره د نورو ماناوو يـــادونه کيږي؛ مثلاً «بړيڅ»تر هر څه مخکي د پښتنو يوه مشهوره قبيله ده. وروسته پــه دې قبيله کي د«فتـح خان/پټي خان بړيڅ»په نامه يو خوک پيدا سو. دا سړی له خپلو شپېتو سرتېرو ملګرو سره هندوستان ته ولاړ. د پټي خان بړيڅ ملګرو په هندوستان کي ډېري مړاني او سربښندني وکړې. له دې تـاريخي پېښو سره د«بړيڅ»ټکي، چي پخوا يوازي د پښتنو د يوې ځانګړي قبيلي د پاره استعمالېده، وروسته يوه بله مانا هم ومونده، چي په مجازي ډول د تېروني يار، ملګري او همکار په مانا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،»کابل ۱۲۸). «شاهد» په عربي ژبه کي د«شهود» له ريښې څخــه د ليدونکي په مانا دئ. په پاړسي کي يې وروسته دمعشوق او محبوب مفهوم وموند. لکه څنګه چي خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازي (په ۷۹۱ هـ ق کي مړ) د«شاهد»کليمې همدا مانا داسي بيانوي:

در کار گل و گلاب حُــکم ازلی این بــود

کان *شاهد* بازاری و این پرده نشین باشد

(حبیــبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل۱۲۸).

البته د«شاهد»شرعي اوفقهي هم مانابېله ده.

د لوی استاد - اروانښاد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)له لغوي څېړنو سره سم، په پاړسي کي د«دهقان» ټکی د مغولو تر عصره پر آريايي نجيب زادګانو او د مځکو او کلو پرمشرانو اطلاقېده؛ او د هر ځای مشرته به يې«دهګان»وايه. لکه څنګه چي ابو القاسم فردوسی په شاهنامه کي د «دهقان»کليمه په همدې مانا راوړې ده:

زګفــتار *دهــقان* بیاراستــم

بدین خویشتن را نشان خواستم

عربو ايران ته په ورتګ سره، ځايي ملوک الطوايف د«دهاقين» په نامه يادکړه؛ ځکه چي همدا ملوک الطوايف د مځکو خاوندان وه. وروسته کورو چي دا کليمــه پرمطلــق کښتګــرو يا کروندګرو هــم اطلاق سوه. په پاړسي کي اوس د«دهقان» دوهمه مانا (بزګر، زارع، کښتګر، کروندګر) ډېره مشهوره ده. لوی استاد وروسته په پښتو کي د«دهـقان» دکليمــې مانــوي تطور ته داسي اشاره کوي: «ځکه چي پاړسي ويوونکي خلک اکثر زارع وه، او هــم دهقانان د دوی مشران وه،او دوی به پاړسي ويله،نو په پښتو کي دا کلمه مفغنه سوه هــم صورتاً هم معناً. پښتنو د پاړسي 'دهګان'او د عربي 'دهقان'، 'دېګان'کړ. جمع 'دېګــانان'. دوی اوس دېګان مطلق پاړسي زبان بولي، او هرڅوک چي پاړسو وايي،دوی وايي دېګان دئ. دپښتنو دغه مخصوصه معنا ګويا ددې کلمې دريم تطور دئ.» (حبيبي،«د پښتو لغوي تطــور،» کابل ۱۲۹).

«نماز» او «لمونځ»هم په پيل کي د تعظيم او درناوي په مفهوم وه، چي وروسته دصلاة په مانا استعمال سوي دي؛ د مثال په توګه د فردوسی په دې بيت کي د احترام او تکريم په مانا:

زمین را ببوسید و بردش *نماز*

همــی بود پیشش زمــان دراز

عبدالحي ګرديزي (دپينځمي هجري پيړۍ د لومړۍ نيمايي نوميالي مؤرخ) په«زين الاخبار» کي راوړي دي:

«چون امیر را بدیدند همه*نماز*بردند...»

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمونځ يا نمونځ د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) د دې بيت په لومړۍ ميسره کې د فعل په بڼه د احترام او تعظيم په مانا او په دوهمه ميسره کې د اسم په بڼه د لمانځه يا صلاة په مانا داسې راغلئ دئ:

خـــداى هغه په دواړو کــــونو دي **نمنځلي**
چي په ورځ يې عدل و داد، په شپه **نمنځونه**

د دوست محمد کاکړ په دې بيت کې د لمانځه يا صلاة په مانا:

شپې يې تېرې په **لمانځووي**
پــــه ژړا او پــــــه نــــــارو وي
***
يوه ورځ جهاد افضل
ترکلوکلو **لـــمانځل**

(حبيــبي، «د پښتو لغوي تطور»، کابل ۱۳۰).

د «موخې/مُخې» ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زياترو اثارو کې د برابر، سيال، سارى، نظير، جوړه، مانند، مثال او داسې نورو په ماناوو راغلئ دئ؛ لکه د خوشال خان خټک په دې بيت کې:

که هرڅو ښايسته يې نه يوسف يې د کـنعان
که هرڅو ډېر هوښيار يې نه **مُخې** يې د لُقمان

(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

په دې بيت کې له ورايه ښکاري، چي د «موخې» کليمه د نارينه د پاره کارسوې ده؛ اما همدا کليمه اوس د پښتو په لوېديځه لهجه کې د «موخې» په بڼه يوازې د هغو ښځو د پاره استعماليږي، چي په خپله کورنۍ کې د يوې واده سوې ښځې په عوض کې د هغې خپلوانو ته ورديږي؛ مثلاً کندهارۍ ښځې وايي: «پلانۍ يې د وربنداري په موخې کې ورکړې ده» يا «پلانۍ د بيستانۍ موخې ده». له دغو جوملو څخه ثرګندېږي، چي د «موخې» ټکی هيڅکله د سيال، ساري، جوړه او داسې نورو په مانا د نارينه وو د پاره نه کــــاريږي. د کليمې په مانا کې دا بدلون يو تاريخي بدلون دئ، چي يو عام او کُلي مانا يې په يوې ټاکلي او مشخصې ډلې پورې محدوده کړې ده. قاموس ليکوونکي بايد په خپلو اثارو کې د تاريخي قدامت پر بنسټ د ځينو ټکو په مانوي پولو کې د بدلون او اوښتون دغه راز مثالونه، په غوَر سره رعايت کړي.

په اوسنيو فرهنګو کې زياتره کوښښ کيږي چي د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د مانــــاوو له اوډني سره د هغو د منطقي ارتباط او پرمختګ د اصولو په رڼا کې، چال چلند وکړي. د پرمختګ اصل په دې مانا، چي له مرکزي او محوري ماناوو څخه د نا اشنا او نامأنوسو ماناوو يـــا له ډېرو مشخصو او پېژندل سوو ماناوو څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرو انتزاعي او مجازي ماناوو پر لور پرمختګ وسي. دغه راز پرمختګ عمدتاً د کليمـــو د تاريخي بدلونو او د مانا د تکراربدونکي استعـــمال دوه ګوني اړخونه منعــــکسوي.(Jackson and Amvela 207)

په ژبه او ادب کي بايد ، د کليمو د ډېر يا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

له ډېرو وختو راهيسي په ځينو ژبو کي د احصاييوي قاموسو تأليف دود سوی دئ، چي د ژبو دعامو قاموسو مؤلفان د کليمو د لږ يا زيات استعمال د مالومولو په مقصد له هغو څخـــه ګټه اخلي. په پښتو کي هم د نړۍ د نورو پرمختللو ژبو په څېر خو لسيزي مخکي د احصاييـــوي قاموس تادا او ايښوول سوی دئ؛ خو داسي قاموسونه تر هغه مهاله د بشپړ ډاډ او باور وړ نه دي، چي په هغو کي را غونډي سوي احصاييې او مالومات پر د قيقو کمپيوټري پروګرامو متکي نه وي.

په قاموسو کي بايد د را غونډو سوو کليمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، په ژبه کي ډېر څله داسي ټکي پيدا کيږي ، چي د مانا پېژندني يا سيمانټيکس(semantics)له پلـوه ډول ډول بدلونونه مومي. د دې دپاره، چي د قاموسو لوستونکي د يوه ټکي په بېلابېلو ماناوو کي ځانونه ورک نه کي، نو لغت ليکوونکي ته ښايي، چي د هري ځانګړي مانا د استعمال ساحه په اختصاري نخښو روښانه کړي؛ مثلاً موږ تول د کار له دوديز مفهوم (وظيفه، دنده، کِسب، کاروبار، شغل) سره بشپړه اشنايي لرو؛ خو د هغه له علمي او مسلکي ماناوو سره چندان سروکار نه لرو. د کار مفهوم په فزيک او اقتصاد کي کاملاً اختصاصي بڼه لري، چي په ځينو اړخونو کي له عام مفهوم څخه بېل او په ځينو اړخو کي تر هغه دقيقه او مسلکي مانا لري. فزيکپوه کار دې ته وايي، چي يوه قوه له يوه ځايه بل ځای ته يووړل سي؛ او فـارمول يې داسي کاږي:

کار= قوه x فاصله

په داسي حال کي چي اقتصادپوهان، په تېره بيا د مارکسيستي نظريو پيروان، کار د مادي نعمتو د توليد يا يوه ټاکلي اقتصادي هدف له پاره د انسان د زيار او کوښښ په مانا کـــاروي. عموماً هر ګيردي يا مُدوَر شي ته په انګليسي ژبه کي ډيسک(disc/disk)ويل کيږي؛ خو په کمپيوټر پوهنه کي هغه وسيله ده، چي ډول ډول اطـلاعـات او فـايلونه پـکښي خـوندي کيږي. هارډ ډيسک(hard disk)، فلاپي ډيسک(floppy disk) او داسي نور يې ډولـــونه دي. ټانجينټ(tangent)داسي کليمه ده، چي پر انګرېزي ژبي سربېره يې موږ هـــم په رياضـــي، هندسه او مثلثاتو کي په پراخه توګه استعمالوو. ټـــانجينټ په هندسه او مثلثاتو کي، پـــه يوه نقطه کي د يوه مستقيم او منحني خط هغه ترښت يا تماس ته ويل کيږي، چي تر يو و بل وا نوړي؛ خو د انګرېزي ژبي په عامو محاورو کي د ځينو نورو ماناوو تر څنګ، په عـــام ډول د هغي مسألې يا خبـرو په مـانا کاريږي، چـــي له اصـلي موضـوع سره چنـــدان اړيـــکی و نـــه لـــري (off a topic). پـــه انګـــرېـزي کـــي "port", "reboot","screen","search" او داسي نور هغه ټکي او اصطـلاحات دي، چي پر نـــورو ماناوو سربېره د کمپيوټر په ساحه کي ځانګړی استعمال لري. له دې امله يې بايد تل په قاموسو کي د استعمال ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ‌ته سي، چي د پام وړ مـانا د د لوستو له پاره، بې سرګرداني او وخت ضايع کولو ، نېغ پـه نېغـه د هغې تـه مراجعه وکي(Jackson and Amvela 119-200) .

په پارسي او عربي کي هم لکه څنګه چي مخکي اشاره وسوه د شاهد ، صنم، اجتهاد ، جرح او ډېرو نورو ټکو لغوي او اصطلاحي ماناوي يو له بله ډېر توپير لري. محـاوره يي او اصطلاحي مانا د حقيقي مانا پر خلاف، يوازي په يوه مشخصه ډله، مشخصه سيمه يا ځانګړو حالاتو کي کارېږي؛ او ماناوي يې د وخـت، ځای او حالاتو پر بنسټ بدلون مومي. پـه ژبو کي داسي مثالونه ډېر دي، چي ځيني ټکي د يوې يا څو عامو ماناوو تر څنګ، د علومو په يوه ځانګړې څانګه کي کارېدونکي اختصاصي ماناوي لري.

پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د ژبي په لغوي زېرمه کي، د کليمو د عمومي او اختصاصـي استعمال په اړه يوې په زړه پوري مسألې ته ګوته نيولې ده، چي يادونه يې په څو لنډو ټکو کي بې ګټې نه ده. هغوی ليکي: «کله چي د يوې ژبـي د لغــوي زېرمي په اړه سوچ کوو ، دا خــبره ګټوره او ارزښتناکه ده، چي د يوه ټــکي د عمومــي او فرعي يا اصلي او اختـصاصي استعمال تر منځ دقيــق توپـير وکـوو ؛ د مثـال په تــوګه ګــول (goal)، کورنر/کارنر (corner) او داسي نور د فوټبال اختصاصـي اصطـلاحات دي (که څــه هم د ژبــي پــه ورځـنيو خبرو او مرکو کي هم پراخ استعـمال لري) مګر ښه، بد ،لږ، ډېر، ارزښتمن، بې ارزښته او داسي نور د ژبي د اصلي يا مرکزي لغوي زېرمي يوه برخه ده.» هغوی وروسته د ژبي په عمومي قاموسو کي د اختصاصي يا اصطلاحي ټکو په باره کي، دا درې نظريې وړاندي کوي:

- وړې يا فرعي ژبي يا په بله وينا اختصاصي/ اصطلاحي کليمې بايد د ژبي په عمومي قاموس کي شاملي نسي (دا نظر بې شکه د ژبي لغوي او ادبي فقر ته لاره هواروي).

- د ټولو اختصاصي يا فرعي ژبو اصطلاحات بايد د ژبو په عمومي قاموسو کي هم شامل سي (خو دلته دا پوښتنه طرحه کيږي، چي دا اختصاصي يا فرعي ژبي کومي دي؛ او د کومو نـورو په موندنه پسي هم بايد پلټنه وسي؟)

- د اختصاصي يا فرعي ژبو يوازي ځيني ټکي بايد د ژبي په عمومي قاموس کي مدغم سـي (لکه څنګه چي ښکاري دا لار د لومړۍ او دوهمي نظريې تر منځ د اعتـــدال يا پخلاينــي لاره ده).

(Atkins and Rundell 73)

قـاموس ليکوونکی بايد د کليمو او عـبارتو دغه راز مانـاوي دلنډو تـورو يا نخښو په کارولو سره روښانه کـي. سربېره پـر دې د نـوي قاموس ليکني په زړه پوري ځانګړتيا دا ده، چي را غـونډ سوي ټکي د لــرغوني (archaic)، ادبي(literary)، شاعـرانه(poetical)، عامـيانه(slang)او داسي نورو ډولونو په څرګندولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره، لوستونکو ته ور په ګوته کړي. په اوروپـــايـي قاموسو کې د مخففاتو په استعمالولو سره د کليمو دغه راز ببلوني او چاڼ کولو ته ځـــانګړې پام کيږي. متأسفانه په پښتو قاموسو کې تر اوسه دې ځانګړتيا ته چندان توجه نه ده سوي. که پښتو قاموس ليکوونکی ورشو، او بجه، اوجاړ او داسي نورو ټکو ته د «لر=لرغوني» مخففـه نخښه وکاږي يا په پاړسي فرهنګ کي ګوشنه/ګشنه (چي ادبي رسمي او ادبي بڼـــه يې ګرسنه ده) اوشيشته (چي ادبي بڼه يې نشسته ده) کليمـــو ته د «عا=عاميانه» مخففـي نخښي استعمال کړي، نو لوستونکو ته د لغتو د شکلي ځرنګوالي په اړه ارزښتناک مالومات وړاندي کيږي. «منګر»، «منګس»، «اوميند» او داسي نور هم هغه عاميانه تلفظـونه دي، چي قاموس ليکوونکي يې بايد په خپلو اثارو کي د معياري او کره بڼو تر څنګ په روښانه ټکو سره وښيي.

په هره ژبه له هغو څخه په انګرېزي ژبه کي عامـــيانه ټکي خورا ډېر دي؛ او ورځ په ورځ يـې شمېر مخ پر زياتېدو دئ. د عاميانه ټکو په برخه کي له پښتو او پاړسي سره د انګرېزي ژبـي توپير په دې کي دئ، چي په انګرېزي کي د عاميانه کليمو او اصطلاحوو په رواج موندني سره سمدستي داسي ټکي او ترکيبونه د ژبي نوو قاموسو ته لاره پيدا کوي؛ او په دې توګـــه يې خلګ کرار کرار له مانا سره اشنا کيږي. په دې ژبه کي، د عاميانه او غير رسمي ټکو لمن دونه پراخه ده، چي سړی ګومان کوي د ښوونځييو، پوهنتونو او رسمي ادارو د معياري ژبـــي تر څنګ، د کوڅو او بانډو يوه بله ژبه هم جاري ده. د کتابو په بازار کي حتا د عاميانه او غـــير رسمي ټکو له پاره ځانته بېل قاموسونه پلورل کيږي. د ځينـو آن لاين بڼو له پاره يې دغه لينکونه وګورئ:

http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/
http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm

د وخت په تېرېدو سره همدا عاميانه ټکي او ترکيبونه، چي د اشنا خلګو تر منځ په غير رسمي خبرو او مرکو کي استعماليږي، ورو ورو د معياري ټکو په ډله کـي ځـای نيسي؛ د مثـال پـه توګه په برتـــانوي انګـرېزي کـــي "bog" او "loo" د "lavatory" يا "toilet"، "boob" د "breast" او "bums" د "buttocks" پر ځـــای پـــه عاميانه او غـــير رسمـــي بڼـــه کـــاريږي. (Jackson and Amvela 162)

په خواشينۍ سره په پښتو کي د عاميانه او غير رسمي ټکو را ټولو او رواجولو ته ډېر لږ پـام اړول سوی دئ. د پښتو عاميانه ټکي د عام ولس ژبه ده، چي تل د بدلون او پرمختګ په حال کي ده. په دې برخه کي ډېرو پلټنو او څېړنو ته اړتيا سته. په پاړسي کـي د پښتو او پاړسي ژبو ليکوال او قاموس ليکوونکي - ارواښاد عبدالله افغاني نويس (په ۱۳۲۷ش کي زېږېدلـــئ) د خپل دوه ژبيز «افغان قاموس» تر څنګ د «لغات عاميانۀ فارسي افغانستان» په نامه بېل قاموس کښلئ هم دئ، چي په خپل ذات کي ډېر ارزښتناک اثر دئ (و.ګ. افغاني نويس، افغـــان قاموس او افغاني نويس، لغات عاميانۀ فارسی افغانستان). په ايران کي هم د «فرهنګ فارسی عاميانه» تر سرليک لاندي، په دوو ټوکو کي يو ځانګړی قاموس تأليف سوی دئ؛ خو د پاړسي ژبي د ټولو لهجو پر ځای يې يوازي د اوسنۍ ايرانۍ پاړسي عاميانه ټکي را وړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې، د کليمو د مانوي پولو د بدلېدو ځيني بولګې

په دوه ژبيزو يا څو ژبيزو قاموسو کې د کليمو د ماناوو په اړه د دې خبـري سپيناوی هم ډېر ضروري دئ، چې د ژبو او لهجو په بدلېدو سره د ځينو ټکو په ماناوو کې هم خورا ژور بدلونونه پېښيږي. کله کله يوه کليمه په يوه ځانګړې ژبه يا لهجه کې ډېري ماناوي افاده کوي؛ خو بلې ژبې يا لهجې ته په ننوتو سره خپلې ډېري پخوانۍ مانـاوي له لاسه ورکوي. يـا بالعکس په نوې ژبه يا نوې لهجه کې نوي ماناوي او مفاهيم مومي؛ د مثال په توګه حيوان د پښتو په لوېديځه لهجه کې د سپي، پيشي، پسه، خره، آس، غويي او داسي نورو ځارويو په مانا کاريږي؛ په داسي حال کې چې همدا ټکی د پښتو په ختيځه لهـجه، په تېـره بيـا لغمانيانو کې د کوچني، کمکي، وړکي، وړ يا ماشوم په مانا استعماليږي. ګاډی په اردو ژبـه او زموږ د کښته پښتنو په پښتو لهجه کې د موټر په مانا کاريږي؛ خو د دې خوا په پښتنو کې د «ګاډی» په بڼه هغي دوه ارابه ييزي نقليه وسيلې ته وايي، چـې د آس، خره، اوښ يا بـل حيوان پـه زور کشيږي. د «ماشين» ټکـی په ايرانۍ پاړسي کـې د موټر(car) په مانا استعمـاليږي؛ حال دا چې همدا ټکی په افغاني پښتو او افغاني پاړسي(دري) کې د هغه صنعتي دستګاه په مـانا کاريږي، چې په مېخانيکي يا برقي ډول کار کوي؛لکه د چاپ ماشين، د کالو ګنډلو يا پرېمينځلو ماشين او داسي نور؛ اما ايرانيان زموږ پر خلاف د انګرېزي ژبې د موټر همدا کليمه د «موتــور» په بڼه د ماشين آلاتو دپاره کاروي. همدغه راز، په افغاني پښتو او دري کـې د مـور وروړ ته « ماما» وايي؛ خو په ايرانۍ پاړسي کې «دايي» ورته ويل کيږي. د ايرانيانو پر خلاف، مـوږ د «دايي» ټکـی د قابلې (midwife) په مفهوم کاروو ؛ په داسي حال کې چې ايرانيان د «قابلې» دپاره د «ماما» کليمه استعمـالوي. ايـرانيان زمـوږ پر خـلاف « انګليس» د انګلستـان، « فرانسه »د فرانسوي ژبې او «ګُره »دکوريا په مانا کاروي؛ په داسي حال کـې چې افغانـان« انګليس »د انګرېز تبعه په مفهوم، « فرانسه »د فرانسې او «ګُره » د مځکي د ګُرې په مانا استعمالوي. ايرانيان« صندلي »د چوکۍ/څوکۍ په مانا کاروي؛ خو افغـانان په پښتـو او دري کې«صندلي» ته د هغه مستطيل ډوله مېز په مفهوم ګوري، چې لوی تلتک يا بړستن پر اچوي؛ او په سړو سيمو کې يې د ژمي په موسم کې د ځان تودولو دپاره کاروي. «سال» په پاړسي کې د «کال» په مانا دئ، حال دا چې همدا کليمه د پښتو په لرغوني ادب کې د ميده رېګ پـه مفهوم راغلې ده. «د سالو وږمه» د ابو محمد هـاشم سرواني(په ۲۲۳ هـ ق کي زېږېدلئ) ادبي اثر دئ، چې محمد هوتک په خپل مشهور اثر «پټـه خزانه» کي ياد کړی دئ (هوتک ۵۸). «فارسي» کليمه په افغانستان او ايران دواړو کي د ژبې په مفهوم استعـماليږي؛ په داسي حال کې چې په هند او پاکستان کې د اورپالوونکي، زردشتي يا مجوسي په مانا ويل کيږي. البته په دې ځای کې د زردشت پالني او پاړسي ژبې تر منځ هم يو تاريخي اړيکی تر سترګو کيږي. په پاړسي کې د «آيين» کليمه زياتره په دوو مفهـومو کاريږي: [1]دستور، رَوِش، رَسم، عادت، نظم، قاعده، سُنت، دين. [2]ښکلا ، ښايست، زېب او زينـت(عميد۱ : ۸۱). همـدا کليمـه د اردو ژبې پـه پـه ورځينيو مکالمو کي عمـدتاً د اساسي قانون يا قانون، لايحـــې، مقـررې او قـاعـدې په ماناوو کـاريږي. (Platt 115) په دې ډول ګورو ، چې په اردو او پاړسي کې د «آيين» د کليمې د ماناوو د پراخوالي او نـورو ځانګړتياوو ترمنځ ډېر توپير ليدل کيږي؛ مثلاً په افغانستان کي هيڅکله نه وايي، چې د آيين په پلانۍ ماده کي داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. د دې دود پرخلاف، په پاکستان کي څوک د «آيين» کليمه د دين او مذهب په مانا نه کاروي. حال داچي په پارسي او پښتو کي، دا ټکی د دين او مذهب په مانا پراخ استعمال لري.

په عربي ژبه کي مکان د ځای په مانا دئ؛ په اوردو ژبه کي د کور يا استوګنځي په مانا استعماليږي؛ خو همدغه ټکی په افغاني پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کي د بيت الخلأ، حاجتځي، کِناراب يا تشناب په مانا ډېر عام دئ. د «طوايف» کليمه په عربي، پارسي او حتا پښتو کي د «طايفه» د جمعي په مفهوم کاريږي، چي د ټبرونو، توکمونو، قومو، قبيلو، عشيرو، خېلو او داسي نورو مانا لري؛ خو په هندي او اوردو ژبو کي د جمعي دا صيغه ديوه شخص له پاره د مفردي صيغې په بڼه، د رقاصې (نڅېدونکي ښځي)، مسلۍ يا بدلمني ښځي په مانا استعماليږي چي له عربي، پارسي او پښتو سره نه يوازي په مانا، بلکي په ګرامري نوعيت کي هم توپير او جلاوالی ښيي. د «کمين/ کمينه» کليمه د دې خوا په پښتو او دري کي تل په ښه مانا کاريږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی په هندي او اوردو کي د ښکنځلو او سپکو سپورو په توګه د بې همته، بې غيرته، رذيل، ټيټ، فرومايه او داسي نورو په مفهوم استعماليږي. «نبات» کليمه په عربي کي د بوټي (plant) خو په دري کي د ميسرييو (يو ډول شرينی) په مانا استعماليږي. په کښته پښتنو کي سوأ (د سين په زبر) عربي ټکی د ډېر، زيات، کوټه په مفهوم کاريږي؛ خو همدا ټکی په پارسي کي د وسط، ميانه، يو ډول، برابر او همدغه راز د استثنأ د کليمې په بڼه د غير، جزء، مګر، ليکن او داسي نورو په مانا کاريږي (عميد۲: ۱۴۷۴). په برو پښتنو کي هم دا ټکی د «ماسِوا» (د سين په زبر) په بڼه د استثنأ د کليمې په توګه کاريږي. د کوزي پښتونخوا پښتانه «نری» د کوچني يا واړه په مانا کاروي؛ لکه نری فريج، نری ګاډی، نری کمپيوټر او داسي نور؛ حال دا چي بر پښتانه يې يوازي د هغه شي دپاره کاروي، چي بر يا سور يې کوچنی وي (کم بره). ځيني کښته پښتنانه «ډنګر» کليمه د «خره» په مفهوم استعمالوي؛ حال دا چي دا خوا پښتانه يې د خوار ځواکه، کمزوري، کم جانه، ضعيف البينه او داسي نورو په مانا کاروي. په عربي او پارسي کي د «عُمده» کليمه د کُلي، مجموعي، ټوليز په مانا استعماليږي؛ مګر په اوردو کي د ښه، اعلی، باکيفيته او داسي نورو په شان ماناوي لري.

په انګريزي کي هم د ژبو او لهجو په بدلون سره، د کليمو په مانوي پولو کي د اوښتون خورا ډېر مثالونه سته، چي يو يې د چانسلر (Chancellor) کليمه ده. په انګلستان کي دا ټکی د ماليې وزير يا د يوه پوهنتون د نااستوګن او افتخاري رييس په مانا کاريږي؛ حال دا چي دا ټکی په نورو اوروپايي هيوادو، په تېره بيا جرمني کي د صدراعظم (Prime Minister) په مانا استعماليږي. (Thomson 218) همدغه راز، د ټېپ (tape) انګريزي کليمه په دې ژبه کي د اوازي يا تصويري فيتې/کسيټ (cassette)، نرۍ او دل سوي پټۍ يا سريښناکه پلاستيکي پټۍ په مانا استعماليږي؛ خو په پښتو او دري کي د هغه برقي آلې په مفهوم کاريږي، چي موسيقي يا نور ثبت سوي ږغونه وايي. په دې توګه د ټېپ دا مفهوم په پښتو او دري کي له هغه مفهوم سره ډېر توپير لري، چي خلګ يې په انګريزي ژبه کي کاروي. په بېلابېلو ژبو او لهجو کي د کليمو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماناوو او انګېرنو د اختلاف مثالونه تر حساب تېر دي، چي هر پوه او هوښيار کس يې بايد تر وسه وسه له ګډوډولو څخه ډډه وکړي؛ خو دا لوړ هدف يوازي هغه مهال تر لاسه کېداى سي، چي د کليمو په مانوي پولو کي دا ډول بدلونونه تر هر چا مخکي، د قاموس ليکوونکو لـه پامه پټ نه وي.

د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کي راز راز بدلونونه: د کليمو حقيقي، مجازي، کنايي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته يوه لنډه کتنه

مخکي مو د يوه متلي اصل په توګه يادونه وکړه، چي کليمې د بېلابېلو طبيعي (د وخت تېرېدو، جوي او اقليمي حالاتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري او اقتصادي)تحولاتو په ترڅ کي کله کله پخواني ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پرځاى يې نوي ماناوي پيدا کوي؛ مثلاً «يزته» په اوستا کي هغه پرېښته/ پريشته وه، چي د خير او ښېګڼي عامله ګڼل کېده. دا مانا اوس مړه ده؛ خو اوس يې د همدې ټکي په اخير کي د «ته»پر ځاى د «دان» ورستاړى ور موښلولئ دئ؛ او د «يزدان» يا خداى تعالى په مانا يې کاروي.«دروغ» هم په پخوا کي د يوه دېب/ ديو نوم ؤ، چي اوس د ريشتيا پر ضد استعمالېږي (حبيبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل، ۱۴۳). ځيني وختونه لغتونه پخواني ماناوي هم ساتي؛ او نوي ماناوي هم خپلوي. دغه راز نوي ماناوي زياتره مجازي، کنايي او اصطلاحي بڼه لري. دکليمو نوي ماناوي په حقيقت کي د هغو طبيعي او ټولنيزو بدلونو زېږنده دي، چي هره ورځ په طبيعت او ټولنه کي پېښېږي؛ او د ژبي بېلابېل ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات هم له هغو سره ګام پرګام تغيير او تحول مومي. په داسي شرايطو او حالاتو کي بايد قاموس ليکوونکى د بېلابېلو ټکو او ترکيبو په راز راز ماناوو او مفهومو کي د هغو حقيقي، اصطلاحي، مجازي، کنايي او نوري ماناوي، په روښانه ډول تفکيک او تشخيص کړي؛ د مثال په توګه «شاهد»کليمه. لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، د حقيقي مانا له پلوه کتوونکي يا ليدونکي ته وايي؛ خو په پارسي شاعرۍ کي زياتره پـه مجازي بڼه د معشوق، محبوب، جانان، يار، نګار او داسي نورو په مانا راغلي ده. همدغه رنګه «صنم»ټکى چي په لغت کي اصلاً بت، مجسمې، تمثال اوداسي نورو ته وايي؛ خو په مجازي بڼه د معشوق، محبوب، نګار، جانان، معبود او داسي نورو په مانا استعمال سوى دئ. په اسلامي فقه کي«شاهد»د يوې بېلي اصطلاح په توګه هغه چا ته ويل کېږي، چي د يوې دعوې د اثبات يا رد دپاره په محکمه کي شاهدي ورکوي.«ملت» هغه عربي ټکى دئ، چي پخواني مانا يې هم ژوندۍ ده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره يې نوي مانا هم پيدا کړې ده. دغي نوي مانا په پيل کي مجازي بڼه لرله، چي وروسته سوکه سوکه د حقيقي مفهوم پر ځاى ودرېده. پوهېږو، چي«ملت» پخوا د شريعت په مانا استعمـالېده؛ مثلاً په قران مجيد کي د «ملت ابراهيم» ستاينه سوې ده. خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازي (په ۷۹۱ هـ ق کي مړ) په خپل ديوان کي وايي:

جنګ هفتاد و دو *ملت* را همه عـذر بنه

چو نديدند حقيقت همه ره افسانه زدند

مګر نن مونږ همدا «ملت» ټکى د خلګو يا وګړو په مانا کاروو(د نورو توضيحاتو له پاره و.ګ. حبيبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پارسي کي «رويين تن» ، «گلرخ» ، «بدلگام» او داسي نور ترکيبي ټکي د حقيقي او مجازي ماناوو له پلوه ډېر توپير لري. «رويين تن» په حقيقي مانا هغه چا ته ويل کيږي، چي بدن يې له رويي (شين بخونه سپين فِلز)څخه جوړ سوی وي؛ خو په مجازي مانا قوي، غښتلي، پياوړي، زورور او داسي نورو ته وايي. «بدلگام»د حقيقي مانا له پلوه د هغه آس په مانا دئ، چي قيضې ته خوله نږدي؛ خو په مجازي بڼه د هغه انسان د صفت په توګه کاريږي چي سرکښ، عصيانګر، باغي، متمرد او نافرمانه طبيعت ولري(عميد۱: ۳۸۵) . البته دا ترکيبي ټکي ټول په مجازي په بڼه کاريږي.

په عربي کي«وقف»کليمه له لغوِي اړخه د دريدو يا توقف په مانا ده؛ خو په فقهي او حقوقي اصطلاح هغه حالت ته وايي، چي کوم فزيکي يا حُکمي شخصيت د پام وړ مال(عين)په خپل واک کي وساتي؛ او له هغه څخه تر لاسه کېدونکې ګټه په هغو چارو کي ولګوي، چي واقف(وقف کوونکي) ټاکلې وي. اوقاف يې د جمعي حالت دئ. «جرح»د حقيقي مانا لـه اړخه وجود ځېرلو ، ټپ يا پرهر ته وايي؛ خو په حقوقي اصطلاح د شهادت بطلان يا ردولو ، سمـولو او اصلاح کولو ته وايي (حييم۱:۵۴۰ او عميد۱: ۸۰۹). «اجتهاد» په لغوي لحاظ کـوښښ او جد و جهد ته وايي؛ خو په فقهي اصطلاح له اسلامي منابعو او مصادرو(قراني ايتونو ، نبوي حديثونو ، اجماع او قياس)څخه د شرعـي حُکمونو استخراج ته وايي. د «کتاب»کليمه په عـامه مـانا (دفتر، بياض، صحيفه)ټولو خلګو ته څرګنده ده؛ خو په اسلامي علومو کي د هغه اختصاصـي مانا ، قرآن شريف ته اشاره ده. لکه څنګه چي په ځينو مبارکو آياتو کي قرآن مجيد د «کتـاب مبين» په نامه ياد سوی دئ.
«ذکر»کليمه هم په عامه او خاصه مانا بېل استعمال لـري. د «ذکر»عام مفهوم (د خدای ياد ، د الله تعالی د اسمأالحسنی يادونه...) هر چا ته ښکاره ده؛ خو په خاص مفهوم يې ښايي بېله مسلکي او اختصاصي کسانو څوک پوه نسي. د «ذکـر» ټکی په خاصه او ضمني مانا هم د«کتاب»په څېر، قرآن کريم يا قرآني لارښوونو ته اشاره ده؛ ځکه د مسلـمانانـو دې سپېڅلي کتاب ته په ځينو آياتو کي د «ذکر» په نامه هم ګوته نيول سوې ده.

په انګرېزي کي هم د داسي کليمو شمېر خورا ډېر دئ، چي حقيقي، مجـازي، کنـايي او اصطلاحي مانـاوي يې يوله بله بېلي دي؛ مثلاً "fabulous" کليمه د چي د اتيمـولوژيکي اړخه لـه"fable" ټکي څخه د تصـوري، افسانه يي، خيالي، افسانې، اسطورې، نکل، کيسې او داسي نورو په مانا اخيستل سوې ده؛ خو د خلګو په ورځنيو محاورو کي په اصطـلاحي بڼه د عالي، لوی، بـاورنه کېدونـکي، اريانوونـکي، پـرتمين او داسي نورو په مانا کـاريږي يا"gut" کليمه چي د حقيقي مانا له پلوه نس، کولمو ، د غرايزو د احساس مرکز ،د وجود دننـه برخي، ضروري برخي، اقتباس کولو ، د ودانۍ سوځولو او ورانولو تـه وايي؛ خو په ورځنيو محـاورو او مــرکو کي اصـطلاحاً د جمعـي په بڼه (guts) د روحيې، زړورتيا ، مړاني، غيرت او داسي نورو په مانا کاريږي. د"tiger"ټکی له لغوي پلوه د ببر(حيوان)په مانا دئ؛ مګر پـه مجازي بڼه د وحشي، بې رحمه او ظالم انسان په مانا استعماليږي."gay" کليمه په انګرېزي کي اصـلاً د خوښ، خوشاله او داسي نورو په مـانا ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو نن سبا همـدې ټکي په خلګو کې يوه بله مـانا هم موندلې ده، چې تر خپلې پخوانۍ مـانا ډېره عـامه او مشهوره ده. په نوې مانا دا ټکی د هغه نارينه د پاره کاريـږي، چې له بـل نارينه سره جنسي اړيـکی ولـري.
"giant"کليمه د حقيقي مانا له اړخه د روميانو د افسانوي اتل يـا ديو/ ديب په مانا ده؛ خو په مجازي بـڼه د لوی، ستر، غټ، پياوړي، عظيم، غول پيکر او داسې نورو په مانا استعماليږي. د"sick" کليمې عامه مانا (ناروغ) او اصطلاحي مانا(عالي، ډېر ښه) ډېر توپيـر لـري. "cool" کليمه هم له همدې ډلې څخه ده، چې رسمي (سوړ، يخ) او اصطـلاحي (عـالي، ډېـر ښه) ماناوې يې يو له بـله ډېر فرق لري.

د نورو ژبو په څېر په پښتو کې هم د داسې ټکو شمېر تر انده پاس دئ، چې د زمـانو پـه بېلابېلو پړاونو او د خلګو په مختلفو طبقو او ډلو کې، په جلا جلا ماناوو(حقيقي، مجازي، کنايي ، اصطلاحي او نورو) استعمـال سوي دي؛ مثلاً په کندهار کې د «چغال» ټکی د بې زړه، بې غيرته، بګېل او نامرده سړي د پاره او «روستم» د زړور، مېړه، غښتلي،پياوړي، غيرتمن او داسې نورو پـه کنايي ماناوو کاريږي. په کندهار کې د «وينهَ»[خج پر دوهمه څپه] ټکی، چې په حقيقي مانـا د حشراتو له کورنۍ څخه يو کوچنی حيوان دئ؛ په مجازي او کنـــايي مانا د مضـر، موذي، اېتي، ورانوونکي، سراښ، طامع، اروا ورې او داسې نورو په مفهوم استعمالوي. يا لکه څنګه چې په پارسي کـې وايي: «فلانی برق لُچ است.»دلته د «برق لُچ»ترکيب د کنايي په ډول د تېز، چالاک، تېر ايستوونکي، چمباز، ټګ، ټګمار، فريبکار، مُزوِر او داسې نورو په مانا استعـمال سوی دئ. سربېـره پـردې مواردو او حالاتو ، کله کله ځيني ټکي د ټوکو يا سپکاوي له پاره، په معکوسه يا متضـاده(ironic) مـانا استعماليږي؛ لکه په کندهار کې، چې پک يا بې وښتو سړي ته په سر چپـــه بڼه«څـونډه وَر» وايـي. له کليمو او ترکيبو څخه بېلابېلې ماناوې او مفهومونه اخيستل، په واقعيت کې د يوې ټولنې يا يوې ځانـګړې ډلې د فکري او ذهني پرمختيا ښکارندوی دئ. په هره ژبه کې، چې د داسې لغـتو زېرمه پراخه او لويه وي، په هغه اندازه بډايه او مهذبه ګڼله کيږي. پر ولسي خبرو او مرکو سربېره په پښتـو ادب کې هم ددغه راز ماناوو بولګې خورا ډېري دي؛ مثلاً په دې بيت کې، چې د ادبي فنونو له مخې يې«مدح مايشبه الذم» بولي، د « عادل او عدل» ټکي هم په معکـوسه مانا کارسوي دي:

يو عادل بادشاه پيدا شو اورنګ شاه د دين غمخور
خپل پلار ترې په عدل په فتـــوا وژني خپـل ورور

په پښتو ادب کې ډېر ځله «نمرود» او «فرعون» د جابر، جلاد، ظالم، بې رحمه، متکـبر، ځـان غوښتونکي او داسې نورو په مجازي ماناوو ؛«ابوجهل» د مشرک، کـاپير(کافر)، بې ايـمانه، خرافاتي، سرټمبه او داسې نورو په مجازي ماناوو ؛«زاهد» د ځانښودي، رياکا ر، فضـل فروش او«رند»د عارف، صوفي، بې ريا ، مخـلص او داسې نورو په مجازي ماناوو سوي دي. د بلې هرې ژبې په څـېر په پښتو ادب کې هم د دغه راز سيمبولونو، مجازي او کنايي ماناوو استعمـال خورا ډېر دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاترو پاړسي فرهنګونو هم د کلیمو، ترکیبو او عبارتو کنایي ماناوو ته ژور پام کړی دئ. په «فرهنګ لغات و تعبیرات مثنوی» کې د «آب حیات» د عامو او دودیزو مفاهیمو تر بیان وروسته داسي لولو: «در اصطلاح شعر کنایه شده است از کلام فصیح و دهان معشوق و سخن ګوئی او. - عرفا آنرا کنایه کرده اند از محبت باریتعالی که هر کس را جرعه ای از چشمه فیاض آن بنوشانند معدوم و فانی نګردند. و نیز کنایه است از سخنان اولیاء الله و مردان کامل که حیات بخش است.»(ګوهرین ج۱:۷). د «فرهنګ آنندراج» مؤلف د «آب مریم» د مانا په بیان کې داسي کښلي دي: «کنایه از عصمت و طهارت و راستګاری.و نیز شیرهٔ انګور»(شاد ج۱:۳۱).

په دې ډول ګورو، چي په آیرونیک بیانونو کې ظاهراً یو څه ویل کیږي؛ خو د بلې مانا یا بل مفهوم د پوهېدو هڅه کیږي. که څوک ووایي: «ژر سئ ډوډۍ راوړئ، چي مرم.» دلتـه د مرګ د کلیمې استعمال د لوړې د سختوالي او زیاتوالي په مقصد ویل سوی دئ، نه د واقعـي مرګ په مـانا. له دې امله د بېلابېـلو ټـکو د اغېزمنتیا او تأثیر لـوړول، ټول په حقیقت کـې د کلام د مانـوي اړېکو زېږنده دئ. د کلیـمو مجـازي (metaphorical /figurative) ماناوي د هـري ژبې په شعر او هونـري نـثر کې ډېر پراخ استعـمال لـري.

په پښتو قاموس لیکنه کې تر اوسه د کلیمو مجازي او کنایي ماناوي په بشپړه او منظمه بڼه نه دي را غونډې سوي. په زرونو داسي ټکي او ترکیبونه سته، چي د پښتو د بېلابېلو لهجو ویونکي یې په خپلو ورځنیو خبرو او مرکو کې کاروي؛ خو له بده مرغه چـي تر اوسه یې هم په پښتـو قاموسو کې راغونډولو او تشریح کولو ته چندان پام نه دئ سوی. پښتنو لغتپوهانو، ادیبانو او څېړونکو ته ښایي، چي د پښتو پرګـردو علمي او ادبي اثارو سربېره، د خلګو له ورځنیو محاورو او مکالمو څخه هـم دغه راز ټکي راټول کړي؛ او د روښانه مثالو په وړاندي کولـو سره یې لوستونکو ته مانـاوي او د استعمال ځایونه وښیي.

د کلیمو منصوصي او مستنبطي ماناوي

د اوسني قاموس لیکنې د اصولو له مخي باید د کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تشریح او بیان کې د منصوصو او مستنبطو ماناوو توپیر ته ټینګ پام وسي؛ ځکه ډېر ځـله په ژبنیـو قاموسو کې داسي اختصاصي ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات راغـونډیږي، چـي قـاموس لیکوونکي یې باید یوازي د منصوصو او اختصاصي ماناوو په یادونه بسنه وکي؛ د مثال په تـوګه جرم/ جریمه، جنایت، جنحه، قباحت، تعزیر، قتل، قصاص، جرح، دیت، نکاح، مهر، طلاق، عدت، مبیعه، ثمن، میراث، اختلاس، رشوت او داسي نور د حقوقو او اسلامي فقهي داسي اصطلاحات دي، چي قاموس لیکوونکي باید د یوه مهم اصل په توګه د هغو په اړه له شخصي نظریو او قیاسونو څخه ډډه وکي؛ خو له دې کبله چي ژبه د یوه ټولنیز موجود په توګه تل د بدلون او اوښتون په بهیر کي ده، د قاموسو مؤلفان کـولای سي د دغه راز کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تعریف او څرګندونه کي ادبي او علمي نیمګړتیاوي له منځه یوسي؛ او د نوو علمي پرمختګو په رڼا کي د هغو پخواني مفاهیم بشپړ او غني کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصوصو او مستنبطو ټکو په اړه د بحث پر مهال باید دا مسأله هم هېره نه کوو، چي که د ځینو ټکو او اصطلاحاتو په حقوقي تعریفو کي د بېلابېلو مفکرانو او حقوقپوهانو تر منځ اختلاف او جنجال ولیدل سي، بیا نو قاموس لیکوونکو ته نبایي، چي تر هر څه مخکي د خپل هیواد په نافذو قوانینو کي تسجیل سوو تعریفو ته د لومړي توب حق ورکړي. په دې توګه، قاموس لیکوونکی نه یوازي، د یوې حقوقي یا فقهي مسألې په اړه د هغې تیوریک اړخونه تشریح کوي؛ بلکي د خپل هیواد د نافذو قوانینو رسمي دریځ هم بیانوي. که چیري د مقنن په تعریفو کي تېروتنه، کمزوري او نیمګړتیا و لیدله سي، بیا نو لازمه ده چي د علمي نظریو په رڼا کي د هغو پر بېلابېلو اړخو هم تبصره وکي.

په قاموس لیکنه کي د مشابه، ذومعانین، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

لکه څنګه چي په قاموس لیکنه کي د هومنیمو، هوموفونو، هموګرافو او پالیسمیس ټکو پېژندنه او را غونډونه ډېر ارزښت لري، د مترادفو (synonyms)، متضادو (antonyms)، اړونده ټکو (related words)، نیژدې یا متقاربو ټکو (nearby words) حتا اړونده پلټنو (related searches) پېژندل او را ټولول هم، ډېره په زړه پوري موضوع ده.

په هره ژبه کي داسي لغتونه خورا ډېر دي، چي د یوه نیمګړي، پېچلي او غامض تعریف پر ځای د مترادفو او متضادو ټکو په مرسته خورا په اسانۍ او چټکۍ سره پېژندل کیږي؛ د مثال په توګه ماینه/ ماندینه، مېرمن، کډه، کوروالا، کورودانه، ښځه، عورته/ اورته/ اروته، ارتینه، خانمه، بېګمه او داسي نور یا کوچنی، کمکی، ووړ، وړکی، ماشوم، حیوان، طفل او داسي نور ټولي هغه مترادفي کلیمې دي، چي د پښتنو په بېلابېلو لهجو او سیمو کي د یوه واحد مفهوم د بیان دپاره کارېږي. په پارسي او عربي کي راه، روش، شګرد، راستا، وتیره، نهج، اسلوب، طریقه او داسي نور ټول د مانا په لحاظ یو رنګي یا نیژدې والی لري.

په دې توګه، سینیمونه یا مترادف ټکي، هغه کلیمې دي چي یو راز ماناوي افاده کوي؛ او د بېلابېلو ټکو ترمنځ د ماناوو دغه راز یو شانتي والی او یو رنګي په لغتپوهنه کي د سینانیمي (synonymy) په نامه یادیږي؛ لکه په امریکایي انګرېزي کي "sidewalk" او په برتانوي انګرېزي کي "pavement" ټکي یا "shut" او "close"، "beseech" او "implore"، "glitter" او "sparkle"، "native" او "indigenous" کلیمې، چي په ډېرو ځایو کي مترادفي ماناوي لري.

د هري بلي ژبي په شان، په انګرېزي ژبه کي د مترادفو ټکو په ماناوو او انګېرنو کي د یو رنګۍ او بېلوالي خورا ظریف او حساس اړخونه نغښتي وي، چي قاموس لیکوونکي باید ښه په خبر وي؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

"supplicate, implore, beseech, entreat, beg او importune" ټکي ګـرده د هغـي غوښتني په مانا دي، چي له مخالفت يا اعتراض سره مخـامخ وي. ځوک د هغـه څه د ترلاسه کـولو دپاره د "beg" کليمه استعمالوي، چي د يوه منلي حق په توګه يې غوښتنه نسي کولای. په بله ژبه، د "beg" ټکی د اخلاص، ټينګار او کله کله عاجزۍ او کمينۍ مراتب ځرګندوي. د "entreat" کليمه هغه مهال کـاريږي، چي ځـوک د صميمانه غوښتني او خواخوږۍ له لاري بل ځـوک د يوه کار کولـو يا نه کـولو ته اړ بـاسي. دواړه "beseech" او "implore" داسي اندېښنه يا تلوسه افاده کـوي، چي خواخوږي او زړسـوی را پـاروي. ښـايي "implore" د ژړا، اوښکو او ښکاره درد په بيانولو سره په مـانا کي تر "beseech" يو څه پياوړې او ځواکمن وي. "supplicate" له "entreat" سره د عاجزۍ، بېوزلۍ او دوعا کولو فکر ملګری کوي؛ او په پای کي "importune" د ازار او ځورولو تر پولي پر خپله غوښتنه د يوه چا د ټينګار او دربدو په مانا دئ. (Jackson and Amvela 108)

د هغو مشخصو شيانو له نومو پرته، چي په دوو بېلو کولتورو يا کولتوري حوزو کي ګډ وي، په ژبو کي د سوچه يا نګه مترادفو ټکو موندنه ډېره ګـرانه ده، نو ځکه يې ژوندۍ او غوره بولګې په ډېري سختۍ سره پيدا کيږي. حـتا کـه د مترادفاتو په نامه ځيني و هم موندل سي، بيا هم په هغو کي د مانا له پلوه څه نا څه توپير ليدل کيږي. مترادفو ټـکو ته نيژدې ټکي د مترادف وزمـه يا شبه مترادف(pseudo-synonym) په نامـه ياديږي.(Jackson and Amvela 108)

ځيني ژبپوهان د بشپړو يا مطلقو مترادفاتو او نرمو يا اسانه مترادفاتو ترمنځ د تـوپير او بېلوالي خبره کوي. په بشپړه يا مطلقه مانا بايد دوه مترادف ټکي د استعمال په ټولو ممکنو شرايطو او حالاتو کي، يو په بل د اوښتو را اوښتو وړتيا ولري. ويوونکي او ليکوونکي بايد په ټاکلو شرايطو او حالاتو کي د يوه يا بل ټکي په کارونه کي، د انتخاب پوره ازادي ولري؛ او دا خپلواک غـوراوی بـايد د هغه څه پر مانا، سبک او مانوي استنباط څه اغـېزه و نکړي، چي ويل کيږي يا ليـکل کيـږي.

لکه څنګه چي مخکی يادونه وسوه، ځيني ژبپوهان باور لري چي د مطلقو مترادفاتو موندنه اصلاً ډېره ګرانه ده. که چيري يو ونيم و هم موندل سي، نو هغه يوازي د مانوي بدلون د پېښېدو له امله دئ. په دې توګه، کټ مټ يا مطلق مترادفات، په يوه ژبه کي د ډېرو ټکو د غورځولو يا بې استفادې پرېښودولو خوا ته لاره هواروي؛ حال دا چي د يوه ځانګړي حالت يا موضوع دپاره د دوو ټکو ترمنځ د غوره کولو په کار کي د پراخ او ازاد لاس لرل داسي ښېګڼه ده، چي ببله هغې په وينا او ليکنه کي، له ډول ډول ستونزو او پېچومو سره مخامخ کېږو.

له تاريخي پلوه ښايي داسي و برېښي، چي د پام وړ دوه ټکي د مطلقو مترادفاتو له خطر سره مخامخ سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاني دا چي له دوو مترادفو ټکو څخه یوه په یوه بڼه خپله مانا اړولې یا له استعماله لوېدلې ده؛ د مثال په توګه کله چي د"sky" کلیمه له زړې ناروېژۍ ژبې(Norse)څخه انګرېزي ته ننوته، نو د بومـي انګرېـزي ژبـي د"heaven"کلیمې سره د سیالۍ په ډګر کي ودرېده. دواړو ټکو پر فزیکي اسمان سربېره، د خدای او ملایکو د روحاني عالم پر ماناوو دلالت کاوه. د زمانې په تېرېدو سره"sky" د فزیکي اسمان او "heaven" د روحاني یا عرفاني اسمان په مفهوم استعمال سو. که څه هم تر اوسه پوري دواړه کله کله د یو بل پر ځای کارېږي.

دغه راز، کله چي د روح(spirit)لاتیني کلیمه د فرانسوي ژبي له لاري واخیستل سوه، نو د بومي ژبي (انګرېزي) له"ghost"کلیمې سره په مقابله کي ودرېده؛ لکه د"Holy Ghost" او "Holy Spirit" په عبارتونو کي. وروسته "spirit" کلیمې د یوه داسي ټکي په توګه ځای ونیو، چي عام او پراخ مفهوم یې لره؛ او"ghost" لږو ډېر د روحاني او غیرمادي مانا په دایره کي محدود پاته سو.
(Jackson and Amvela 109)

کله چي د مترادفاتو خبره کېږي، مقصد د اسانه او نرمو مترادفو ټکو بېلابېلي درجې دي، چي په هغو کي نه یوازي د دوو کلیمو تر منځ د مانا له پلوه څه تېر و بېر؛ بلکي د شرایطو او حالاتو څه نا څه توپیر هم لیدل کېږي؛ خو سره له دې خصوصیتو هم کېدای سي یو د بل پر ځای استعمال سي. د دغه راز مترادفو ټکو اړوونکی یا عوضي استعمال یوازي هغه مهال سم او معقول نه برېښي، چي د دوو یا څو مترادفو ټکو په منځ کی مشترکه مانا د هغو تر ګډې یا مشترکي ساحې دباندي پرېوزي؛ د مثال په توګهdiscover(تر هر چا مخکي د یوه شي موندنه یا حقیقت پېژندنه) اوfind(په یوه ډول یا یوه بڼه د یوه شي موندل).
(Jackson and Amvela 109)

ځیني مترادف ټکي د یوې ژبي له بېلابېلو لهجو سره د اړیکي پر بنسټ یو له بله بېلیږي؛ مثلاً په برتانوی انګرېزي او امریکایي انګرېزي کي، د څو مترادفو ټکو بولګې په دې ډول دي:

windscreen, pavement, lift, lawyer, farm, caravan, bonnet(car)
windshield, sidewalk, elevator, attorney, ranch, trailer, hood

لومړۍ لیکه د برتانوی انګرېزي او دوهمه لیکه یې د امریکایي انګرېزي ځیني ټکي ښیي.

کله کله په یوه هیواد کي هم د یوې ژبي د بېلابېلو لهجو، معیاري، شفاهي او عامیانه ژبو او مختلفو مانوي استنباطاتو پر بنسټ، د مترادفو ټکو استعمال او بالاخره رواج کېدو ته شرایط او امکانات برابرېږي.
(Jackson and Amvela110-111)

انګرېزي ژبه د مترادفو ټکو له پلوه ډېره غني او ارته ده، چي لومړنی دلیل یې د دې ژبي په تاریخ او له نورو ژبو لکه فرانسوي او لاتیني څخه د پراخو ټکو په اخیستني او استعمال پوري اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د زیاترو ژبو په شان په پښتو کي هم د مترادفو ټکو د مانوي پولو ترمنځ ډېر حساس او باریک توپیرونه لیدل کیږي، چي قاموس لیکوونکي یې باید په پېژندنه او روښانولو کي ژور پام وکړي. دلته د پښتو د نومیالي شاعر او لیکوال - استاد سید ګل پاچا الفت (۱۲۸۷- ۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه څو مثالونه او بولګې را اخلو:

ځوان او ځلمی تقریباً یوه مانا لري؛ خو د ځلمي/ زلمي کلیمه د آس یا نورو حیواناتو د پاره نه استعمالیږي. په داسي حال کي، چي دواړي کلیمې د سړي د پاره بې توپیره کارېدای سي. زموږ خلګ وایي: پلانی ځوان سوی دئ یا بیستانی ځلمی سوی دئ؛ اما هیڅکله داسي نه وایي، چي د پلاني آس ځلمی سوی دئ.

ووړ او لوی د کشر او مشر له ټکو سره مانوي اړیکی لري؛ مګر سره له دې هم هیڅ یو د حیوان د پاره نسي استعمالېدای؛ د مثال په توګه خلګ نه وایي، چي آس یا غویی مي کشر یا مشر دئ؛ بلکي د دې پر ځای د ځوان، زوړ او داسي نورو ټکي کاروي (الفت ۳۲).

په پارسي ژبه کي د «دختر» ټکي د لور او نجلۍ دواړو په مانا استعمالیږي؛ په داسي حال کي چي په پښتو او انګرېزي کي دا دوې کلیمې مانوي توپیرونه لري. په پارسي کي که و وایو: «او دختر، دختر احمد است.» یاني «هغه نجلۍ د احمد لور ده.» هرومرو باید په جومله کي د «دختر» ټکی دوه ځله تکـرار سي، چي دا لفظي او مانوي تکرار د بې خوندۍ او التباس سبب کیږي؛ حال دا چي په پښتو، انګرېزي او ځینو نورو ژبو کـي دا لفظي او مانـوي تکرار نسته.

ځیږ او لواړ سل په سل کي مترادف نه دي. که و وایو ډېره ځیږه ده. دا خبره سمه ده. که و وایو وریجي لواړي دي. دا جومله هم سمه ده. په ځینو ځایو کي یو د بل پر ځای استعمالیږي؛ لکه: «دا اوړه لواړ دي.»، «دا اوړه ځیږه دي.» پوست او خوړین هم مترادف نه دي (الفت ۳۸).

خوړینه غوښه، پسته نهالۍ، پوست ټوکر، خوړین شفتالو/ شوتالو او داسي نور زیاتره نورو ژبو ته د یوې کلیمې په بڼه ترجمه کیږي؛ ځکه په هغو ژبو کي کېدای سي په همدغو دوو بېلو ماناوو دوه بېل لغتونه نه وي؛ لکه پوست او نرم چي په پارسي کي په نرم ترجمه کیږي. کله کله هم د قاموس لیکوونکو د بې پروایۍ او بې توجهۍ له امله په یوه لغت ترجمه کیږي (الفت ۴۱).

داړل او چیچل زیاتره په ګزیدن ترجمه کیږي؛ په داسي حال کي چي دا دوه ټکي د مانا په لحاظ کاملاً یو نه دي؛ مثلاً موږ وایو: «احمد لړم چیچلئ دئ. داسي نه وایو، چي احمد لړم داړلئ دئ.» مګر د سپي د پاره بیا د «داړلو» فعل کاروو. دلته ګورو، چي ځیني ټکي د حیواناتو په یوه ځانګړې ډله پوري اړه لري. اچول او غورځول هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا کي فرق لري؛ مثلاً وایـو: «اوبه په لوښي کي واچوه !» داسي نه وایو، چي «اوبه په لوښي کي و غورځوه !» (الفت۴۱).

له مخکنییو مثالو څخه څرګندیږي، چي په پښتو کي هم د نورو ژبو په څېر د خالصو مترادفاتو موندل ډېر ګران دي. په دې مانا چي په پښتو کي هم د انګرېزي ژبي په څېر کله کله د دوو یا څو ټکو تر منځ په ځینو اړخو کي یوشانوالی او په ځینو نورو کي بېلوالی او توپیرونه تر سترګو کیږي؛ لکه:« شکول» او « شلول». «شکول» زیاتره د پرې کولو، غوڅولو، چور کولو، لوټولو او داسي نورو په مانا کاریږي؛ خو «شلول» زیاتره د پرې کولو، غوڅولو، قطع کولو، جلا کولو، بېلولو او داسي نورو په مفهوم استعمالیږي.

د مترادفو ټکو تر منځ د افتراق او بېلوالي اړخونه، د حقیقي مانا په پرتله په مجازي ماناوو کـي ډېر لیدل کیږي؛ مثلاً د چورولو یا لوټولو په مانا د«شکول»استعمال، په واقعیت کي د دې ټکـي مجازي مانا ده. هر مترادف ټکی په بېـل حالت، ځانګـړې جوملـه او جلا ځـای کـي استعمالیږي، چي قاموس لیکوونکی یې باید د لازمو توضیحاتو او مثالو په وړاندي کولو سره، د ګډوډۍ او التباس مخه ونیسي.

هغه ټکي، چي د ټولو اړخونو له نظره د مترادفو ټکو ځانګړتـیاوي پوره نه کړي، د متقــاربو او اړونده ټکو په توګه ظهور کوي. په دې ډول ټکو کي، لکه څنګه چي یادونه وسوه، د مـــانا په ځینو برخو کي یوشانوالی او په ځینو نورو کي، جلاوالی او توپیرونه لیدل کیږي.

د پښتو ژبي په بېلا بېلو لهجو(ګړدودو) کي داسي لغتونه، ترکیبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي که د قاموس لیکوونکي له خوا په پوره زیار او زړه سوي خوندي نسي، بېله شکه تر دوو- درو پښتونو وروسته د هېرېدو اوبالاخره نابودۍ له خطر سره مخامخ کیږي. له دې امله باید قاموس لیکوونکی نه یوازي د ژبي علمي او ادبي لمن پراخه کړي؛ بلکي د خپلو ادبي، علمي او فرهنګي میراثو په ساتنه کي هم د ستاینې وړ برخه اخلي. مترادفات د هري ژبي د مـانوي ښکلا او بډاینې لویه او ارزښتناکه زېرمه ده. په واقعیت کي همدا مترادف ټکي دي چي په خبرو، لیکنه او خاصتاً شاعري کي د کلیمو د تکرار، بې خوندۍ او ګډوډۍ مخه نیسي.

د مترادفو ټکو په شان متضاد ټکي(سپین د تور ضد، خپـلواکي د مـریـیتوب ضد، سخـاوت د کنجوسۍ ضد او داسي نور) هم په قاموس لیکنه کي ډېره لویه ونډه لري. د نړۍ د زیاترو ژبو په څېر، په پښتو کي هم د مترادفو او متضادو ټکو خورا ستره زېرمه ستنه؛ خو په خواشینۍ سره، چي د مترادفو او متضادو ټکو دا پراخه او بډایه زېرمه تر اوسه په بشپړه توګه نه ده راغونډه سوې. دا کار د پښتنو په غرو او رغو کي اوږدو او پرله پسې پلټنو ته اړتـیا لري. د ځینو پښتو فرهنګونو مؤلفانو تر خپله وسه په قاموسو کي مترادفو او متضادو ټکو ته ځـای ور کړی دئ، چي په دې ډله کي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ«پښتو - پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریحي قاموس»تر ټولو لوړ ځای لري؛ مګر سره له دې هم په هیڅ وجه بشپړ نه دئ. په پښتو کـــې داسې مترادفې یا متقاربې کلیمې خورا ډېرې دي، چې زموږ له تاریخ، تاریخي جغرافیایې او ادب سره نیږدې اړیکی لري؛ خو تر اوسه یې د ژبې مفصلو او مشرحو قاموسو ته لاره نه ده پیدا کړې؛ مثلاً ایکی، تنګه/ ټنګه، غجری، اشرپی، کابلی، ولسکیزه، دوه کیزه، درې کیزه، پیسه، روپی، تومن، او داسې نورې هغه نیږدې یا اړونده کلیمې دي، چې زموږ د هیواد د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کـــې د مروجو پیسو د مختلفو واحدونو په توګه استعمالېدې. د پښتو ژبې قاموس لیکوونکي باید د دغـــه راز کلیمو په راغونډولو سره د هغو د بېلابېلو ژبنیېو، تاریخي، جغرافیایي او اقتصادي اړخو په روښانـــولو کـې مرسته وکړي.

په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو د تشریح او بیان دپاره د مترادفو او متضادو ټکو کـــارونه نه یوازې له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه پېژندنه کې کومک کوي؛ بلکې په هـــره ژبه کې د بېلابېلو لهجو د ښې پېژندنې او له دې لارې د یوه اسانه، کره او معیاري ژبې د را منځ کېدو له طبیعي بهیر سره هم ګټوره مرسته کوي؛ ځکه په هر هیواد کې د یوې کره او معیاري ژبې د دودولو تر ټولو مهم او اساسي شرط، د هماغه ژبې د بېلابېلو ویوونکو او لیکوونکو ترمـــنځ په ټولنیز ژوندانه کې، ژور او هر اړخیز اړیکی دئ. هرڅونه چې دا اړیکـــې اَرتَ او غښتلې وي، په هغونه اندازه ژبه د سمون، کره والي او معیار پر لور ګام ږدي. که د بېلابېلو پېچومو له کبله د یوې ژبې د ویوونکو تر منځ فزیکي تماسونه او تعلقات ګران وي، نو په قاموسو کې د یو بـــل په مروَجو ټـــکو او ترکیبو پوهېدنه، د دې نیمګړتیا د بشپړولو دپاره، ډېر ضروري او په زړه پوري کار ګڼل کیږي. د همدې استدلال له مخې باید زموږ پښتو قاموسونه د ټولو لروبر پښتنو مروجې کلیمې او ترکیبونه، په علمي بڼه را غونډ او تشریح کړي.

د انګرېزي ژبې په ځینو عصري قاموسو کې مترادفو او متضادو ټکو ته د قاموس د یوې بېلې برخې په توګه ځای ورکړل سوی دئ. قاموس لیکوونکي د یوې کلیمې د بېلابېلو ځانګړتیاوو تر پېژندنې او ښننې وروسته، لوستونکې د هغې مترادفو او متضادو ټکو ته رهنمایي کوي؛ لکه په دغو او داسې نورو انګرېزي قاموسو کې :

Collins English Dictionary & Thesaurus
http://www.merriam-webster.com
http://dictionary.reference.com
http://www.thefreedictionary.com

د انګرېزي ژبې په ځینو آن لاین قاموسو کې پر مترادفو او متضادو ټکو سربېره حتا د نیږدې یا متقاربو ټکو او اړونده یا مربوطو پلټنو تر سرلیک لاندې هم ، د هغو کلیمو لیست کښل سوی دئ، چې د پام وړ ټکي له بېلابېلو اړخو سره د مانا له پلوه نیږدې والی یا ارتباط لري. دغه راز ټکي د کراس - ریفرینس یا خو ځایه یادونې په بڼه په خپلو منځو کې اړیکی لري؛ او لوستونکو ته د یوې کلیمې په بشپړه او هر اړخیزه پېژندنه کې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پراخ او ګټور مواد وړاندي کوي. «ډیکشینري ډاټ ریفرینس ډاټ کام» له دغه راز آن لاین قاموسو له ډلي څخه یو ګټور او په زړه پوري اینټرنیټي قاموس دئ.

په نوې قاموس لیکنه کي د قاموس لیکوونکي مسوولیت او رسالت یوازي د پام وړ ټکي په معرفي کولو او مانا لیکلو سره نه بشپړیږي؛ بلکي نوې او عصري قاموس لیکنه له مؤلفانو څخه غواړي، چي د بېلابېلو قاموسي سرټکو تر څنګ د مترادفو، متضادو، متقاربو او اړوند ټکو په وړاندي کولو سره، د لوستونکو ادبي او علمي اړتیاوي پوره کړي.

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ربنو، شکلي او مانوي جوړښت کي د بدلونو روښانه کول

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم یادونه وسوه، دژبي د ودي او پرمختګ په بېلابېلو پړاوو کي دلغـتو، ترکیـبو او اصطلاحاتو په جوړښت کي راز راز شکلي او مانوي بدلونونه پېښیږي. ځیني کلیمې د ابـدال، تقلیب او اختصار له کبله خپله ظاهري جوله اړوي؛ لکه پښه، ښپه او خپه؛ ژبه، زبه او جبه؛ عـورته، اورته، اروته او ارتینه؛ ژلۍ/ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ چه او چي، معنی، معنا او مانا؛ خوشحال او خوشال؛ معلوم او مالوم او داسي نور، چي په ځینو کلیمو او عبارتو کي درانه توري د ګرانۍ په سبب یا په بشپړه توګه له تلفظ څخه لوېدلي دي یا په نیږدې مخرجونو اوښتي دي؛ لکه اوسرۍ (اوسرۍ خور= جمادی الآخر) چي په حقیقت کي د «ت» توري په لوېدو سره د «اوسترۍ»لنډه بڼه ده. ګرسره (چي د «ګرد سره» لنډه بڼه ده؛ او «د»توری یې په وینګ کي د سختۍ او دروندوالي له امله غورځول سوی دئ) یا « درنه/ درانه» چي د وروستي«د» په حذفولو سره د «درنده/ درانده» لنډ شکلونه دي. ځیني ټکي د دوو بېلو ټکو له یو ځای کېدو څخه جوړ سوي دي؛ لکه« ښاغلی»، چي د «ښه» او«آغلی» له یو ځای کېدو څخه تر لاسه سوی دئ. د «ښه» وروستی زورکی، چي په پښتو کي عموماً د «ه» په بڼه کښل کیږي، په وینګ کي د دروندوالي او ګرانۍ په وجه له تلفظ څخه لوېدلئ دئ یا «مازیګر» چي په اصل کي د «نماز» او «دیګر» له دوو بېلو کلیمو څخه ترکیب سوی دئ، په پښتو کي لومړی د «مازدیګر» او بیا د «د» توري په غورځېدو سره د «مازیګر/ ماځیګر» په ډول اختصار سوی دئ. د «ماپښین» ترکیبي ټکي هم همداسي پړاونه وهلي دي. دا ترکیب لومړی د پاړسي د دوو بېلو ټکو «نماز» او «پیشین» له امتزاج څخه جوړ سوی دئ. په پیل کي په«مازپښین/مازپخین /ماسپخین» اوښتی دئ؛ او دا دئ اوس ګورو، چي په تلفظ کي یې د «ز»د توري تر لوېدو وروسته، د « ماپښین/مازپخین/ ماسپخین»بڼه اخیستې ده. «هدیره» یو بل مثال دئ، چي په حقیقت کي د «هډ» او «دېره»له دوو جلا ټکو څخه جوړه سوې ده. د زمانې په تېرېدو سره یې د «ډ» توری په تلفظ کي د دروندوالي او سختۍ له امله حذف سوی دئ؛ او اوس ګورو چي د «هدیره» او «ادیره»په شکل پاته ده. خداخه(خدای خبر دئ)، خـدانبکه(خدای ښه پوهیږي که)، نـېخه(نه یم خبر) او داسي نور ټول په دې ډله کي دي. د کندهار«ماله جات»هم په اصل کي له «مـحل» او «نجــات» څـخه جوړ سوی دئ، چي ځیني ثقیل توري یې په وینګ کي لوېدلي او د ځینو نورو ږغونه یې خپلو نیږدې مــخرجو ته اوښتي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نورو ژبو کې هم د امتزاج(blending)او ترخیم(shortening) خورا ډېر مثالونه او بولګې تر سترګو کیږي؛ مثلاً په پارسي کې د«شهپر» ترکیبي ټکی په واقعیت کې د «شاه» او «پر» له یوځای والي څخه جوړ سوی دئ، چې اوس د «الف»په لوېدو سره په اوسنۍ بڼه(شهپر) اوښتی دئ. شهبال(شاه+بال)، سرفراز(سر+افراز)، مچم(من، چه، میدانم)، خدام(خدا، میداند)او داسې نور یا په انګرېزي کې د ډیموکراسۍ(democracy)ټکی، چې په حقیقت کې د"demos"(د یونان د ښاري دولتو عام وګړي) او"kratos"(حکومت، واکمني)له دوو یوناني ټکو څخه جوړ سوی؛ او د"demokratia"له الیشې سوي بڼې څخه نن په انګرېزي ژبه کې د ډیموکراسۍ په بڼه اوښتی دئ. سایکالوجي/سایکالوژي، ټیلفون، ټیلیګرام، ټیلیګراف، ټیلیسکوپ، مایکروسکوپ او په سلګونو نوري کلیمې، چې په واقعیت کې له دوو بېلو کلیمو څخه ترکیب سوي دي؛ او اوس د شکلي بدلونو له امله د یوې کلیمې په بڼه ښکاري، هم ګرده په دې ډله کې راځي.

مرسته، کالي، دهګان، دهقان، دېګان، برېخ، شاهد، صنم او په سلګونو نور، لکه څنګه چې مخکې هم لنډه یادونه وسوه، د هغو ټکو له ډلې څخه دي، چې د بېلابېلو عواملو پر بنسټ، له مانوي اړخه اوښتي دي.
د قاموسو مؤلفان باید د دغه راز ټکو د راغونډولو او لیکلو پر مهال د هغو د امتزاج، ترخیم او نحت څرنګوالی په روښانه ټکو وښیي. د بېلابېلو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په جوړښت کې د داسې بدلون د هغو د ریښو، مورفالوژۍ او مانا په پېژندنه کې ارزښتناکه مرسته کوي، چې قاموس لیکوونکی باید ټینګه ورته ځیر وي.

په قاموسو کې د را غونډېدو سوو کلیمو ګرامري وېش او ځانګړتیاوې

په قاموس لیکنه، په تېره بیا د ژبې په عامو او هر اړخیزو قاموسو کې بل ډېر مهم او د غوَر وړ ټکی د کلام د بېلابېلو برخو د وېش له پلوه د را غونډېدو سوو کلیمو د بېلولو مسأله ده، چې په انګرېزي کې یې (word classes /parts of speech) بولي. د قاموسو لیکوونکي باید پوه سي، چې د پام وړ ټکي د کلام د اجزاوو د ګرامري وېش له اړخه په کومه ډله کې راځي. په بېلابېلو ژبو کې د کلام د اجزاوو پر نوعیت، څرنګوالي او شمېر اوږدې خبرې سوي دي؛ مګر سره له دې هم، څه ثابت او منلئ معیار نه تر سترګو کیږي. په دې مانا، چې اوروپايي ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د کلام برخې په یوه ډول وېشلې دي؛ د عربي ژبو ګرامر پوهانو په دې وېشنه کې بله لار غوره کړې ده؛ او په ځینو هندي الاصله ژبو کې د کلام د برخو وېش جلا رنګ او بڼه لري. په پښتو کې هم ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د بېلابېلو لارو پیروي کړې ده. د دې پراخ بحث ځانګړو او ښاخو ته لاس اچول، ښايي دې لنډې لیکنې ته د ګرامر ښووني رنګ ورکړي، چې طرحه کول یې دلته پر ځای نه برېښي. دلته یوازې دونه یادونه کافي ګڼو، چې په ننیو پښتو قاموسو کې د کلام د خپلواکو یا ناخپلواکو اجزاوو په توګه د اسم، صفت، فعل، قید، ضمیر، اداتو(اضافي تورو یا ناخپلواک ټکو)، ارتباطي تورو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ندا تورو، مختاړو او وروستاړو يا مخوندييو او شاونديبو، عددونو، ږغونو(اصوات)او داسي نورو پېژندنه ډېره مهمه او ضروري ده.

په قاموس ليکنه کي د کلام هره برخه يا هره کټګوري ځانته خاص ارزښت لري، چي بايد له ټولو باريکييو او جزييياتو سره را غونډ او تشريح سي؛ د مثال په توګه د پښتنو په مختلفو لهجو او سيمو کي د اصواتو خورا ډېر او بېل ډولونه کاريږي؛ لکه کړپ، کړوپ، خرپ، خروپ، دڼرَب، دروب، کخ/ کيخ، غړ، کښ، شر، بغ، سړ، سغ او په لسګونو نور يا په دري کي بُر، سور، يق، کخ/ کيخ، ګرم، ګروم او داسي نور. په انګرېزي کي زياتره ږغونه پر درو ډلو وېشي:

الف) تقليدي ږغونه: هغه ږغونه، چي په حقيقت کي د يو ځانګړي ږغ تقليد يا پېښي کوي؛ لکه:

meow, moo, bow-wow, vroom, etc.

ب) سيمبوليک ږغونه: دا ږغونه زياتره د يو سيټ يا مجموعې په بڼه استعماليږي، چي ځيني يې قافيې هم لري؛ لکه:

lump, bump, hump, clump

يا د داسي ټکو په بڼه ځرګنديږي، چي د تورو په پيل کي يې يو راز توری وي (alliteration) لکه:

flick, flash, flip, flop, etc.

ج) نابېره او په زوره چغه(Ejaculation) :

ho-ho, ha-ha, pish, pshaw, etc. (Jackson and Amvela 51.)

دا ډول ټکي بايد د ژبي له بېلابېلو لهجو څخه په پوره دقت را ټول او په قاموس کي په منظم ډول ثبت سي.

د کلام پر پر دې اجزاوو سربېره، په قاموس ليکنه کي د نورو ګرامري خصوصيتو لکه فاعلي، مفعولي، مالکي، اخباري، استفهامي، آلي او داسي نورو حالتو؛ مجعول او مجرد ثلاثي مصدرو، د فعل د لازمي او متعدي ډول د ځرنګوالي، د فعل د بېلابېلو زمانو(حال، ماضي او جاري)؛ د بې قاعدې نارينه(مذکر) او ښځينه(مؤنث) حالتو، د بې قاعده مفردو او جمعي ډولونو، د زمان او مکان د اسمونو، ساده او مرکبو حالتو او نورو ګرامري مشخصاتو په اړه لنډه يادونه کيږي.

په قاموسو کي د کلام د اجزاوو سمه او دقيقه پېژندنه له دې کبله هم ډېره د پام وړ ده، چي ځيني کليمې په يوه وخت کي د کلام په څو ډلو پوري اړه لري. لوستونکي بايد هرومرو په دغه راز توپيرونو او باريکييو ښه و پوهيږي؛ مثلاً د «جهان» کليمه په پارسي، پښتو او ډېرو نورو ژبو کي استعماليږي، چي د ايتمولوژۍ له اړخه د پهلوي ژبي د «کيهان/ګيهان» له ټکي څخه اخيستل سوې ده (عميد۱: ۸۴۴ او ۳: ۲۰۲۳). دا ټکی د اسم په توګه د نړۍ، عالم، بشريت، خلګو او داسي نورو په مانا کاريږي؛ خو د فاعلي صفت په بڼه د «جهيدن» له مصدر څخه د ښورنده، خوځنده، جهنده او متحرک ماناوي افاده کوي. سربېره پر دغو حقيقي ماناوو دا کليمه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي عرفان په خورا ډېرو اثاروکي د لړزېدونکي، متزلزل، ناپایه دار، فاني، بې بقا ، بې ثباته او داسي نورو په مجازي او استعـــاري ماناوو هم استعمال سوې ده. اسلامي عارفانو په خپلو اثاروکي استدلال کړی دئ، چي په عرفاني ادبیاتو کي ناسوت عالَم (مادي نړۍ) ته ځکه د « جهان »صفت ورکړل سوی دئ، چي یو رنګي، ثبات، ټیکاو او بقا نه لري. په خواشینۍ سره د «جهان»دا مانا نه یوازي د عامو خلګو؛ بلکي د ځینو لیکوالو ، ژبپوهانو او حتا قاموس لیکوونکو له پامه هم لوېدلې ده.

په انګرېزي کي هم داسي ټکي په پېخر دي، چي په عین حال کـي د اسم، صفت، فعل او قید په بڼو کاریږي؛ مثلاً(hit)د فعل په بڼه د وهلو ، ویشتلو او داسي نـورو پـه مانا کـــاریږي؛ خو د اسم په بڼه برید ، یرغل، وار، حملې، نښتي او داسي نورو تـه وایي.(proceeds)کلیمه د اسم د جمعي په حالت کي عاید ، حاصل، دخل، ګټې او داسي نورو ته وایي؛ خو د فعــل په بڼه پر مخ تلو ، دوام ورکولو ، رامنځ ته کېدو ، را ټوکېدو او داسي نورو ته وایي. ”broke“ کلیمه د فعل په بڼه، د فعل دوهم یا ماضي حالت دئ؛ خو د صفت په بڼه د بې پیسو ، کنګال، مفلس او داسي نورو ماناوي لري. د”dirty“عامه کلیمه د صفت په توګه د چټل، بې نظمـه، تاریک توربخونه، درواغجن، ټګمار، فاسد ، خاین، غوولونکي او داسي نورو په مانا کاریږي؛ حال دا چي د فعل په توګه د تورولو ، ورانـولو ، چټولولو ، بـې نظمه کولو او داسي نـورو په مـانا ده.”book“ د اسم په بڼه کتــاب ، کتابچې، البـــوم او داسي نـــورو تـــه وایي؛ په داسي حـــال کي، چي د فعل پــه حالت کي د نوم لیـــکلو ، نوم ثبتولو ، سازمان ورکولــو ، برابرولــو ، ځان یا چاتــه بېلولو او داسي نورو په مانا دئ. په لاندي مثال کي ”round“ټکی په پـــام کـي نیسو ، چي د صفت، اضافه توري، قید ، اسم او فعل په بېلابېلو بڼو کـاریږي؛ او جـلا جـلا ماناوي لري:

round (adjective) e.g. “a *round* stone.” ***ګېردی/ګردی*** ډبره.

round (preposition) e.g. “*round* the corner.” نیژدې

round (adverb) e.g. “They all gather *round*.” دوی ګرده سره را ټولیږي.

round (noun) e.g. “You can buy the next *round*.” ته کولای سې نوی *رَوَنډ* رانیسې!

round (verb) e.g. “when we *round* the next bend.” کله چي پر راتلونکي کجګر را ***وګرځوو***.

(Jackson and Amvela 22.)

په انګرېزي کي یو بل ګرامري جوړښت هم سته، چي د ”participial phrases“په نامه یادیږي؛ لـــکه: ”The running boy“, “The speeding jet”, ”Encourage, we …”او داسي نور، چي یوه کلیمه اصلاً له فعل څخه جوړیږي؛ خو د فعل او صفت په بڼه کاریږي.(Warriner 65)یا یو بل ډول ګرامري ترکیب، چي په انګرېزي کي یې”gerund“ بولي؛ او په حقیقــت کـي د فعل او”ing“له یو ځای کولو څخه جوړیږي؛ مګــر د اسم په بڼه استعمالیږي؛ لکه”learning“ ”drilling”, “swimming”, “seeing“او داســي نور، چي موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په پښتـــو او پـارسـي کې د اسم مصدر په نامه استعمالوو؛ لکه: کتنګ، وينګ، ليدنګ، بېلونګ، وتنګ، ژړونګ يا تشنګي، سوختګي، ګرسنګي، شرمندګي، کردار، ګفتار، رم، هراس او داسې نور په پښتو او پارسي کې. د دې او داسې نورو حالتو په اړه لوستونکو ته مالومات وراندې کـول؛ او د هغـو توضيح او تشريح، د قاموس ليکوونکي د کار ډېره مهمه او ضروري برخه ګڼله کيږي.

په پښتو ژبه کې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» يوازنــی مشرح او مفصل قاموس دئ، چې ګرده را غونډې سوی کليمې يې د کلام د اجزاوو د نوعيت او بېلابېلو ګرامري جوړښتو له پلوه په ښه توګه معرفي کړې دي. د ارواښاد عـلامه رشاد(۱۳۰۰- ۱۳۸۳ش) د پټي خزاني په تحقيقي فرهنګ او د خيرالبيان په تحقيقي لغتنـامه کې حتا د علومو اکاډيمۍ تر «پښتـو - پښتو تشريحي قاموس» هم د کليمو ګرامــري پېژندګلوي تـه زور او هر اړخيز پـام سوی دئ.

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او ښننه

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو او نادوده تأنيث حالتو را غونډول او توضيح کول هم د علمـــي قاموس ليکنې له مهمو کارو څخه ګڼل کيږي. لکه څنګه چې پوهېږو په زياترو ژبو کې د فعلو د بېـلابېلو صيغو او د نومــــو د جمــعې د جـــوړولو دپاره خـــاص قواعــد ټاکــل سوي دي، چــې زده کــړه يې هر چــا ته اسانه ده؛خو په څينو ژبو کې د څينو نومونو جمعې او د څينو شيـانـو ښځينه نومونه تر عامې قاعدې وتلي وي. داسې بې قاعده حالتونه نه يوازې کــم لوستې خلګ؛ بلکې کله کله د لوړې زده کړې خـــاوندان هم لــه سترو پېچومو او کړاوونو سره مخـامـخ کوي. قاموس ليکوونکي بايد په ژبه کې دغه راز بې قاعده حالتونه په ډېر غوَر سره وپلـــټي؛ او له لازمــــو توضيـــــحاتو سره يـــې د يــوه دقـيق معـيار په توګه وړاندې کړي؛ مثلاً په انګرېزي کې ماضي حالت معمولاً د فعلو په پای کې د(d، ed يا t) وروستاړو په زياتولـو سره جوړيږي؛ خو د دې عمومي قاعدې پرخلاف، داسې ډېر فعلونه هم ډېر دي چې له دې قاعدې څخه مستثنأ ګڼل کيږي؛ لکه write، wrote او written چې درې سره حالتونه يې بېل دي. يا leave، left او left چې دوهم (ماضي)او دريم حــالت يـــا وصفي وجه(past participle)يې له لومړي حــالت څخـــه توپيـرلـــري. يا read, cut, put, rid او داسې نور چې حال، ماضي او دريم حالت يې تو له د املا له پـلـوه يـــو راز دي. همدارنګه په انګرېزي کې عموماً له نومو سره د "s"يا "es"په زياتولـو سره د جمعې حالت منځ ته راځي؛ لکه: benches, axes, books او داسې نور؛ خو څيني داسې نومونه هم سته،چې د جمعې حالت يې د دې قاعدې له مخې نه جوړيږي لکه men، women او داسې نور، چې د جمعې په حالــت کـــې يې "a" توری پـــه "e" اوښتی دئ. سربېره پردې په انګرېزي ژبه کې د څينو نومونو مفرد او جمع خورا عجب و غريـــب ډولونه لري؛ مثلاً "datum"چې جمع يــې"data"(اطلاعات، حقايق) ده. البـته څينو فرهنـګ ليـکوونکو"data"داسې جمع ګڼلې ده، چې تل په انفرادي بڼـه کاريږي. "criterion"هم له دغه ډول بې قاعده اسمونو څخه دئ، چـــې جمـع يې د "criteria"(معـيـارونه، مشخصـــات)ټکـــی دئ. "phenomena" د جمعـــي صيغـــه ده، چـــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

"phenomenon"يې مفرد بڼه ده. د داسي ټکو شمېر ډېر دئ، چي د ټولو يادونه يې ببله پلټنه او څېړنه غواړي. په انګرېزي کي ځيني داسي بې قاعدې ټکي هم سته، چي جمع يې د مفرد په توګه استعماليږي ؛ لکه"means" او داسي نور. ځيني نور ټکي تل د جوړه والي په لحاظ د جمعي په بڼه کاريږي؛ لکه : scissors , shoes, trousers او داسي نور.

په عربي ژبه کي هم د نومو د جمعي حالتونه بېلابېلي بڼې لري. زياتره نومونه د «ين» او «ات» وروستاړو په زياتولو سره جمع کېږي؛ لکه مؤرخ- مؤرخين، معلم - معلمين، کمال- کمالات، عادت- عادات او داسي نور. ځيني نور د دې قاعدې پرخلاف ځانته ځانګړي جمعي لري؛ لکه: سر - اسرار، شرير- اشرار، شر- شرور، فضيلت - فضائل، علم - علوم. ځيني نور نومونه هم سته، چي له دغو قاعدو سره چندان اړخ نه لګوي؛ لکه:«جنج»چي د «جنحة/جنحه» جمع او «مآخذ» چي د «مأخذ» جمع ده.(Wher 8 & 140)

سربېره پر دې همدا اوس په ايراني پارسي کي د «راه حلها» ، «قتل عامها» ، «نکته نظرها» او داسي نورو په څېر ناسمي جمعي دود دي، چي سمي بڼي يې«راههای حل» ، «قتلهای عام» ، «نکته های نظر/ نکات نظر» دي. د دې تر څنګ په پښتو ، پارسي او اوردو کي هم د جمعي ځيني صيغې د يکړ يا مفرد شخص د پاره کاريږي؛ لکه: اولاد ، مسلمان، طلبه، مجاهدين، طوايف، شروعات، حواس او داسي نور؛ په داسي حال کي چي اولاد د « ولد» جمع، مسلمان د «مسلم» جمع، طلبه د «طالب» جمع، مجاهدين د «مجاهد»جمع، طوايف د «طايفه» جمع، شروعات د «شروع» جمع، حواس د «حس»جمع ده. مور تل په خبرو او مرکو کي له مخاطب څخه پوښتنه کوو: «اولادونه دي ښه دي؟» هيڅکله نه وايو ، چي «اولاد دي ښه دي؟» دغه راز جمعو په پښتو ، پارسي او نورو ژبو کي ځينو جمع الجمعو ته هم لاره برابره کړې ده؛ لکه: ماليا‌تها ، مجازاتها ، امورات، مشکلاتات، مسلمانان، غريبانان او داسي نور.

تر دې چي تېر سو ، په قاموس ليکنه کي بله ورته مسأله د ځينو نادوده نارينه(مذکر) او ښځينه (مؤنث) نومو يادونه ده؛ مثلاً: executive - executrix, gander - goose, fox- vixen, mediator- mediatress/mediatrix او داسي نور(انصاری۵۳-۵۴).

لکه څنګه چي وينو په بې قاعده جمعو کي د جمعي حالت د خپل مفرد حالت يو ساده وريانتې يا د ژبپوهانو په اصطلاح اينفليکشنل مارفيم(inflectional morpheme) نه دئ. د باقاعده جمعو پر خلاف د جمعي دغه راز ډولونه، هر يو د کاملاً بېل او ځانګړي حالت استازيتوب کوي. که څه هم نن سبا په ويلو او ليکلو دواړو کي د دغه راز نومو ښځينه بڼه ډېره لږ استعماليږي؛ خو سره له هغه هم قاموس ليکوونکي بايد لوستونکو ته د داسي نومو ټول تاريخي بدلونونه او څرنګوالی، په روښانه ټکو کي وښيي.(Jackson and Amvela 82)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي داسي صفتونه خورا ډېر دي، چي د تفضيلي او عالي صفتو د جوړولو عام قواعد نه پر تطبيقيږي؛ ځکه په دې ژبه کي تفضيلي صفت له ساده صفت سره د "er" او عالي صفت د "est" په زياتولو سره جوړيږي؛ مثلاً د tall (جګ، لوړ) ټکی، چي تفضيلي صفت يې "taller" او عالي صفت يې "tallest" دئ ؛ اما د ځينو صفتو تفضيلي او عالي شکل له دې قاعدې څخه په بشپړه توګه توپير لري؛ مثلاً "bad" چي مقايسه يي صفت يې "worse" او تر ټولو خراب حالت يې "worst" دئ. good (ښه) ټکی هم دا بڼه لري، چي تفضيلي صفت يې "better" او عالي صفت يې "best" دئ. (Warriner 14-16 and Thomson36-37)

هغه قاموس ليکوونکي چي د بلي ژبي او انګرېزي يا انګرېزي او بلي ژبي د دوه ژبيز فرهنګ په ليکلو لاس پوري کوي، بايد هرومرو داسي ټکو ته پام وکي؛ ځکه قاموسونه هغه کتابونه دي، چي د لغاتو پر ډول ډول مانااوو سربېره بايد لوستونکي له دغه راز بې قاعدې حالتو او ګرامري باريکييو هم سره اشنا کړي.

په پښتو کي هم د ځينو نومو لکه چوکۍ، خولۍ، ګاډۍ، هګۍ/اګۍ، ګېډۍ او داسي نورو مفرد او جمع يو راز دي. داسي نومونه چي د ګرامر له پلوه يې «د جنس نوم يا اسم جنس» بولي، تل په مفرد يا يکړ ډول کاريږي. اوبه، بوره، غنم، اوړه، مستې، شيدې او داسي نور شيان ګرده په دې ډله کي راځي. په پاړسي، انګرېزي او نورو ژبو کي هم دغه ډول ټکي د جمعي په بڼه نه استعماليږي. سربېره پردې، فرهنګ ليکوونکی بايد د «مظلوميت»، «محکوميت»، «معصوميت»، «مغلوبيت» او داسي نورو ترکيبي ټکو په جوړښت کي د پاړسي ژبي د مجعول يا جعلي مصدر څرنګوالي ته هم په واضح ټکو اشاره وکي. د پاړسي ژبي قاموس ليکوونکی بايد د توضيحاتو په وړاندي کولو سره همدغه راز روښانه کي چي مقوله، موقوفه، معضله، خالصانه، شاعرانه، حکيمانه، جانانه، عاشقانه او داسي نور جعل سوي مشتقات اصلاً په پاړسي ژبه کي د عربي ټکو له مخي جوړي سوي دي؛ او په دغه بڼه په خپله اصلي ژبه (عربي) کي دود نه دي (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنګ فارسی عميد **۲۴-۲۵**).
ځينو فرهنګونو د لومړي ټوک په پيل او ځينو نورو د الفبايي ترتيب له مخي په متن کي د ګرامر د ډېرو مهمو ټکو، د ليکني د بېلابېلو نخښو او ځينو نورو ژبنييو مسألو په اړه لنډ، خو ارزښتناک مالومات وړاندي کړي دي. شک نسته، چي قاموسونه د ژبپوهني يا ګرامر کتابونه نه دي؛ خو سره له دې هم د ګرامر او تنقيط د عامو قواعدو په اړه د لوستونکو ځينو عامو او مهمو پوښتنو ته لنډ ځوابونه وړاندي کول، په زړه پوري او ګټور کار دئ. د پاړسي په زړو فرهنګو کي« فرهنګ جهانګيری»، « فرهنګ جعفری» او په معاصرو پاړسي او عربي قاموسو کي « فرهنګ عميد»، « المنجد فی اللغة و الاعلام» او ځينو نورو د ګرامر برخي ته هم توجه کړې ده. د پښتو په زړو فرهنګو کي« رياض المحبت» او په نوو فرهنګو کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ« پښتو - پښتو تشريحي قاموس» ګرامري اړخو ته ښه پام کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني وختونه د يوې کليمې يوه ټاکلې بڼه د خلکو پر يوې خاصې ډلې دلالت کوي؛ لکه «علمأ» چې د «عالِم» د کليمې د جمعې حالت دئ؛ خو زياتره د ديني عالمانو په مفهوم کارېږي؛ ځکه موږ په پښتو او پارسي کې نه وايو: ديني پوهان/ دانشمندان دينی؛ بلکې د هغو پر ځای وايو: ديني عالمان يا ديني علمأ/ علمای ديني يا علمای کرام. دا کليمه حتا په انګرېزي کې هم د "Ulama/Ulema" په بڼه کارېږي. دې ټولو باريکو لغوي اړخو او اختصاصي ځانګړتياوو ته د لوستونکو پام اړول، تر هر څه مخکې د قاموس ليکوونکي کار دئ.

په قاموسو کې د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په معاصره قاموس ليکنه کې بله مهمه موضوع، د راغونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو لنډه يادونه او سپړنه ده؛ ځکه په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې داسې ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چې په اصل او ريښه کې له يوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د وخت په تېرېدو سره د بېلو کليمو او ترکيبو په بڼه را منځ ته سوي دي؛ مثلاً وروړولي، وروګلوي، وروري، وروړپالنه، ورور وژنه او داسې نور ټول د «ورور» له ټکي څخه را وتلي دي. د «ود» له کليمې څخه، چې اوس زموږ د خلکو په ورځنيو محاورو کې له منځه ته تللې ده د ويدا، وده، ويده، ودنه، واده، ودول، ودېدل، ودون، ودوونکی، ودېدونکی، ودېدونې، ودېدون، ودېدنه، ودونه او نورو ټکي راوتلي دي(حبيبي، «د کلماتو مرګ او ژوند،» کابل۲،۱۰). جګه غاړه، لکه غاړه، غاړه غړول، غاړه ايښوول، غاړه اغوستل، غاړه بندول، غاړه خلاصول، غاړه غړی، غاړه په غاړه، لاس تر غاړه او داسې نور ټول هغه اصطلاحات او محاورې، چې د «غاړې» له مادې څخه مشتق سوي دي؛ او هر يو يې جلا مانا لري.

له نېکه مرغه، په پښتو کې د کليمو د اشتقاق لمن ډېره پراخه او غني ده. په زياتره ټکو کښې يې له آره د اشتقاق زوروَره تومنه ګډه ده؛ د مثال په توګه پوهيالی، پوهنيار، پوهنمل، پوهندوی، پوهنوال او پوهاند ټول د پوهې يا پوهنې له ريښې څخه را توکېدلي دي، چې د پوهنوَر(د شمله ور، متوَر، غموَر او داسې پر وزن)، پوهنغر (د پوهې غر)، پوهنلمر (د پوهې لمر) او داسې نورو په شان ترکيبي ټکي هم په دې ډله ور ګډېدلای سي. يا په پارسي کې ميخانه، ميکده، می پرست، می فروش، مي خوار، ميګون، ميګسار، ميګساری او داسې نور چې ګرده د «می» له کليمې څخه را توکېدلي دي. په اروپايي ژبو، خاصتاً انګرېزي کې هم د داسې مشتقاتو لمن خورا ارته ده؛ د مثال په توګه:

"liberticide", "liberalizing", "liberalizor", "liberalize" , "liberalism", "liberal " , "liberalization", "liberalist", "liberty " , "liberality", "liberate", "liberator", او داسې نور، چې ټول د ازاد په مانا د (liber) له لاتيني ټکي څخه راوتلي دي؛ او د پېړيو پېړيو په اوږدو کې يې د خلکو له اړتياوو سره سم بېلابېل بڅې او لمسي زېږولي دي. البته په انګرېزي کې د کليمو بڅې او کورنۍ زياتره په دوو لارو جوړېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له یوه خپلواک مارفیم (free morpheme) سره د ډول ډول تړلو یا ناخپلواکو مارفیمو (bound morpheme) د یو ځای کېدو له لاري؛ لکه:

state (verb)
stated, stating

په پورتني مثال کي "state" خپلواک مارفیم (تر ټولو کوچنۍ مانا داره واحد) دئ؛ په داسي حال کي چي په "stated" کي "ed" او په "stating" کي "ing" تړلي یا ناخپلواک مارفیمونه دي؛ او په انګرېزي کي یې "inflections" یا د کلیمو اوښتي صرفي شکلونه هم بولي.

- له اصلی کلیمې یا خپلواک مارفیم (state) څخه د اشتقاق پر بنسټ؛ لکه په دغو مثالو کي:

stateable, statement, misstate, restate, understate.

په دي توګه اشتقاق هغه لغوي بهیر یا عملیه ده، چي په هغې کي د بېلابېلو ضمیمو (مختاړو او وروستاړو) په زیاتولو سره له یو موجود ټکي څخه نوي ټکي، عبارتونه او ترکیبونه جوړېږي؛ مثلاً د "resign" له کلیمي سره د "ation" وروستاړی یا د "depart" له کلیمې سره د "ure" شاوندی یو ځای سوی؛ او په وار سره یې د "resignation" او "departure" بېل ټکي منځ ته راوړي دي. (Jackson and Amvela 82)

په عربي قاموسو کي عموماً له یوې ریښې څخه را وتلي مشتقات د هغو تر اړونده مصدرو لاندي کاږي؛ لکه: شراب، شارب، شربت، مشاربه، مشروب او داسي نور، چي ټول بې الفبایي ترتیبه د «شرب» تر مصدر لاندي کښل سوي دي(الهنائي الأزوي ۳۸۰؛ Wehr 462)؛ حال دا چي په پښتو او پارسي فرهنګو کي زیاتره مشتق سوي کلیمې هر یوه د الفبې د تورو په ترتیب، د بېلو قاموسي ټکو په بڼه راوړل کیږي. دلته په انګرېزي کي د بېلابېلو کلیمو په جوړښت کي د صرفي ضمایمو د بدلون راوستو ځیني نوري بولګې ښیو، چي اشنایي یې د قاموسو لوستونکو ته بې ګټې نه ده:

Noun:

Base form	Stem+plural	Stem+possessive	Stem+plural+possessive
boy	boy*s*	boy*'s*	boy*s'*

Adjective:

Base form	Stem+comperative	Stem+superlative
cold	cold*er*	cold*est*

Verb:

Base form	Stem+3rd person singular	Stem+ past
eat	eat*s*	*ate*

Stem+participle	Stem+present participle
eat*en*	eat*ing*

په دي ټولو حالاتو کي، د ګرامر له پلوه د اړونده ټکو اصلي ډول یا اصلي کټګوري نه اوړي. په بله وینا اسم، صفت او فعل ګرده د پخوا په څېر د اسم، صفت او فعل په بڼه پاتیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي اشتقاقـــي ضميمې عمدتاً پر دوه ډوله دي:

الف) هغه اشتقاقي ضميمـــې، چي په مونښلولو سره يې د کليمو نوعيـــت يا ډول اليشـــيږي. له دي کبـــله د اوښتونکو ټکو (word class changing) په نامه يـــاديږي؛ لکه په دغو مـــثالو کـــي:

resign (verb)+ *ation* (derivational affix)= resignation (noun)
leak (verb)+*age* (derivational affix)= leakage (noun)
accurate (adjective)+*y* (derivational affix)= accuracy (noun)
free (adjective)+*dom* (derivational affix)= freedom (noun)
fright (noun)+*en* (derivational affix)= frighten (verb)
glory (noun)+*fy* (derivational affix)= glorify (verb)
(Jackson and Amvela 88-89).

ب) هغه کليمې چي له اصلي جوړښت سره يې د ضميمو په زياتولو سره، په ګرامري نوعيـــت يا ډول کي بدلون نه راځي؛ لکه:

Nouns:

noun	+	affix= noun
malaria	+	*anti* = anti-malaria
scholar	+	*ship* = scholarship

Verbs:

verb	+	affix = verb
join	+	*ad* = adjoin
agree	+	*dis* = disagree
judge	+	*pre* = prejudge

Adjectives:

adjective	+	affix = adjective
social	+	*anti* = anti-social
kind	+	*ly* = kindly
possible	+	*im* = impossible

په انګرېزي کي قيدونه د اسم، فعل او صفت په بڼه په نورو اشتقاقي کليمو نه اوړي. په بل عبارت، قيدونه له نورو صرفي ضميمو سره په ګـــډه، بېلي کليمې نسي جـــوړولای. (Jackson and Amvela 90-91).

په قاموسو کي د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په پښتو، پارسي او ځينو نورو ژبو کي داسي ترکيبونه ډېر دي، چي په يوه کار کي د ټينګار يا تأکيد دپاره په مضاعف يا دوه ځلي بڼه کارېږي؛ لکه: زر زر، چټک چټک، کرار کرار، ورو ورو، لړلړ يا په پارسي کي زود زود، تېز تېز، کم کم، آهسته آهسته او داسي نور، چي ټول په يوه جومله کي د استعمال سوي فعل څرنګوالی بيانوي. په ځينو نورو ترکيبو کي د مخکنـــي حالت پر خلاف، دوې بېلې کليمې سره يو ځای کيږي؛ خو بيا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخواني حالت په خبر په جوملو کې د ټينګار مفهوم افاده کوي؛ د مثال په توګه: خبرې اترې، ناري سوري، اوتي بوتي، سپکي سپورې، کنډوکپر او داسي نور په پښتو کې يا تاخت و تاز، ساخت و بافت، تير و تار، درهم و برهم، سوز و ګداز او داسې نور په پارسي کې يا قلع و قمع او داسي نور په عربي کې يا "all & all","leaps & bounds ","bread & butter" او داسي نور په انګرېزي کې.

د داسي تأکيدي ټکو مثالونه نه يوازي په ورځنيو محاورو؛ بلکي زموږ د ژبي په ادبي اثارو کې هم ډېر زيات دي. قاموس ليکوونکي بايد د ژبي له لغوي زېرمي څخه د دغه راز ترکيبو د را غونډولو، تشريح کولو او ادبي نظايرو د وړاندي کولو په کار کې، تر وسه وسه زيار و باسي.

په قاموسو کې د ځينو ناسمو ټکو د کارونې مثالونه او کره کول

قاموس ليکوونکي بايد د هغو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو دقيق مثالونه وښيي، چي د ځينو ژورناليستانو، ليکوالو او شاعرانو له خوا په ناسمه بڼه کارېږي؛ د مثال په توګه لوړه/ په اوږد يا مجهول واو/(قسم، سوګند) د پښتو يوه زړه کليمه ده، چي حتا ځيني مطبوعاتيان او ژورناليستان يې هم په تېروتني سره د لوړه/ په معروف يا لنډ واو/ (پورته، پاس، د کښته خلاف) په بڼه وايي يا بڼه(څېره، جوله، رنګ، ګونه، رخسار) چي ځيني يې له بڼه (بڼکه، د مرغانو بڼکه؛ په پارسي کې پَر) څخه هيڅ تو پير نه کوي. سربېره پردې ځيني کليمې او ترکيبونه د مانا له پلوه په ناسمه بڼه کارېږي؛ مثلاً ويل کيږي: «ترينګلي حالات»، «لوړ پوړي/ جګپوړي چارواکي»، «لامل» او لاملان(جمع) او داسي نور، چي ټول په سمه بڼه او سمه مانا نه کارېږي. زموږ پوه او باخبره لوستونکي پوهېږي، چي «ترينګلی» په پښتو کې د تريو تندي، عبوس، کنجوس، بد مزاجه، بد خويه، مرچکي، خوشکتي، بخيل، خړوس، چړوس، سخت، په ماناوو راغلئ دئ (و.ګ: امرخيل او نور ،۱:۷۷۲)؛ خو نن ګورو چي دا ټکی په ميډيا کي د سياسي او امنيتي حالاتو د صفت په توګه د ناوړه، خړپړ، بې ثباته، نا ارامه، خطرناک، ويجاړ، خراب او داسي نورو په مانا استعماليږي. د «پوړ» ټکی هم په پښتو کې اصلاً د منزل، طبقې، چت او داسي نورو په مانا کارېږي؛ مثلاً خلک وايي: «هغه وداني پينځه پوړه ده» يا «هغه وداني/ عمارت پينځه منزله يا پينځه پوړه لري» يا ويل کيږي: «پلانی دفتر په پلاني پوړ کي دئ» او داسي نور؛ خو نن وينو چي په ټوله ميډيا کي د «پوړ» ټکی بې دليله د رتبې، درجې، مقام، چوکۍ، واک او داسي نورو په ماناوو کارېږي؛ د مثال په توګه ويل کيږي: «د پلاني هيواد يا پلاني وزارت لوړ پوړي چارواکي...» دا ترکيب اصلاً د انګرېزي ژبي له "high-ranking" يا "high-level" څخه اخيستل سوی دئ. ايرانيانو د ټکي په ټکي ترجمې له مخې په «بلند پايه» و ژباړه؛ زموږ پارسي ژبو ليکوالو هم په پټو سترګو د «بلند پايه/ بلندرتبه» په ډول واخيست؛ حال دا چي په دري کي له پخوا څخه د همدې مفهوم له پاره د «ذيصلاح»، «باصلاحيت» او داسي نورو ټکي کارېده، چي زموږ خلګو ته تر «بلند پايه» يا «بلندرتبه» ډېر اشنا، لنډ او اسانه دي. په ډېري خواشينۍ سره پښتنو ژباړونکو هم د ايرانيانو د همغه تحت اللفظي ژباړي پر بنسټ د «لوړ پوړي/ جګپوړي» ترکيب په ناسمه او بې مفهومه بڼه رواج کړ. دې ښاغلو دا سوچ ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، چې چاروا کي څنګه «پوړ»لړلای سي؟ زموږ خلګ خو په خپلو خبرو او مرکو کي«پوړ»ټکی یوازي د ودانۍ یا تعمیر د پاره کاروي. څونه به ساده، اسانه، لنډ او ماناداره وای، که د «لوړ پوړي/جګپوړي»پر ځای یوازي لوړ، لوی، واکمن او داسي نور ټکي استعمال سي؛ مثلاً د لوړ پوړي یا جګپوړي چارواکي پر ځای لوی چارواکي، لوړ چاروا کي، واکمن چارواکي او داسي نور ټکي کار سي، چې نه د پردو د لغوړني او بې خونده ترجمې اغېزه پکښې ګورو؛ او نه هم ساده خبره په بې ځایه تکلف او پېچلتیا سره بې مقصده اوږده سوې ده. په دې خبره هم ټول پوهېږو، چې د نوو ماناوو او مفهومونو له پاره کله کله د ژبې پخوانیو ټکو، عبارتو، ترکیبو او تعبیرو استعمال جایز او معقول کار دئ؛ لکه د پوهنتون، زېږنتون، درملتون او داسي نور ترکیبي ټکي، چې د انګرېزي ژبې د یونیورسیټي، مټرنیټي هوم، فارمسي له پاره غوره سوه؛ او خلګو په خوشالۍ سره ومنل؛ خو د نوو ماناوو له پاره د هغو کلیمو منل او رواجول ډېر ګران دي، چې له یوې خوا په ژبه کي نوري ژوندۍ کلیمې ولري؛ او له بلي خوا یې خلګ شپه او ورځ په خپله اصلي یا پخوانۍ مانا کاروي. د ځینو ټکو نوي ماناوي، د ښکلا، سادګۍ، اسانۍ، او معقولیت له اړخه هم د خلګو ذهنونه نسي قانع کولای. حقیقت دا دئ، چې په پښتو او دري کي دا چپه او راسته غوبلونه ټول د هغه بې مانا او غیر علمي خوځښت نتیجه ده، چې د ایرانیانو په نوښت د ژبې د «سوچه کولو»په نامه پیل سوی دئ؛ او زموږ په هیواد کي یې ځیني پردي پال، په پټو سترګو پیروي کوي.

د «لامل» ترکیب هم له دې ډلي څخه یو دئ، چې په دې ورځو کي خورا بې ځایه او بې دریغه کارېږي. ځیني لیکوال، شاعران او ژورنالیستان د «لامل»ظاهري جوړښت ته په کتو سره داسي انګېري، چې ګوندي دا ټکی د پښتو ژبې سوچه او سپېڅلئ ټکی دئ؛ ځکه په هغه کي ظاهراً د عربي یا بلي پردۍ ژبې هیڅ نښه نښانه نه لیدله کېږي؛ په داسي حال کي چې دا ترکیب په حقیقت کي د «له» او «عمل»د یو ځای کېدو څخه جوړ سوی دئ . په کښته پښتنو کي تر اوسه دا ترکیب د «له عمل/ له عمله» په بڼه کارېږي. د اروښاد دوست محمد خان کامل مومند(۱۹۱۵ -۱۹۸۱م) د تاریخ مرصع په سریزه، تعلیقاتو او حاشیو کي، چې دا اوس زما مخ ته پروت دئ، دا ترکیب په همدې اصلي عربي بڼه خورا ډېر استعمال سوی دئ(و.ګ. د دوست محمد خان کامل مومند په قلم د افضل خان خټک د تاریخ مرصع سریزه، لمنلیکونه او یادښتونه). د دې خوا پښتنو دا ترکیب په مفغنه بڼه (له امله/ لامله) دود کړ؛او د «له کبله»، «له سببه»، «له وجې»، «له علته»او داسي نورو په مانا یې استعمالوي؛ اما په دې وروستیو کلونو کي ګورو، چې ځینو په اصطلاح «نوښتګرو ژبپوهانو» همدا ترکیب د ترخیم د د معمولو اصولو پرخلاف د «لامل»په بڼه را وړاندي کړ؛ او هر ځای یې د عربي عامل، علت، سبب، وجې او داسي نورو پرځای یې کاروي؛ مګر څوک د دې «نوښتګریو»په منطق او تعقل چندان نه پوهېږي؛ ځکه لومړی خو د سوو کلونو مروجې او اشنا کلیمې پرځای د نامأنوسي او نابابه ټکي درول هیڅ علمي جواز نه لري. دوهم دا چې د دې ټکي په مفغنه بڼه کي داسي لاسوهنه په هیڅ ډول د منلو وړ نه ده. په دې مانا چې«لامل»په اصل کي یو ټکی نه؛ بلکي له دوو برخو یا دوو ریښو (له+ عمل) څخه مرکب دئ. د «له»اضافه توری یا ادات د پښتو په خورا ډېرو ترکیبو کي کارېږي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کوره، له ښاره، له کندهاره، له لوري، له پـلوه، له مــبزه، له سترخانه، له خـــوړو او داسي نـور. په پارسي کي ددې مقصد د پاره «از» او په انګرېزي کي د "from" ادات کارېږي. په پښتو ګرامر کي د د ، و ، له، تر، من، ځني، څخه او داســي نورو په څېر ادات یا ناخپلواک توري له بل خپلواک ټکي سره د هغه د همېشنۍ برخي په توګه نسو کارولای؛ مثلاً «ترکوره»، «د/له ښاره»، «د/له هغو څخه» او داسي نور هیڅـــکله د یـــوې واحدي کلیمې بڼه نسو ویلای. «لامل» هم باید د لامله/ له امله (له+امل) په ډول استعمال سي؛ ځکه له خپلواکو کلیمو سره د اداتو نه همېشنی او بېلېدونکی تړښت، په خبرو او لیکنو کي لـویې ستونـزې پیښوي (په دې برخه کي د نور مالومات دپاره و.ګ. حبیبي، پښتو نثر ته کره کتنې ۲۴ او الفت ۲۲ – ۲۷).

که چیري «لامل» د یوې واحدي کلیمې په توګه د مـنلو وړ وي، بیا نو «لکبل»، «لخاطـر»، «لپلو» او داسي نور هم باید د دې ناوړه قاعدې پر اساس نو اسم و نه ګڼل سي؛ مثلاً داسي جوملې باید ناسمه و نه بلله سي، که وو وایو: «د پلاني کار یا پلانۍ پېښې لکبل څه ؤ؟» حال دا چي پښتانه په خپلو خبرو او مرکو کي د دغه راز کړکېچنو او بې خونده ترکیبو پر ځای وایي: «پلانی کار ولي وسو؟»، «د دې کار علت یا سبب څه دئ؟»، «د پلاني کار یا پلانـۍ پېښې وجه څه ده؟» یا تر ټولو لنډه او غوره بڼه: «پلانی کار یا پلانۍ پېښه ولي وسوه؟» او داسي نور. «په حقله/ په هکله» هم د «له عمله/ له امله» په شان یـو بل ترکـیب دئ، چي د کښتـه پښتنو له لاري اوس زموږ په اسانه او بې ولـه پښتو کي هم ډېر کارېږي؛ خو «په+حقـلـه/ په+ هکله» باید تـل د داسـي ترکیب په بڼه وپېژندل سي، چي دوې بـرخي لــري. په دې خبره مې هیڅ سر نه خلاصېږي، چي په پښتو کي د نوو لغتو او ترکیبونو په اصطلاح «مبتکر» جوړونکي ولي د خپل ولس پخه، اسانه، او ښکلې ژبه پرېږدي؛ او په لوی لاس له ځانه داسي ټـکي او ترکیبونه را باسي، چي د هري ورځي په تېرېدو سره زموږ روانه او خوږه ژبه لا مروړي او ګرانوي؟! پـــه خواشینۍ سره په پښتو کي اوس د دغه راز ناوړه بدعتونو شمېر تر حساب تېر دئ.

له دې خبري هیڅوک نټه نه کوي، چي په ټولنه او طبیعت کي له بدلـونو او پرمختګو سره ګام په ګام د نوو ټکو، ترکـیبو او عبارتو جوړول، نه یوازي زمـوږ د ژبې؛ بلکي هري ژبې ښکاره او انکار نه منوونکې اړتیا ده. د دې څرګند واقعیت له پوهېدو سره سره، د مأنوسو او اشنا ټکو پر ځای د حق او نا حق نوو ټکو وضعه کول، هیڅ ګټه او منطق نه لري. د علمي او عصري قاموسو لیکوونکي باید د «سوچه کولو» تر نامه لاندي د ژبې د تباهۍ او وژنې دغه راز عملونه په روښانه ټکو سره بیان کړي، چي لوستونکي یې په ټولو اړخونو او ځانګړتیاوو پوه سي.

په قاموسو کي د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندي کول

کله کله ځیني ټکي او ترکیبونه په یوه ژبه کي په ناسمه بڼه باب سوي وي، چي مـــوږ یې په عـــام ډول مشهوره تېروتنه یا مشهوره غلطي بولو. قاموس لیکوونکی باید د یوه باصلاحیته ژبپوه او لغتپوه په څېـــر د دغه راز ټکو، عبارتو او ترکیبو د را غونډولو تر څنګ د هغو سم او کره شکلونه هم لوستونکو ته وړاندي کړي؛ مثلاً په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کي «صورت نيول»، «تصميم نيول»، «تر معالجي لانـدي نيول»، «تر مطالعې لاندي نيول»، «پرلاره اچول»، «محکمه کول»، «څو کرۍ ماينونه»، «څو بابه ښوونځي»او په لسګونو نور هغه ترکيبونه دي، چي له نورو ژبو څخه د هو به هو ترجمې له لاري پښتـو ته راغلي دي؛ او زموږ د خوږې او اسانه ژبې له ګرامري او مانوي جـوړښت سره هيڅ اړخ نه لګوي.

څيني وختونه په ټولنه کي د دوو نيژدې او يو رنګ ټکو يا په بېلابېلو سيمو کي د يوه ټکي د راز راز ورياتيو ترمنځ په ويلو او کښلو کي ډول ډول تېروتني کيږي. دا هم په واقعـيت کـي ديوه پـوه او مــجرب قاموس ليکوونکي اصالت او رسالت دئ، چي دغه ډول تېروتنو او ګډوډيو ته د خلـکو پام واړوي؛ مثلاً په پښتو کي لوبديځ او لوېديز، ختيځ او ختيز، کوڅه او کوسه، روزګان او ارزګان، ارغسان او ارغستان، ساپی او صافی او په سلګونو نور يا په پارسي کي تصـادم او تصـادف، تيليګرام او تيليګراف، ګزاردن (په ز) او ګذاردن (په ذ) او داسي نور، چـي خلک يـې زياتره په تېروتني سره يو د بل پر ځای کاروي. پـه انګرېزي کي هــم داسي مثـــالونه لږ نه دي؛ لکه :canvas (کرباس، کـــتان، هغه ټوټه چي انځـــورونه پرکښل کــيږي) او canvass (د چا د رايــې يــا ملاتړ غوښتنه، د رايي ورکوونکو د نظرياتو پوښتنه او داسي نور) يا born (زوکـړی، ذاتي، مورزاده) او borne (زغملئ، منلئ، لېږلئ، لرلئ او داسي نور). دوهمـــه کليمه (borne) په حقيقت کـــي د ”bear“ د فعل دريم حالت يا وصـفي وجه ده؛ په داسي حال کي چي لـومړۍ کليمه (born) د صفت په بــڼه کاريږي.

په هره ژبه کي داسي ټکي او ترکيبونه خورا ډېر دي، چي زياتره عام او لږ لوستي خلـک يې په شکلي او مانوي بېلوالي کي له تېروتنو سره مخامخ کيږي. قاموس ليکوونکي بايـد داسي ګډوډۍ او التباسونه په روښانه ټکو سره تشريح او بيان کړي، تر څو په دې توګه په ژبه کي د خپلسرۍ او ابتذال مخه ونيول سي.

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

بشري تمدن تل د پرمختګ او بدلون په حال کي دئ. هره ورځ د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو ډګرو کي نوي نوي اختراعات او کشفيات کيږي. دا نوي علمي او تخنيکي پرمختګونه له ځانه سره د نوو لغتونو، تعبيرونو، ترکـيبونو او مصطلاحاتو اړتيا را منځ ته کوي.

نيولوجيزم (neologism) يا د نوو ټکو جوړونه د هري ژبې د لغوي زېرمي مهمه، ضروري او پراخېدونکې برخه ده، چي د بشري اړيکو نيژدېوالي او چټـکو ساينسي پرمختګونو يې د بل هر وخت په پرتــله، اړتيا زياته کـړې ده. هغـه قاموسونه، چي د بشري ټولني له سياسي، اجتماعي، فرهنګي، علمي او اقتصـادي بدلونو سره ګام په ګام پرمختـــګ و نه کي؛ او د نــوو پرمختګو او نوو حالاتو پـه رڼا کي بشپړ نسي، په هيڅ وجه نسي کولای د خلګو علمـي او ادبي ستونزي ليري کړي. زاړه قاموسونه لکه څنګه چي مخکي هم يادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسوه، په چټکۍ سره د کتابخانو په الماريیو کي بندي کيږي؛ او د اړونده ځانګو له څو محدودو څېړونکو پرته يې نور څوک پوښتنه هم نه کوي. دا ځکه چي عام خلګ زياتره د هغو نـوو تـکو په ماناوو پسي ګرځي، چي د نوو بدلونوو په اثر، د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو برخو کي ور سره مخامخ کيږي. له دې کبله بايد قـاموس ليکوونکي ترخپل ټول واک او ځواک پوري پوره کوښښ وکي، چـي په خپلو لغـوي زېرمـو کي د نوو کليمو، ترکـيبو او اصطلاحاتو را غونډولو او شنني ته هم کلکه توجه وکړي. د همدې مقصد له پاره په پرمختـللو هيوادو کي زياتره هرکال د ژبنيو قاموسو نوي ايډېشنونه چاپيږي. په دې توګه، په نوو قاموسو کي د علومو په ټولو برخو کي نوي جوړ سوي تـکي له علمـي معيارونو سره سم د خلـکو استفادې ته وړاندي کيږي. په دغه راز هيوادو کي د نوو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جـوړولو له لاري د قاموسو بډاينه او بشپړوَنه، همېشني او پرله پسي کار دئ. له بـده مـرغه پــه افغانستان،په تېره بيا پښتو کي د نوو ټکو د وضعه کولو بهير له راز راز پېچومو سره مخامخ دئ. پښتو ژبه د هيواد د ځينو بې غَوْره سياسي رژيمو د واکمنۍ، د سيمي د تاريخي پېښو او فرهنګي جريانو د بېلابېلو اغېزو له امله، په افغانستان کي د ايراني پارسۍ او په پښتونخوا کي د اوردو او انګرېزي ژبو تر پراخ او ژور نفوذ لاندي ده. دا نفوذ او اغېزه اوس د يوه بربنډ فرهنګــي يرغـل ګچي ته رسېدلې ده. د همدې دلايلو پر بنسټ، د نړۍ له علمي او تخنيکي پرمختګــو سره اوږه پر اوږه، په پښتو او دري کي هم د نوو ټکو وضعه کول؛ او د نوو قاموسو له لاري د هغو عامـول او رواجول، د دغو ژبو د ودې او پرمختګ اساسي ضرورت دئ. په راتلونکو بحثو کي، د نوو ټکو د جوړولو، دودولو او ځينو نورو مهمو اړخو په اړه، څه رڼا اچوو.

قاموس ليکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

مخکي هم اشاره وسوه، چي عام ولس د خپل غريزي او طبيعي عکس العمل پر بنسټ، هرومرو د نوو شيانو او نوو پېښو د پېژندني له پاره، له يوې لاري يا يوه تدبيره کار اخلي. دا غريزي او طبيعي غبرګونونه کله له علمي اساساتو سره سر نه خوري، له دې امله بايد ژبپوهان، خاصتاً لغتپوهان او قاموس ليکوونکي د دغه راز ګډوډۍ او خپلسرۍ په مخنيوي کي مرسته وکي؛ مثـلاً د اينټرنيټ له پـيدا ايښت سره په پښتو ژبـه کـي د انګرېزي ويب سايټ (website) له پاره د «ويبپاڼي»، «جالپــاڼي»، «اينټرنيټپاڼي»، «ويــب سايټ»، «ويـب» او داسي نورو تــکي راووته. طبعاً هر لغت جوړونکي خپله وضعه کړې ټکی/ ترکيــب تر نورو غوره وباله. د دې ټکو ترمنځ د پايښت او بقأ دپاره علمي سيالي پيل سوه؛ او اوس ترڅو کـــالو سياليو او ټکرو وروسته ګورو، چي «ويبپاڼه» په افغاني ټولنه کي ترنورو سيالو ترکيبو مشهوره، مقبوله او ګټوونکي بريښي. په دې توګه بايد قاموس ليکوونکي «ويبپاڼه» د يوه عيني، واقعي او منلي نوي ټکي په توګه په خپلو قاموسو کي ثبت کړي، چي عام وخاص يې په خپلو ورځنيو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي. البته قاموس ليکوونکي کولای سي، چي د «ويبپاڼې» په تشريح او بيان کي د نورو سيالو ټکو يادونه هم وکي، تر څو لوستونکي د «ويبپاڼې» په مفهوم ښه پوه سي. بايد هېره نه کوو، چي هر نوی وضعه سوی ټکی په قاموسو کي د ثبتولو او ضبطولو وړ نه دئ. په بل عبارت، يوازي هغه ټکي بايد په قاموسو کي د نوو ټکو په توګه وليکل سي، چي د خلګو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځنيبو خبرو او مرکو کي پراخ استعمال ولري يا خلګو عملاً په خپلو ورځينيو چارو او اړتياوو کي منلي وي. زموږ ځينو نيولوجيستانو اوس د نوو ټکو په نامه داسي زېرمي جوړ کړي دي، چي که د ژبي منلو او معياري قاموسو ته لاره پيدا کړي، په ډېر لږ وخت کي به زموږ د ژبي او فرهنګ د ودي پر ځای، د خلګو د سپېڅلي او خوږي ژبي شمزۍ ور ماتي کړي.

که په پښتني تولنه کي د ايران د «فرهنګستان» په بڼه، د ژبپوهانو او لغتپوهانو يو سراسري مرکز فعاليت لرلای، بيانو د قاموس ليکوونکي کارنور هم اسانه کېده؛ ځکه دي مرکز به په پښتني سيمو کي د نوو ټکو د را غونډولو، توحيد او انسجام چاري پر مخ بيولای؛ او تر پراخو علمي شننو وروسته به يې د وړاندي سوو نوو ټکو له ډلي څخه، تر ټولو غوره د معيار په توګه منلای؛ اما دي لوی بري ته تر رسېدو پوري بايد، د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د اسانۍ، سادګۍ، معقوليت او عموميت اصول له پامه و نه غورځوو.

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتيا ارزښت

د نوو ټکو او ترکيبو په جوړولو کي بل مهم او ارزښتناک اصل د هغو په وضعه کولو او دودولو کي د چټکتيا مسأله ده. که ژبپوهان، ادبپوهان، ليکوال، شاعران، ژورناليستان او په پای کي د ژبي هر مينه وال په چټکۍ سره له پردو ژبو څخه نوو را توکېدلو ټکو او ترکيبو ته په خپله ژبه کي معادل ټکي جوړ نه کي، نو عام خلګ هيڅکله د دوی دي بې غوَرۍ او ټمبلۍ ته لاس تر زني نه کښيني. خلګ د نورو ژبو له نوو ټکو سره د مخامخ کېدو پر مهال مجبور دي، چي له دغو څو لارو څخه يوه غوره کي:

- د نوو ټکو په وړاندي خپل مروَج ټکي ودروي.
- که يې په خپله ژبه کي د نوو ټکو له پاره څه و نه مونده، بيا نو له خپلي پوهي او تجربي سره سم، هغو ته د خپلي ژبي نوي ټکي وټاکي.
- د ټولو لارو تر ټرلو وروسته، د ناچارۍ له مخي، پردي ټکي په خپله اصلي او وارد سوي بڼه ومني؛ د مثال په توګه په افغانستان کي اوس عام خلګ اووه يا اته کسيز موټر ته، چي په انګرېزي ژبه کي يې ايم پي وي MPV(Multi- Purpose Vehicle) يا (people carrier) بولي، د «تونيس» ټکی استعمالوي يا هغه تېز رفتار موټر ته چي د بار وړلو د پاره په شا کي تش ځای لري؛ او په انګرېزي کي يې ايستېټ کار (estate car) بولي، د «سراچه» ټکی کاروي. د سرويس (service) انګرېزي ټکی هم له همدي ډلي څخه دئ، چي په انګرېزي کي د خدمت، چوپړ، مرستي، ترميم، کار، وظيفي، عبادت، مراسمو، کتني، نظارت او نورو په مفهوم استعمالېږي؛ خو په افغاني پښتو او دري کي د سپرلي وړونکي غټ موټر يا بس (bus) په مانا دود ده، چي هغه هم په خپل وار سره د خپله اوروپايي کليمه ده. دغه راز، زموږ خلګو د موبايل (ګرځنده يا بې مزي تليفون) د سيګنل نخښي ته د «آنتن» ټکی غوره کړی دئ؛ مثلاً په هغو ځايو کي چي د مخابراتي دستګاه او موبايل ترمنځ سيګنل کمزوری وي، خلګ وايي: «موبايل آنتن نه ورکوي.» دا او په سلګونو نور ټکي په واقعيت کي د عام ولس د غرېزوي ذهن هستوني او پنځوني دي. په دې نوم ايښوونو کي، لکه څنګه چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګورو، د پام وړ ټکـو د لغوي او مانوي اړخو تر منځ هیڅ اړیکی او دلایل نه لیدل کـیږي. سره له دې هــم قــامـوس لیکوونکــی نسي کولای، په دې دلیل چې ایم پي وي یا اووه سیټه موټر چیري او «تـونیس» چیري یا ایستېټ موټر چیري او «سراچه»چیري، د دغه راز ټکو له را غونـډولو او ثبتــولو مخ واړوي؛ ځکه قاموس لیکوونکی د ټولني د ژبنییو، فکري او فرهنګي ارزښتــونو د یـوه امانتکار لیکوونکي په توګه وجیبه لري چي ټولي هغه کلیمې، عبارتونه، ترکیبونه او اصطلاحات په پوره غوَر سره را ټول او خوندي کړي، چي د ژبي په ادبي او علمي اثارو او ورځینیو محاورو کي باب وي. البته فرهنګ لیکوونکی باید هېره نه کړي، چي د دغه راز ټکو او ترکیبو د راغونډولو او مانا کولو ترڅنګ د هغو اصلي علمـي او تخنیکــي نومونـه هم وښیي؛ د مثـال په ډول روښانه کي، چــي د «آنتن/ انتن» ټکی اصلاً د انتینا (antenna) د لاتیني کلیـمې مفغـنه بڼه ده. دغـه رنګه دا خبــره څرګنده کړي، چي انتینا په حقیقت کي د سیمانو، فــلزي میلو او نورو تخنیکي سامانو څخه جوړه سوې آله ده؛ او د رادیو، تلوېزون یا بلي مخابراتي وسیلې د الیکټرو مقناطیسي څپو د اخیستني او په مقصد استعمالیږي. له دې کبله د موبــایل فون د سیګنل ښوولو د پاره چندان موزون او معقول نه لېږدوني بریښي.

کله چي خلګو د خپلو طبیعي عکـس العملو په لړ کي نوو شیانو او نوو پېښو ته نوي ټکي او ترکیبونه غوره کړه؛ او د پراخ استعمـال په وجه په ټول ولس کي دود سوه، بیا نو د هغو پر ځای د چا خبره د نورو علمي او اکاډیمیکو نومونو رواجول د اسمان خاته دي؛ ځکه خـلک پـه هیڅ ډول حاضر نه دي، هغه کلیمې او ترکیبونه په نورو الیش کړي، چي دوی یې په خــپله پــه جوړولو کي برخه اخیستې؛ او عملاً د هغـو په کاروَنه کــي هیڅ ربړ او تکلیف نــه ګوري. «تونیس»، «سراچه»، «انتن» او داسي نور هغه ولسي نوم اېښووني دي، چــي اړول یــې پــه اسانه ممکن نه دي.

بې شکه موږ ټول (عام و خاص) باید د ژبي بډاینې او بشپړتیا ته په کلکه اوږه ورکوو؛ خو په دې کار کي باید له ځانځانۍ، شخصي ذوق، ذهني قضاوتو او نورو روانــي - اجتمــاعي ناروغییو څخه ځانونه وژغورو. پښتو خورا شتمنه او ارته ژبه ده. په خواشینـۍ ســره د دې لرغوني ژبي ټول علمي، ادبي او هونري اثار لا تر اوسه په بشپړ ډول نــه دي را غونډ سوي. زموږ د لغوي زېرمي په پراخه لمن کي، د نیولوجیزم ډېرو ستونزو ته په اسانۍ سره د حل لاره موندل کېدای سي؛ خو دا کار په زغم او سړه سینه، پرله پسې علمي څېړنو او پلټنو ته اړتیا لري. هغه نیولوجیستان، چي په خپله ژبه او ادب کي تر هر راز پلټنې او ګروېږنې دمخه، د ماشین په شان نوي کلیمې، عبارتونه، ترکیبونه او اصطلاحات جوړوي؛ او بیــا له خلګو په ټینګه غواړي، چي بې تأمله یې د پخو کــاټو په توګه په ورځنیو خبرو او لیکنو کي استعمال کړي، په واقعیت کي خپلي ژبي ته تر هغو کسانو لږ زیان نه رسوي، چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي جریانو ظالمانه یرغلو ته لاس تر زني ناست وي؛ ځکه په دې کار سره د ولس سپېڅلې، اسانه او خوږه ژبه د یوه یا څو کسانو د شخصي ذوق او ذهني قضاوتو قرباني کیږي؛ په داسي حال کي چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي یرغلو په نتیجه کي، د ژبي لغوي زېرمي او لرغونو فرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتو ته لوی زیان رسیږي. په دواړو حالتو کي ژبه د ولس د یوه نه بېلېدونکي امانت په توګه، د اشخاصو او دولتو د بې رحمانه لاس وهنو له لوی خطر سره مخامخ کیږي. همدې لویو خطرو ته په پام سره باید ، زموږ نوي ټکي د ولس په ژبه او فرهنګي میراثو کي ژوري ریښې ولري؛ د ټولني عامو خلګو ته اسانه او په زړه پوري وي؛ او په رواجولو کي یې له ناسمو او نامعقولو لارو کار وانخیستل سي.

البته له دې حقیقته هیڅوک سرغړونه نه کوي، چي د نوو ټکو جوړول یا نیولوجیزم زموږ د لرغوني ژبي د ژوندي پاته کېدو له خورا مهمو او اساسي اړتیــاوو څخه دئ؛ خو سره له هغه هم باید هیڅکله په دې کار کي علمي موازین او اساسات تر پښو لاندي نه کوو ؛ د مأنوسو او پېژندل سوو دخیلو ټکو د بې ځایه سوچه کولو پر ځای باید خپل ټول پام هغو نوو ټکو، عــبارتو، تعبیرو او اصطلاحاتو ته واړو، چي هره ورځ له بېلابېلو لارو، د سېل په شان، زموږ ژبــې او ادب ته را ننوزي؛ او په پای کي زموږ د لرغوني ژبي بقا له لوي خطر سره مخامخ کوي. ټول شاهدان یو، چي د نړۍ خلګ زموږ پر خلاف په اریانوونکي جدیت او سرعت پرمخ درومي. هره ورځ د علومو په بېلابېلو برخو کي نوي کلیمې، ترکیبونه او اصطلاحات را منځ ته کوي. زموږ پوهان او قلم چلوونکي باید د دغه راز نوو ټکــو او علمي پرمختګو په پېژندنه کي، تر ګاونډیـیو ژبو او شاوخوا فرهنګي جریانو یو ګام هم وروسته پاتــه نه وي. مخکي تر دې چي فرهنګي یرغلګر د اسي ټکي او اصطلاحات په مروړلي او بې خونده بڼه زموږ ژبي او کولتوري چاپېر ته را ننباسي، باید په خپله ژبه او ادب کي د هغو له پاره په زړه پوري معادل ټکي ولرو. د دې خبري مانا دا ده، چي د ژوندانه په ټولو برخو کي باید د بهرني نړۍ علمــي، تخنیکي او فرهنګي پرمختګونه له نیژدې و څارو ؛ او په هــغو کي نوي ټکــي، نــوي اصطلاحات او نوي فکرونه په بشپړي پوهي او هوښیارۍ، یو پلا بیا وایم په بشپړي پوهي او هوښیارۍ سره، خپلي ژبي ته را ننباسو.

په لغت جوړونه کي د پېښه ګرۍ زیانونه

ایراني لغت جوړونکو له کلونو کلونو راهیسي د پارسي ژبي د سوچه کولو افراطي هلي ځلي پیل کړي دي. هره ورځ د عربي، تورکي، هندي او اورپایي کلیمو د ژباړي په لړ کي د ماشین په څېر پارسي ټکي را باسي؛ او بیا یې په پیاوړي سیاسي، فرهنګي او اقتصادي ځواک سره نه یوازي په ایران؛ بلکي په افغانستان، تاجیکستان او ځینو نورو پارسي ژبو سیمو کي ترویج او خپرولو ته ملاوي تړي. له څه د پاسه د برشو کلو راهیسي اوس د پارسي ژبي او فرهنګ پر شوونیستي ترویج سربېره، د شیعه مذهب د پراخولو او سیاسي نفوذ له پاره لیوني کوښښونه هم، له دې خطرناک جریان سره ملګري سوي دي. دې افراطي تلاښونو نه یوازي زموږ د خلګو روانه او خوږه پارسي (دري) په بې خونده ایراني رنګ لړلې ده؛ بلکي پر پښتو ژبه او ادب یې هم د بري ناوړه اغېزې ښندلي دي؛ ځکه زموږ ځیني پېښه ګر ژبپوهان، ادیبان، لیکوال او ژورنالیستان هم نن سبا ، د پښتو ژبي پراخو علمي، ادبي او کلتوري زېرمو ته په شا ګرځولو سره د ړندو په شان د ایرانیانو وضعه سوي کلیمې، ترکیبونه او عبارتونه هو بهو پښتو ته اړوي؛ او ویاړي چي ګوندي پښتو یې د پارسي، عربي او نورو ژبو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزو ژغورلې ده؛ په داسي حال کي چي په خپلو ناوړو، زموخته او کړکېچنو تقليدي لغت جوړونو سره يې زموږ د مندو او پلرونو ساده او خوږه پښتو، تر بل هر وخت، په پردو ژبو پوري تړلې ده؛ او په دې ناوړه کار سره يې د هغې د طبيعي ښکلا او ادبي - علمي پرمختګ مخه نيولې ده. دا ښاغلي واضعان په دې نه پوهېږي، چي زموږ نوي ټکي او ترکيبونه بايد هيڅکله له پښتني تومني څخه بې برخي نه وي. هغه ټکي، عبارتونه او تعبيرونه چي بې پښتني روح يوازي د پښتو په يوه بدخونده او لغوړن ظاهري رنګ لړلي وي، هيڅکله پښتني نه ګڼل کيږي. له دې کبله بايد پښتنانه ليکوال، مؤرخان، ژورناليستان او عام خلګ ان د پردو نومونو په ليکلو او تلفظ کي هم د ګاونډيو ژبو پيروي ونه کړي؛ څکه په پارسي، عربي، اوردو او ځينو نورو ژبو کي د تلفظ او املايي سيستم د نيمګړي جوړښت له امله، حتا په نومو کي هم بدلون راځي؛ لکه په پارسي کي، چي د مک کرسيټل(Mc Chrystal)، پول(Paul)، کلينټن(Clinton)، جګسن(Jackson)، سټيوون(Stephen)او داسي نورو نومونه د «مک کريستال»، «پاوِل»، «کلينتون»، «جکسون»، «ايستيفان» او داسي نورو په څېر تلفظ کوي.

په اوردو کي پاډي اشډان (Paddy Ashdon)، کاترين(Catherine)، کېره لاين(Caroline)، چارلس(Charles)او داسي نور نومونه د «پېډي ايشډان»، «کېترين»، «کېرولاين»،«چارلس» په بڼه وايي. په عربي کي ويکټوريا (Victoria)، ويکي(Vicky)، پريټي(Pretty)او داسي نوري کليمې د «فيکتوريا»، «فيکي»، «بريتي» او داسي نورو په ډول تلُفظ کوي، چي د دغو ټکو له اصلي انګرېزي تلفظ سره ډېر توپير لري.

ايرانيان د توحيد، توبيخ، توضيح، توليد او داسي نورو په څېر کليمې د «ت»په پېښ وايي؛ حال دا چي سمه بڼه يې د «ت»په زْوَر يا فتحه ده. د املاوو دغو څو بولګو او مثالو ته وګورئ، چي ايراني پارسي ژبو له ځينو پردو ټکو څخه څه جوړ کړي دي: آفريقا، آلمان، آمريکا، الکل، ايتوپي، پروتيين، تيروييد، تلفن، دُلار، دمکراسی، ژاپن، سيمپاتيک، کپی، کُت و شلوار، کُره، مبل او داسي نور.

انسان هک پک سي، چي د افريقا، المان او امريکا په تلفظو کي خو له لويه سره د«آ»ږغ نسته، نو ايرانيان يې د کوم منطق او دليل له مخي په ليکنه کي له ځانه په کښېباسي؟ اما د خپلي جعل سوي ليکدود پر خلاف يې د «ايمريکا» په بڼه وايي. بلکه په زړه پوري لا دا چي د اوروپايي ټکو په تلفظ او املا کي د کوم عقل او منطق پر اساس د عربي ژبي له اعراب څخه کار اخستل کيږي؟! ټول پوهيږو، چي ايرانيان خو درګرده په پارسي کي د مأنوسو او اشنا عربي ټکو پر ځای خپلي حق او نا حق پارسي کليمې دروي، دلته بيا څه وسوه، چي د کليماتو په تلفظ او ليکدود کي د خپلي ژبي پر اساساتو تکيه نه کوي؟ زما په دې خبره سر نه خلاصيږي، چي ايرانيان د«کاپي»، «کوټ/کوت»، «ډيموکراسۍ/ ديموکراسۍ» او داسي نورو په شان اوروپايي ټکي ولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «کپی» ، «کت» ، «دمکراسی»په بڼه لیکي؛ خو د «کوپي» ، «کوت» ، «ديموکراسی» په بڼه يې وايي. په پارسي ژبه کي د «و» او «ی»په کارولو سره دا ستونزه، په ډېري اسانۍ سره له منځه ځي !

عربان که د کلیمو په تلفظ او لیکدود کي له اِعراب څخه کار اخلي، دا خو د هغـوی د ژبي نه بېلېدونکي ځانګړتیا ده. موږ پښتنو، پارسي ژبو او داسي نورو خلګو ته د اوروپایـي ټکـو په تلفظ او املا کي د عربي اِعـراب د کار اخیستني اړتـیا څه ده؟ په بله وینا، پر موږ پښتنو او دري ژبو چا اېښي دي، چي کوټ/کوت (coat) د «کـټ/کـت» په بڼه ولیکو؛ اما د «کوټ/کوت»په بڼه يې و وایو. په اوسنۍ پارسي کي د «تخت»په مانا د «کت» کلیـمه اوس ببخي مړه ده، نـو ځکه خلک د «کورتۍ»یا «بالاپوښ»او داسي نورو په مفهوم د «کت» له کلیمي سره د هغه په التباس چندان نه پوهېږي؛ مګر په پښتو کي خو د کُټ(پوښاک) او کټ(تخت)یــو راز لیکل د مانا له پلوه لــویه سرخوږي او ګډوډي پېښوي؛ ځکه پښتو ژبي خــو د پارسي پر خلاف د «کټ/کت» کلیمه تر اوسه په ژوندۍ بڼه خوندي کړې ده.

زموږ د ژبــي فیـنـالوژیــک خصوصیتونه هیڅکله له دغه راز تلفظونه او املاوو سره سمون نه لري. د همـدې استـدلال پربنسټ پښتنو ته نه ښايي، چي د داسي نومونو په تلفظ کي هم د نورو ژبــو پرناسمو لارو پــل کښېږدي؛ ځکه پښتو د دغه راز نومونو په اصلي او کره تلفظ کي د ږغیوهني د اساسـاتو له پلوه هیــڅ مشکل او ستونزه نه لري. موږ چي د انګرېزانو په ډول«کوټ» ویلای او لیکلای سو، څه اړتیا لرو چي د ایرانیانو او نورو مقـلدانو د ناسم تـلفظ او ناسمي املا په پیروی«کت»و وایو او لیکو؟ که د ایرانیانو کاپي تر اصل اسانه او کره وای، بیا يې په ویلو او لیکلو کي هیڅ عیب او نیمګړتیا نه لیدل کېده؛ مګر اوس قضیه کاملاً سرچپه ده.

هماغسي چي په وینګ او لیکدود کي د پردو بې ځایه پیروي له علمي ارزښتونو سره اړخ نه لګوي، په پټو سترګو د پردو د هري نوي کلیمي، ترکیب او اصطلاح منل هم هیڅ معقول او منطقي تاداو نه لري. زموږ په نوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو کي باید تر ډېره حده زموږ د خپلي ژبي جوهر او اصالت ګډ وي. که نه نو په پردي رنګ لړلي ترجمه سوي ټکي د ګټي پر ځای تاوان رسوي. موږ باید په دې کار کي د پراندہ چلند او پېښه ګرۍ پر ځای له خپلو ادبي او علمي اثارو، لغوي زېرمي، فرهنګي میراثو او تر ټولو مخکي سلا مشورې څخه کار واخلو. د دې ټـولو باریـکو او حساسو علمي مسألو چاڼ کول او روښانه کول، د عصري قاموس لیکني له مهمو اصولو څخه ګڼل کیږي.

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

دا خبره علمي اساس نه لري، چي نوي ټکي باید هرومرو د ژبپوهـانو یـا نـورو مسلکي کسانو له خوا وضعه سي. که د نوو ټکو وضعه کول یوازي د ژبپوهانو مسوولیت وګڼو؛ او نورو کسانو، په تېره بیا ادبپوهانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکوالو، شاعرانو او داسي نورو مينه والو ته په دې بهير کې د ورګډېدو اجازه ورنکوو، نو په هغه حالت بايد شعر او شاعري هم يوازي د اديبانو کار وبولو؛ ځکه اديبان تر هر چا د شعر او شاعرۍ په لفظي او مانوي اړخونو ښه پوهېږي؛ مګر عملاً ګورو، چې ډېر ادبپوهان او ادبي منقدين له خپلي پراخي علمي پوهي او مسلکي تجربو سره سره، حتا د شعر ويلو استعداد هم نه لري. ځيني ځيني يې د قافيې، عروضو، بديع او بيان په زور د کاغذ پر مخ څه نا څه کاږي؛ خو په خواشينۍ سره چې د زياترو په ادبي او هونري هستونو کې د نوښت، خلاقيت او خوند چندان نخښنه نه مالومېږي.

شک نسته، چې ژبپوهان او لغتپوهان د نوو ټکو په جوړولو او غوره کولو کې تر نورو فرهنګيانو او عامو خلګو ډېره پوهه او مهارت لري؛ خو سره له دې هم د دې خبري مانا دا نه ده، چې څوک د يوه تحصيلي ډيپلوم په استناد د ژبپوهني او نيولوجيزم ټول واک يوازي او يوازي په خپلو لاسو کې واخلي؛ ځکه ژبه د خلګو مال دئ؛ او هيڅ پوه او متخصص د دې حق نه لري، چې د خلګو ژبه او فرهنګي ارزښتونه د خپل شخصي ذوق او ذهني قضاوتو تابع کړي. کـه لوستو کسانو، يوازي د پوهنتونو د تحصيلي ډيپلومو په وړاندي کولو سره د خلګو پر ژوندانه د حکومت کولو حق موندلای سوای، نو تر هر څـه مخـکي به طبيبـانو حق لرلای، چې ناروغانو ته د زړه په غوښت دارو درمل تجويز کړي؛ په داسي حال کي چې د نړۍ تر ټولو لوړ او لوی طبيب هم دا حق نه لري، چې په خپلو طبي لارښوونو، مشورو او نسخو کي د طبابت له منلو اصولو او قواعدو څخه سرغړونه وکي. دغه راز، که يوازي تحصيلي سندونو لوستو کسانو ته د خپلسرو پرېکړو انحصاري حق ورکولای، نو قاضيانو او څارنوالانو به بې هيڅ بيري او انديښنې د تورنو کسانو په ژوند د لوبو کولو حق لرلای؛ اما په عمل کي ګورو، چې حقيقت داسي نه دئ. هيڅوک د نافذو قوانينو او مقرراتو له چوکاټه دوري هوري پښه نسي ايستلای. په دې نړۍ کي هيڅوک د خپلسرۍ او زورواکۍ حق نه لري. د نـوو الفـاظو د جوړولو مسأله هم کټ مټ همداسي ده. ژبپوهان او لغتپوهان هم په دې بهير کي د شخصي ذوق او ناروا لاسوهني حق نه لري. د همدې استدلال له مخي بايد د ټولني هر وګړی (لوستی يا نالوستـی) په بشپړي ازادۍ سره د لغت جوړولو په بهير کي فعاله او چټکه برخه واخلي. دا خبره هم بـايد په ډېر ټينګار او تأکيد سره وويل سي، چې د نوو ټکو په منځ کي چاڼ او وروستۍ پرېکړه به د سليم ذوق، ژور منطق، سادګۍ، اسانۍ او ښکلا د اصولو له مخي کيږي نه د تحصيلي کاغذو له مخي. د هر چا په وضعه سوي ټکي کي چې دا ځانګړتياوي او مشخصات را غونډ سوي وه، هغه بايد د ټولو له منـځه ښه او غوره و پېژندل سي. په دې توګه، د لغت جوړوني په بهير کي تر ټولو لـوی پوهاند او استـاد يوازي هغه څوک دئ، چې په خپلو نوو لغـت جوړونو سره د خلـګو علمي، ادبـي او ذوقي تنده ماته کړي.

په پای کي دا خبره هم د يادوني وړ ده، چې په قاموسو کي بايد د نوو ټکو د جوړېدو او رواج کېدو تقريبي تاريـخ تـــه هـم لـــنډه اشاره وســـي. د انګـربـــزي ژبـــــي په معـاصرو قـامــوسو کـــي "Chambers 21st Century Dictionary" د نوو ټکو د جوړېدو تقريبي تاريخ ته هم جـدي پـام اړولئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ.

پورټمېنټيونونه(Portmanteau/Portmantean)

پورټمېنټيونونه هغه ټکي دي، چي د دوو بېلو ټکو رغونه او ماناوي سره يو ځای کوي؛ او نوي ټکي ځني جوړوي؛ لکه په دغو مثالو کي:

*br*eakfast+lu*nch*: brunch
*ch*annel+tu*nnel*: chunnel
*d*ove+h*awk*: dawk
*mo*tor+ho*tel*: motel
*sh*eep+g*oat*: shoat
*s*lang+*language*: slanguage (Jackson and Amvela 101).

د داسي ټکو را ټولول او شننه هم د نوي قاموس ليکني له مهمو او ګټورو اړخونو څخه ګڼل کيږي. په پښتو او پارسي کي د کليمو د يو ځای کېدو او لنډېدو مثالونه ډېر دي؛ خو په دغه بڼه تر اوسه د نوو ټکو د جوړولو څه روښانه څرک نه ليدل کيږي.

په قاموس ليکنه کي د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا بېلابېل اړخونه

لکه څنګه چي د دې ليکني په ځينو نورو برخو کي هم يادونه سوې ده، ژبه د يوه ژونـدي او خوځنده ټولنيز مخلوق په توګه تل د بدلون او اوښتون په حال کي ده. ځيني کليمـې يــې د زماني په تېرېدو سره مري؛ او پرځای يې د زامنو، لمسيانو او کــړوسيانو په بڼـه نـوي نوي نسلونه سترګي غړوي. ځيني ټکي يې د لغوي تطور په بهير کي پخـوانــۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي خپلوي. کله کله داسي هم پېښيږي، چي بېلابېل لغــتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي او د هغو ترڅنګ ځيني نوري ماناوي هم اخلي. په تېرو بحثــو کي مو د دغه راز بدلونو ځيني بولګي په توګه کړې. دلته د هغو ټکو د ځينو مثالو او نمـونو پـه اړه لنډې خبري کوو، چي د ايتيمولوژۍ او تاريخي تګلوري په لحاظ بېل؛ خــو د خــپل ظاهــري جوړښت پر بنسټ د يوې واحدي کليمې په څېر پام اړوي؛ او پېژندنه يې د ليکسيکوګرافۍ له نظره ډېر مهم او ارزښتناک کار دئ.

۱- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

هومنيمونه يا مشابهات هغه ټکي دي، چي په ليکلو کي يو راز؛ مــګر په مانا کي سره بېـل دي؛لکه کوټه (خونه، هوتاک)، کوټه(له هګۍ اچولو لوېدلي چرګه)، کوټه(خره، دلۍ، د خاورو، پارو يا نورو شيانو لويه ذخيره)،کوټه(ډېر، زيات، په پېخر، چي زياتره په مجازي مانا استعماليږي)، کوټه(يو ډول سپۍ)، کوټه (ګلپ، ناچله، ګډ سوی، منسوخ، له چلنده لوېدلئ) او په سلګـونو نور ټکي. دغه حالت ته، چي دوه يا څو ټکي د ليکدود يا تلفظ له پـلوه يوه بڼـه ولـري، تشابه (homonymy) ويله کيږي. متشابه ټکي زياتره په دوو بڼـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیدل کیږي:

الف) هوموفونونه(Homophones)

همږغه مشابهات هغه ټکي دي، چې په وینګ یا تلفظ کې یو ډول؛ خو په مانا کې سره بېل وي؛ لکه کوټ(چې اوس په پښتو کې د کورتۍ، نیم تنه یي پوښاک یا بالاپوښ په مانا کاریږي) او کوټ(کلا)، لور(د وښو رېبلو وسیله، په پارسي کې داس)او لور(خوا، پلو، طرف)یا په پارسي ژبه کې شادی(خوښي، خوشالي) او شادی (بیزو، میمون)، شور(تریو، ترُش، د خـوږ ضد)او شور(خوښي، خوشالي، ږوږ)، رَمَق/ د رې او میم په زور/ (وروستی سولګی/ سلګی، ځګندن، وروستی ساه)او رَمَق/ د رې او میم په زور/(د رمې معرب، چې په پارسي کې جوړ سوی دئ، یاني د پسو رمه، مېوه ورکـول، زېږول، زغمل) یا د انګرېزي ژبې دغه ټکي:

heir/air(هوا/ وارث)؛

bare/bear(لرل/ یږ، خرس)؛

bank/bank (د سمندر، رود یا ولې غاړه/ د پیسو ساتلو ځای)؛

to/two/too(ډېر/ دوه/ اضافه توری یا ناخپلواک ټکی)؛

no/know(پېژندل/ نه، یا) ؛

write/right/rite(مراسم/ حق/ لیکل) او په لسګونو نور، چې هر یو یې د تلفظ په لحاظ، له یو راز والي سره سره، بېله ریښه او بېله مانا لري.(Jackson and Amvela 72.)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هوموګرافونه یاني هغه دوه یا څو ټکي چې یوه املا ؛ خو بېلې ماناوي(ځیني وختونه مختلفي ریښې او مختلف تلفظونه)ولري؛ لکه خوندي(ساتلئ، محفوظ) او خوندي(خواهران)، توره(سپلاوه، شمشېر) او توره(تور رنګه، د سپین ضد)، زړه(قلب، دل) او زړه(تبره، پخوانی،سابقه، ګذشته) په پارسي کې دَر/ د دال په زوَر/(ور، دروازه) او دُر/ د دال په پېښ/(مرغلره/ ملغلره، ګوهـر)، سحر/ د سین په زوَرکې او د ح په زوَر/(سهار، ګهیځ)او سِحر/ د سین په زېر/(جادو، طـلسم، منتر)یا په پارسي او هندي کې سر/ د سین په زوَر/(د انسان د بدن پاسنی برخه، د هر شي پیل)،سر/ د سین په زېر/(راز، پټه خبره)، سر/ د سین په پېښ/(هغه بوټ، چې سربېرنه برخه یې له تارو اوبدل سوې وي)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کې اواز، ږغ، موسقي، آهنګ، نغمه او داسې نور)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کې هغه څه، چې د خدایانو خوښ وي؛لکه قرباني)، سر/ د سین په پېښ/(په پارسي کې د کب یا ماهي هغه ډول چې د تـوري بڼه لري)، سر/ د سین په زور/(هغه نل یا نی، چې کمـانـه او غشی ځنـې جـوړوي)، سر/ د سین په زوَر/(په هندي کې خوځنده، متـحرک، روان)، سر/ د سین په زوَر/(په هــندي کې زیاتـې اوبه، جهـیـل، ډنډ)، سـر/ د سین په زېر/(په هندي کې خوشالي او خوښي کول) او داسې نور(عمید۲: ۱۴۰۸او پلاټ ۲۴۸–۲۵۰) یا په هندي، اوردو او ځیـنو نـورو هـندي الاصله ژبو کې لوټ/په لنډ یا معروف واو/(چور، چپاو، غلا، غیرمنصفانه معامله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

،لوټ/په اوږده یا مجهول واو/(بانکي نوټ، د پیسو لوټ) او لوټ/د لام په زَوَر/(جاروتل، بیرته را ګرځېدل، مینه، عشق).

په انګرېزي کيbark(غپل)او Bark(د وني خوَر یا پوستکی)؛ fair(ښایسته، ښکلی، روښانه، ، کم رنګه ، د توربخون ضد)، fair(دسوداګرۍ نندارتون، په شمالي امریکا کې کارنیوال او د ښاروییو ګنج)، fair(عادلانه، منصفانه، معقول)او د دې ټکي نوري ماناوي، ټول د هوموګرافو له ډلي څخه دي.

که څه هم د هومونیمو د دواړو ډولونو پېژندنه او راغونډول په لغت پوهنه او قاموس لیکنه کي ډېره ارزښتناکه موضوع ده؛ خو سره له دې هم ژبپوهان او لغتپوهان د هومونیمو د پېژندني او په قاموسو کي د هغو د اوډني په اړه یو راز نظر نه لري. ځینو هومونیمونه هغه لغتونه ګڼلي دي، چي د ریښو یا ایتیمولوژۍ له پلوه بېل؛ خو د تلفظ له پلوه یو ډول وي؛ لکه په دغو مثالو کي:
کوټ(کورتۍ، بالاپوښ) او کوټ(کلا، حصار) یا په پارسي کي شادي(خوښي، خوشالي) او شادي(بیزو، میمون)، یا په انګرېزي ژبه کيbank(د پیسو خوندي کولو ځای)او bank(د دریاب، رود او ولې غاړه)، bark(غپل)او bark(د وني یا درختي خوَږ/ پوستکی)، peace (سوله، امن) اوpiece (ټوټه، برخه، شمېر ، غړی او داسي نور)، strike (اعتصاب،کاربندي، هړتال)اوstrike(وهل، ضربه، وارکول او نوري ماناوي)، pole(اوږد ډانګ یا سیخ) او Pole (پولنډی، د پولنډ اوسېدونکی) ،may (ممکن)اوMay(د می میاشت)، tear(څیرل)او tear (ژړا، ژړل)، bear (زغمل، وړل، لرل، منل...)او bear(یږ، خرس)او په لسګونو نور(مقایسوي یا تاریخي مېتود). ځیني نور ژبپوهان او لغتپوهان باورلري، چي په هومونیمو کي نه یوازي هغه ټکي شاملېږي، چي تلفظ یې سره ورته؛ خو د ریښو په لحاظ سره بېل وي؛ بلکي هغه لغتونه هم هومونیمونه بلل کیږي، چي تلفظ یې یو راز وي؛ او د کلیمو د ماناوو د تاریخي تطور او مورفالوجیکو بدلونو په نتیجه کي منځ ته راغلي وي(د سترکتوریالیزم/ سترکچریالیزم مېتود)(د نور مالومات دپاره و.ګ. هلالي ۲۱). په دې ډله کي تور(د سپین ضد)، تور(تومت/تهمت، اتهام، الزام)، تور(جال، دام)، کوټه(خره، خرمن، دلۍ، د هرشي لویه ذخیره)،کوټه(ډېر، زیات، په پېخر)، برېخ(د پښتنو یوه قبیله)او برېخ(سرتېری یا تېروني یار)؛ په پارسي کي شاهد(کتوونکی)، شاهد(په مجازي مانا محبوب، معشوق، نګار، یار) او شاهد(په جزایي او حقوقي دعوو کي د قضیې اثباتوونکی یا ردونکی)یا په انګرېزي کي digest(هضمول)، digest(دراغونډو سوو مالوماتو د ماناوو او استنباطاتو اروېدل او شنل او حتا digest(د خبرو او منظمو ادبي خپرونو لنډه مجموعه یا لنډه بڼه) او د دې کلیمې نوري ماناوي، چي ټولي په حقیقت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د زمانې په تېرېدو سره یې بېلابېل مفهومونه ټکو پرځای او جلا ماناوي خپلي کړي دي. له دې امله د ژبپوهانو دوهمه ډله غوره ګڼي، چي داسي کلیمو ته باید د هومنیمس(homonymous) پر ځای ذومعانین (polysemous) کلیمې و وایو(د نور مالومات

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پاره و. ګ: هلالي ۲۴).

په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې، کله کله د مشابه ټکو د ویلو پر مهال د اروېدونکي په ذهن کې د مانا لویه ګډوډي او التباس پېښیږي؛ لکه په دغو جوملو کې:

د احمد کوټ ډېر اوږد ؤ/ دئ. دلته د «کوټ» ټکی د مانوي التباس اساسي سبب دئ؛ ځکه په مخکنۍ جومله کې د «کوټ» ټکی په دوو بېلو ماناوو(لباس او کلا) سم او معقول دئ. څوک وار دواره نه پوهېږي، چې ویوونکي د «کوټ» کلیمه په څه مقصد او مانا استعمال کړې ده. کــه څوک ووايي:«د پلاني کوټ(پوښاک) لوی دئ.» دا جومله بېخي سمه ده. دغه راز که څوک و وايي: «د پلاني کوټ(کلا/ قلعه) ډېر لوی دئ.» دا جومله هم په بشپړه توګه سمــه او دقیقه ده. (که څه هم د کورتۍ یا بلاپوښ په مفهوم د کوټ coatکلیمه له انګـــرېزي ژبې څخه را غلــې ده؛ خو له عمرونو راهیسې زموږ په ژبه کې په پراخ ډول کارېږي.) یا دا دوې جوملې، چې په هغو کې د مشابه ټکو کارونه، د مانا له اړخه لویه ګډوډي او ستونزه پېښوي:

۱- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني کومه خوا ، کوم طرف، کوم لوری او داسي نور.

۲- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني د رېبلو کومه وسیله (چې په پارسي کې یې داس بولي) ښه ده؟

د پښتو په ځینو لهجو کې، د دغو درو ټکو په وینګ او کښنګ کې د ګډوډۍ او التباس له کبله، د هغو د مانا په پوهېدو کې لوی مشکل پېښیږي:

- خوله (دهن)

- خوله (عرق)

- خوله (کلاه)

اصولاً د درو سرو ټکو په تلفظ کې د خج له پلوه ښکاره توپیرونه سته، چې که روښانه نه ســي لوستونکي ته د مانا په پوهېدو کې ډېر ګران پرېوزي. د دې له پاره، چې له لومړیو دوو ټکو سره د دریم ټکي (خوله =کلاه) التباس له منځه یو ورل سي، ښه دا ده چې دا ټکی د «خوله» پر ځای «خولۍ» و وایو. په انګــرېزي کې هم داسي پېچومي او مشکلات خورا زیات دي؛ مثلاً:

The *route* was very long.
The *root* was very long.

په لومړۍ جومله کې د ***لاري یا مسیر*** اوږدوالي ته اشاره سوې ده؛ په داسي حال کې چــې په دوهمه جومله کې د وني یا بوټي د ***رېښې*** په اړه خبري کیږي. یا په دې دوو انګــــرېزي جوملو کې:

Helen didn’t see the *bat*(animal).

Helen didn’t see the *bat* (wooden implement).

لکه څنګه چې ګورو ، په لومړۍ جومله کې د "bat"کلیمه د ځکالـــي(ښــاپېرک/ شــوپرک/ یا خفاش) په مانا ده؛ او په دوهمه جومله کې د هغه لرګین اوزار/ افــزار په مانا ده، چــې په کـرېکېټ کې استـعمالیږي. سره له دې چــې داسي ټکي زیــاتره د پــام وړ شرایطو او حالاتو تر څنګ، د اړونده مشابه ټکو د ګرامــري ډول یــا نوعیت(word class) پر بنسټ سره بېلوي؛ خو په عمل کې د لویو مانوي التباسو او ګډوډییو سبب ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داسي ټکــو حساسو مانوي توپيرونو ته پام اړول، د هر پــوه او مجــرب قاموس ليکوونکي د کــار مهمــه برخــه ده(.Jackson and Amvela 72-73)

د مشابه ټکو په اړه عامه پرېکړه دا ده، چي د ظاهراً يوه ريښه لرونکو ټکو د پاره بېل قاموسي سرټکي ولرو. له همدې سببه د اکسفورډ د کوچني قاموس په نهــم چــاپ(COD9) کي د ږغ (sound) د پاره څــلور مشابه ټکي راغــلي دي، چــي له بېلا بېــلو ژبو څخــه اوس په جــلا جــلا ماناوو ، په انګــرېــزي کـــي بــاب دي. په ځينو مواردو او حالاتو کي حتا هغه مهال هم څو ټکي مشابه ګڼــل کيــږي، چــي وروستــۍ ريښه يې کــټ مټ يو راز؛ خو دوهمي ژبي ته يې د ننوتو لاري بېلي وي؛ مثلاً "mite"کليمه د يــو ډول حشرې پــه مانا د زړې انــګرېزۍ(Old English) له "mite" ټکــي څخــه را ټوکېدلې ده، چي هغه هم په خپل وار سره، له جرمنــۍ ژبي څخه اخيستــل سوی دئ. د «کوچنۍ پيسې»يا «کوچني حيوان»مانا يې هم جرمنۍ ريښــه لري؛ خو منځنۍ انګــرېزۍ ته د کښته منځنۍ جرمنۍ او بيا منځنۍ هالنډۍ د "mite"له لاري ننوتی دئ.

په ځينو حالاتو کي حتا هغه ټکي هــم د مشابه ټکو په توګه ګڼل سوي دي، چي د ريښو په منځ کي يې اړيکی فرضي بڼه هم ولري؛ لکه د څړولو (graze)ټکی چــي په(ا.ل.ق.۹) کي دوه سر ټکي لري. لومړی يې د څارويو له خوا د وښو په څړولو اړه لري، چي ريښه يې د"grasian" ټکي ته رسيږي. دوهــم يې پوستکي/ پوټکـي ته وايي، چي ښايي ريښه يــې د زړې انګرېزۍ د"graze"ټکي يو ځانګړی استعمال وي. په داسي حالاتو کي دا خبره روښانه نه ده، چي ولي دغه راز دوه ټکي د يوې کليمې دوې بېلي ماناوي يا په بلــه ويـــنا دوهمـــه مانا د لومړۍ مانا امتداد او پراختيا نه بلل کيږي؟

د قاموسو اوسنيو استعمالوونکو ته ريښه پېژندنه د مشابه ټکو د تشخيص او بېلولو يو طبيعي معيار يا اساس نه دئ؛ خو قاموس ليکوونکي ته د لغتو د ناباوري ښو او مانـــاوو د فرضــي او تصوري توپيرو په پرتله ډېر باوري او مشخص اساس دئ. هماغسي چي مخکــي هــم يادونه وسوه، د مشابه ټکو د توپير کولو د پاره يو بل اساس او تاداو د کــلام د اجزاوو له مـــخي د کليمو بېـــلول دي، چي د هغو پر بنسټ په مختـــلفو ډلــو يا کټګوريو پوري تړلي لغتونه، په خپله د بېلو قاموسي سرټکو اړتيا په ګوته کوي. د همـــدي معيار له مخي د لانګمـــېن په انګرېزي قاموس (LDEL 1991) کي د"skin"کليمې د اسم او فعـــل د پاره دوه بېل سرټکي ثبت سوي دي.

په دې اړه بله مهمه مسأله دا ده، چي قاموس ليکوونکی بايد د هغو ټکو لفظي او مــانوي شنني ته هم پوره پام وکي، چي د يوې ژبي تر پولو دباندي په بېلابېلو ژبو کي د اواز يا املا د ورته والي په سبب د ګډوډۍ او التباس موجبات برابروي؛ مثلاً «دود» په پاړسي او پښتو کي د لوګي په مانا کاريږي؛ خو په هندي او اوردو کي يې د«دودھ»په بڼــه د شيدو په مـــانـــا استعمالوي يا د بپيټ(buffet) انګرېزي ټکــی، چــي د وهــلو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټکولو په مـانا دئ؛ خو املا يــي د بوپې(buffet)له هغه فرانسوي کليمې سره يو راز ده، چي ځانته د خوړو اخيستو پـه مانا کاريږي. له دې دوو مثالو څخه مالوميږي، چي د مشابهاتو بېلابېل ډولـونه (هوموفونونه او هموګرافونه) نه يوازې د يوې ژبې په محدوده؛ بلکي کله کله د دوو يا څو ژبو ترمنځ هم لويـي املايي يا مانوي ګډوډۍ پېښوي. ځينو فرهنګ ليکوونکو، له هغې ډلي څخه د انګـــريزي ژبي د چېمـــبرز قـاموس مؤلفانو، د دغه راز التباسو او مغالطو د ايسته کولو دپاره، خونده ور او په زړه پـوري توضيحات وړاندي کــړي دي(و.ګ:Chambers 21st Century Dictionary)

په اوسنيبو قاموسو کي زياتره هڅه کيږي، چي د لغتو تاريخي ريښو او مانـوی تطور ته پـــه پام نه کولو سره، ټول مشابه (homonymous) ټکي د بېلو يا جلا ټکو څېر وکښل سي. البته دا کار لوستونکو ته د کليمو د پام وړ ماناوو په موندنه کي ډېر ګټور او مرستنـدوی دئ؛ خــو د لغتو د اتيمولوژۍ او شکلي - مانوي بدلونو له پلوه ځينو ګډوډيبو او سرخوږيبو ته لمن وهي.

د مانوي بدلون پر دې بولګو او مثالو سربېره، چي د عربي او پښتو ترمنځ د کليمو د مانوي بدلون ځيني اړخونه بيانوي، په پښتو کي هم د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د مانوي تحول خورا ډېر مثالونه لرو. دلته د يوه مثال يادونه بې ګټي نه ګڼو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په« پښتو - پښتو تشريحي قاموس»کي د «تور»دغو دوو مشابه ټکو ته ځای ورکړل سوی دئ:

[1]تهمت(تومت)، افترا، الزام.[2]متهم، مجرم، هغه څوک چي د کوم جرم مرتکب شي.[3]قصور، ګناه.[4]ترهه، د زړه وسواس.[5]د مرغانو نيولو يوډول جال(امرخېل اونور،١ټ: ٧۴۴).

د «تور»د بېلابېلو ماناوو په لړ کي دريمه مانا ياني قصور او ګناه بېله مانا نه ده. قصور او ګونا په مانا کي له تهمت، الزام، افترأ او اتهام سره هيڅ توپير نه لري. دا ټولي کليمې په خپلو منځو کي مترادفي دي. ځيني خلګ د يوه تورن يا متهم کس په باره کي وايي:«د پلاني تور څه ؤ؟» ځيني وايي:« قصور يا ګونا يې څه وه؟» د قاموس د دې برخي ليکوال بايد تر هر څه مخکي له حقوقي پلوه د « متهم»او «مجرم»د دوو بېلو اصطلاحاتو ترمنځ جدي توپير ته پام کړی وای؛ ځکه په حقوقو کي«متهم»هغه څوک دئ، چي د يوه جرم يا ګونا په کولو تورن وي؛ مګر تور يا اتهام يې تر اوسه د يوې قانوني محکمې له خوا نه وي زباد سوی؛ په داسي حال کي چي«مجرم» هغه څوک دئ، چي لګېدلئ تور يې د يوې واکمني قانوني محکمې له خوا ثابت سوی وي. له دې کبله«متهم» او «مجرم»له حقـوقــي لحاظه يو راز خلګ نه دي. که څوک په تېروتني سره د «متهم» او «مجرم»د حقوقي اصطلاحاتو ترمنځ توپير و نه کړي، ښايي خلګ پر دې تېروتني سترګي پټي کړي؛ ځکه قاموس ليکوونکی حقوقپوه نه دئ، چي د حقـــوقو او نورو علـــومو د ټـــولو اصطلاحاتو په باريکو توپيرونو پوه سي(که څه هم بايد تر وسه وسه کوښښ وکي، چي د دغه راز ټکو په مانا او بيان کي تل له اړونده نافذو قوانينو يا نورو منصوصو حقوقي تعريفونو څخه استفاده وکي، نه دا چي هغو ته د ځينو لغت جوړونکو په څېر، له ځانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریفونه وټاکي)؛ مګر د «تور» په بېلابېلو ماناوو کي له تومت (تهمت) او الزام سره د جال یا دام د ماناوو یو ځای کول په ښکـاره دا ښیي، چي «د پښتو - پښتو تشریحي قاموس» د دې برخي لیکوال د قاموس لیکني مهم اصل ته هم پام نه دئ کړی. دا دوې بېلي ماناوي باید د «تور» په دوو بېلو قاموسي سرټکو کي بیان سوي وای. په بل عبارت، د مرغانو د جال په مانا د «تور» ټکی باید د یوې بېلي قاموسي کلیمې په توګه ثبت سوی وای.

د تراه/ترهـ، وسواس یا اندېښني په مانا د «تور» کاروَنه ډېره نادره برېښي، چي قاموس لیکوونکي باید دا نابابه او نادره مانا د پښتو ادب د یوه مشهور او باوري ماخذ په ښوولو سره مستنده کړې وای. که د «تور» ټولو ماناوو ته په ځیر سره پام وسي، له ورایه مالومېږي چي د ټولو ماناوو په منځ کي نیژدې او منطقي اړېکی سته؛ او ګرده ماناوي په واقعیت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي، چي هغه د تور (د سپین ضد) ټکی دئ. همدې کلیمې د خلګو له مانوي انګېرنو سره سم، د زمانې په تېرېدو سره، بېلابېلي ماناوي موندلي دي. ځینو ماناوو تر اوږده نسبي استقلال وروسته، په پای کي د جلا کلیمو په بڼه سر پورته کړی دئ؛ لکه د جال یا دام په مانا د «تور» ټکي کاروَنه، چي له تومت (تهمت)، افترأ، متهم او مجرم څخه کاملاً بېله ښکاري.

د تور رنګ او تومت ترمنځ اړېکی له ورایه څرګند دئ؛ ځکه تومت یوازي هغه مهال منځ ته راځي، چي د چا پر سپینه لمن توره لکهَ یا داغ پیدا سي. په بله ژبه، د انسان نېک شهرت یا نامه ته زیان ورسیږي. د دې استدلال له مخي به ښه دا وي، چي «تور» د پښتو ژبې په قاموسو کي د دوو مشابه ټکو په بڼه وکښل سي. په لومړي کي بې پر اصلي او حقیقي مانا (تور رنګ) سربېره ګرده مجازي یا اصطلاحي ماناوي؛ لکه تومت، افترأ، الزام، اتهام، متهم، تورن او داسي نوري را غونډې سي؛ او په دوهم کي د جال یا دام په مفهوم د یوې بېلي کلیمې په بڼه وړاندي سي. که چیري اتېمولوژیکي څېړني دا حقیقت په ډاګه کړي، چي د «تور» دا مانا هم له هماغه اصلي او پخوانۍ ریښې (تور رنګ) څخه را ټوکېدلې ده، بیا هم دا مانا تر ډېره حده بېله او علیحده برېښي. د بېلوالي او استقلال دلیل یې هم دادئ، چي له اصلي او پخوانۍ مانا څخه د لیري والي په سبب د زمانې په تېرېدو سره نور له خپل بایولاجیکي/ بیولوژیکي مور او پلار سره په یوه جامه کي ښه نه ایسي.

څرنګه چي لیدل کیږي ذومعانین یا پالیسمیس ټکي د اوږده لغوي او مانوي (معنوي) تطور په بهیر کي کله کله خپله څېره په هومنیمو یا مشابه ټکو هم اړوي. په دې مانا چي د یوې کلیمې یوه یا څو ماناوي د نسبي خپلواکۍ تر موندلو وروسته، په پای کي د یوې بېلي کلیمې په توګه سر را پورته کوي؛ لکه کوټه (ډېر، زیات، سِوا، په پېخر) چي په حقیقت کي له کوټه (خرهَ، خرمن، دلۍ، د خاورو، امبارو یا نورو ورته شیانو لویه کوټنۍ) سره یوه ریښه لري؛ خو اوس ګورو چي خلګ یې د هر شي د ډېروالي او زیاتوالي په مانا استعمالوي؛ مثلاً یوه نجلۍ خپلي همزولي ته وایي: «زه کوټه کالي لرم.» یا «ورور مي کوټه چاکلېټ راکړه.» دلته «کوټه» د ډېروالي او زیادښت په مانا ده، که څه هم له خرمن، خرې، امبار/ انبار، ډېران، کوټنۍ او داسي نورو سره نېغ په نېغ ارتباط لري. له دې کبله باید په پښتو قاموسو کي د یوه بېل سرټکي په توګه ثبت او تشریح سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوروپايي ژبو په ګډون د نړۍ په زياترو ژبو کي د واقعي مشابه او ذومعانين تکو د پولو ښلوالی اسانه کار نه دئ. کله کله واقعي مشابه لغت د پالیسمیس یا ذومعانين په بڼه او کله کله هم د هومنیمو یا مشابه تکو په ډول سر ښکاره کوي. پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله هم د ځينو وتلو ژبپوهانو او لغتپوهانو د نظريو په استناد کاږي، چي د پالیسیمي او هامنیمي تر منځ د ښلولو روښانه کرښه نسته. په دې لاره کي لوی مشکل د دې خبرې اِبهام او تاريکي ده، چي د کلیمو ماناوي بايد څونه ښلوالی او جلاوالی ولري، تر څو په قاموسو کي د ښلو تکو په توګه و پېژندل سي؟ (Jackson and Amvela 22)

د «عملي قاموس ليکني دپاره د آکسفورډ لارښود»مؤلفانو - سو آټکينز او مايکل رنډيل د پاليسيمي د ښلاښلو ډولونه په ډله کي، ددغو نومونو يادونه هم کړې ده:

Regular Polysemy, Semantic Polysemy, Semantic Transfer, Regular Meaning Shift, Semi-Productive Polysemy and Lexical Implication rules.

په انګرېزي کي د پالیسیمي دوه مثاله:

Put the *can* in the recycling bin.[دلته "*can*"د لوښي په مانا کارسوی دئ]

Did he eat the whole *can* ? [دلته "*can*"د محتوياتو په مانا دئ]

He dropped the *glass* and broke it. [دلته"*glass*"د لوښي مانا لري]

She drank six *glasses* that evening. [دلته"*glass*"دهغه دمحتوياتو مانا لري]

(Atkins and Rundell 139)

په ځينو قاموسو کي يې هموګرافو ته پرله پسي نومرې يا شمېرې ورکړې وي؛ او هغه په روښانه ډول ښيي، چي په راتلونکو ليکو کي د پام وړ تکي ځيني نوري ماناوي هم بيان سوي دي.

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

لکه څنګه چي پوهېږو په طبيعت کي د ډېرو اسمو، زياترو فعلو او ځينو صفتو تر منځ په يوه ځانګړې ډله يا کټګورۍ پوري د تړښت له پلوه خاص اړيکی ليدل کيږي. د شيانو او پديدو ترمنځ دې ډول صنفي او ګروهي اړيکو ته د ژبپوهني په اصطلاح هايپانمي(hyponymy)او د دغه راز اړيکو لويو او کوچنيو يا اصلي او فرعي ډلو ته هيپونيمونه(hyponyms) او هايپنيمونه(hypernyms) يا سپراورډينېټونه (superordinates)وايي.

په هيپونيمو کي يو تکی د بل داسي تکي پر ځای کاريږي، چي مانا يې تر هغه محدوده او په هغه کي مشموله وي؛ لکه غاټول، نسترن يا ريدی چي د ګُل هيپونيمونه دي يا مېز او چوکۍ چي د فرنېچر هيپونيمونه دي؛ ځکه ګُل په واقعيت کي داسي پراخ او عام مفهوم دئ، چي غاټول، نسترن، ريدی او داسي نورو ګلان ټول په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کبني شامل دي. په فرنېچر کي هم مېز، چوکۍ او داسي نور شیان ګرده داخل او شامل دي. بالعکس د غاټول، نسترن، ریدي او داسي نورو محدوده مانا په یوازیتوب سره د ګُل عام او آرت مفهوم نه احتوا کوي. په دې ډول هیپونیم د کوچني او محدود مفهوم له پاره د عام ټکي استعمال دئ. په هایپنیمو یا سپراورډینېټو کي د هیپونیمو پر خلاف، یو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای استعمالیږي، چي تر هغه پراخه او عامه مانا ولري؛ لکه حیوان کلیمه چي د سپي، زمري، پړانګ، پیشي او داسي نورو هایپنیم یا سپراورډینېټ دئ یا په انګرېزي کي د"vehicle"کلیمه د"automobile" ,"train","chariot", "airplane" او"dogsled"هایپنیم یا سپراورډینېټ دئ. د همدې تعریف له مخي ،هایپنیم یا سپراورډینېټ د هیپونیم پر ضد د کوچني، محدود او مشمول مفهوم له پاره د عام ټکي یا عام مفهوم کارول دي. (دې مسألې ته وروسته له یوه بله اړخه هم لنډه کتنه کوو.)

قاموس لیکوونکو ته د هیپونیمو او هایپنیمو د پوهېدو ارزښت په دې کي دئ، چي د بېلابېلو شیانو (حیواناتو، نباتاتو، صنعتي او تجارتي پیداورو)او رازراز طبیعي- اجتماعي موجوداتو او پېښو په تعریف کي باید د بېلابېلو ډلو او کټګوریو تر منځ حساس صنفي او ګروهي اړیکی په غوَر او دقت سره بیان سي(دا کار که څه هم په ویلو کي اسان برېښي؛ خو په عمل، په تېره بیا د صفتو او قیدو په حالت کي کله کله ډېر ګران او ستونزمن کار دئ)که نه نو د هغو تر منځ مشترکي پولي ګډوډیږي؛ او په تېروتني سره د یوه شي نوم بل شي ته ورکول کیږي.

کوهیپونیمونه(Co-hyponyms)

په قاموس لیکنه کي دا خبره ډېره مهمه ده، چي د کوهیپونیمو او سینیمو(مترادفو ټکو)تر منځ روښانه توپیر وسي. په پخوانیو فرهنګو کي بې د صفتو تعریف د کوهایپنیمو په وسیله کاوه؛ خو اوسني فرهنګونه زیاتره کوښښ کوي، چي دا نیمګړتیاوي لیري کړي. سره له دې هم په دې کار کي لوی مشکل دا دئ، چي په ټولو حالاتو کي د یوې ډلي یا ټولګۍ تعبیر(genus expression) موندنه ګران کار دئ؛ ځکه په صفتو کي د هیپونیمو د مراتبو لړۍ په ندرت سره موندل کیږي. په نتیجه کي وینو، چي د هر شي او هري پېښي په اړه د اړتیا وړ هیپونیمونو(سپراورډینېټونو)تر لاسه کول ناممکن حالت ته رسیږي؛ لکه په دغه مثال کي:
strange: [1]unusual, peculiar, surprising, eccentric, novel, unfamiliar, alien, foreign, unaccustomed(Atkins and Rundell 135).
مخکنی مثال ښیي، چي کوهیپونیمونه د صفتو په بڼه راوړل سوي دي.

هایپانمي او میرنمي(Hyponymy and Meronymy)

هایپانمي او میرنمي د حسي اړیکو هغه جوړې دي، چي د مراتبو د لړۍ(hierarchy)پر بنسټ سره یو ځای سوي وي. په ژبه کي ځیني ټکي عامي ماناوي لري؛ حال دا چي ځیني نور هماغه شي ته په اشاره کولو سره تر ډېره حده، مشخصي ماناوي افاده کوي؛ د مثال په توګه «ونه/درخته»او«ناجو» دواړه کېدای سي د عین

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي د یادوني د پاره استعمال سي؛ خو «ناجو» د «وني/درختي» په پرتله د پام وړ مفهوم، ډېره ښه او مشخصه پېژند ګلوي کوي. په حقیقت کي «ونه/درخته» د هغو شیانو د پاره استعمالېدای سي، چي «ناجو» نه وي؛ مګر د وني توب اساسي ځانګړتیاوي لکه لوی بوټی، تنه، ښاخونه، ونه او ناجو پاڼې او داسي نور، له ځانه سره وساتي.(Jackson and Amvela 117-118)

دواړه د عمومیت او مشخص والي د هایراکۍ (سلسله مراتبو) د اړیکو په مرسته سره تړلي دي. په دغه راز ګډو روابطو کي د نوعیت یا ډول اړیکي بیانیږي؛ ځکه د وني ډول یا نوعیت یو دئ. دې ارتباط ته لکه څنګه چي مخکي هم یادونه وسوه، په ژبپوهنه کي هایپانمي (hyponymy) وایي. د دې پرخلاف په میرنمي (meronymy) کي د دوو ټکو تر منځ اړیکی د «برخي ارتباط» دئ؛ مثلاً د پښې او ګوتي درد په حقیقت کي یوې پښې ته اشاره ده؛ خو د ګوتي درد د هغه د ځای یا موقعیت پېژندني ډېره مشخصه او دقیقه لاره ده. ګوته په واقعیت کي د پښې یوه برخه ده.

په قاموس لیکنه کي ډېر ځله د ښلابښلو ټکو تر منځ د هایپانمي او میرنمي اړیکی لیدل کیږي. البته د شیانو، اشخاصو او ښلابښلو موجوداتو تر منځ د ډول یا نوعیت اړیکی (هایپانمي) د برخو تر اړیکي (میرنمي) زیات لیدل کیږي. هایپانمي اړیکی د طبیعي موجوداتو او پېښو په تصنیف یا خپل خپل کولو پوري نه محدودیږي؛ مثلاً د ښلابښلو خپلونو او کټګوریو دغه ډول مثالونه د انسانانو په لاسي مصنوعاتو کي هم موندل کیږي. دلته د مسألې د لا زیاتي شنني او اسانه پوهېدو د پاره د انګرېزي ژبي یو مثال وړاندي کوو، چي موږ ټول د ژوندانه په ورځنیو چارو کي په ښلابښلو ښو ور سره مخامخ یو. لوښی یا ظرف په مجموعي ډول پر څو ډوله دئ:

الف) غوټه یا بوخڅه/ بوخچه(bag)

ب) دبلی یا قوطۍ(tin)

ج) بکس یا صندوق/ صندوخ(box)

د) بېرل/ بېلر(barrel)

هـ) دېګ یا کټو(pot)

غوټه یا بوخچه په خپل وار سره، پر درو ډولو وېشل کیږي:

الف) کڅوړه یا خلطه/ خریطه(sack)

ب) ګوډانه، کوچنۍ کڅوړه یا بېلېدونکی جېب(detachable pocket)

ج) د پیسو اېښوولو یا پیسو ساتلو ډېر کوچنی جېب، امیاني، بټوه، پټاکیدانه(purse)

بکس هم په پر دوه ډوله دئ:

الف) کرېټ(crate)

ب) بسته(case)

بسته هم په خپل وار سره، پر دوه ډوله ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) د کتابو یا اسنادو د خوندي کولو او وړلو راوړلو بسته(briefcase)
ب) د کالو ساتني یا وړلو راوړلو بسته(suitcase)
بېرل/ بېلر هم په خپل رون، پر دوه ډوله دئ:
الف) کوچنی بېرل(keg)
ب) د الکولي مشروباتو د تخمُرکولو لوښی(cask)

د بېلابېلو شیانو د مختلفو ډولونو او بېلابېلو برخو د سمي پېژندني دپاره قاموس لیکوونکو ته ښایي، چي د هایپانمي او میرنمي په مسألو سر خلاص کړي. هر شی تر هغه مهاله په کره او دقیقه بڼه نه پېژندل کېږي، چي له نورو همډوله، همجنسه او همشکله شیانو څخــه جلا نسي. همدغه راز، د شیانو د بېلابېلو برخو د پام وړ موقعیت د دقیقي پېژندني دپاره هم باید د انساني اناټومۍ په څېر، د هغو سم او کره نومونه په ګوته سي. که په مخکنیيو مثالونو کي، قاموس لیکوونکی، د یوه شي یو ډول د بل ډول پر ځای وښیي یا د هغو دوه یا څو ډولونه پــه خپلو منځو کي سره ګډوډ کړي، بېله شکه به لوستونکـي د هغو په پوهېدو کـي، له لـوی سرخوږي او جدي تېروتني سره مخامخ کړي.

میرنمي له کُل سره د اجزاوو یا له اصل سره د فروعـــاتو او برعکـس اړیـکی منعکسوي؛ مثلاً د بایسکل یا مـوټرسایکل د څرخ په اجزاوو(برخو)کي د هغــه سیمان(spokes)شامـل دي.دغه رنــګه، د کــلیسا پــه فرعي اجزاوو یا برخو کي مرکزي تالار(nave)؛ د ماجت/ مسجد په برخو کي حجره، محراب، منبر او نوري برخي؛ د ودانۍ په برخو کي خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د کتاب په برخو کي د هغه مخــونه، پوښ او نوري برخي؛ د لاسو او پښو په برخو کي ګــوتي، نوکان او داسي نور شامل دي. یا په سرچپه بڼه د یوه څرخ سیمـان او نـوري برخـي؛ د یوه ماجت محراب، حجـره، مــنبر او نوري برخي؛ د یوه کتاب مخونه، پوښ او نـوري برخي؛ د یوي ودانۍ خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د یوي کلیسا مرکزي تالار(nave)او نوري برخي؛ د لاسو او پښو نوکان، ګـوتي او نوري برخـي په وار سره د څرخ، مـاجــت، کتاب، ودانــۍ، کلیسا او لاسو او پښــو کُل جوړوي.(Atkins and Rundell 135.)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

شبه میرنمي له یوي ډلي، یوي ټولۍ خلګو یا یو غونډ شیانو سره د هغو د غړو اړیکی منعکسوي. دا ډول اړیکی په حقیقت کي له کُل سره د اجزاوو کمزوری ارتباط ښیي؛ لکه قومي اړیکی؛ مثلاً د یو چا په اړه ویل کېږي: هغه څوک چي په پلاني قام یا قبیلې پوري تړلئ دئ.

د هایپانمي او میرنمي له هر اړخیزي شنني څخه دې نتیجې ته رسیـږو، چي د راغونډو سوو کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطـلاحاتو په لا دقیق تصنیف او چاڼ کي د قاموس لیکوونکو کوښښ، د پام وړ ماناوو په پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او چټکه موندنه کې، له لوستونکو سره ډېره مرسته کوي.

کولوکېشن(Collocation)

په خبرو اترو او ادبي اثارو کې کله کله دوه ټکي د یو بل تر څنګ یا یو بـــل ته نیـژدې راورل کیږي. د دې دوو ټکو تر منځ داسـي مانوي(معنــوي) اړیکې موجود وي، چې پــه حقیــقت کې یو ټکی د بل د مانا له پوهېدو سره مرسته کوي؛ مثلاً چیري چې چاي جوشه (kettle) استعمال سي، له هـغه ســره جــوخت د ایشېــدل (boil) د کاروَنې احتمال هــم تـر سترګو کیږي. دا دوې کلیـمې بنایي له نحـوي پــلوه بېلابېلې بنې ولري؛ لکه په دغو مثالو کې:

subject + verb = (kettle+boil)
verb + object = (boil+kettle)
adjective + noun = (red+wine). (Jackson and Amvela 131)

په پښتو کې هم د داسې ټکو شمېر لږ نه دئ، چــې په خــبرو او لیکنو کــې زیـاتره د جوړو (pairs)په بڼه کاریږي؛ مثلاً(شین+اسمان یا اسمان + شین)، (کور+ودان)، (اور+سوځېدل)، (شین + پټی)، (ســرې + شوندې)، (ســور+ســالو)، (زریني+وړانګې) او داسې نور یــا په پارسي کــې(هوا + تند)، (دریا+ خروشان)، (آب/هوا+ سرد)، (حمام+ ګرم) او داسې نور. د دغه رازصفتو او اسمو ترېنت او یو ځایوالی په حقیقت کې د کولوکېشن اړیکی بیانوي. البته په ګرامر کې هم د ځینو ټکو د یو ځای ظهور پراخ مثالونه لرو؛ لکه په دغو انګرېزي مثالو کې چې هیڅکله یو له بله نسي بېلېدای:

refer *to*, fond *of*, fear *of*, rely *on*, etc.

هغه څه چې په قاموس لیــکنه کې د غــوَر او تعمق وړ دئ، د ځینو ټکو تر منځ د خاصو سیمانتیـکي اړیکو تشخیص او پېژندنه ده. د کلیمو په سیمانتیکي جوړښت کې د بدلون او اوښتون ځینــي نور مثالونه او ډولونــه هــم سته، چې قاموس لیکوونکي باید د لغوي زېرمو په راغونډولو او تشریح کولو کې، د هغو بېلابېلو اړخو ته دقیق او هر اړخیز پام وکي.

کله کله داسې هم پېښیږي، چې په یوه جومله کې د یوه ټکي د متضادي یا معکوسي مانا په نفي کولو سره یوه خبره یا پرېکړه مثبته بڼه اخلي؛ مــثلاً« غورمه/ قورمه ترخه نه ده»، «کوچنیان بد نه دي»، «هوا لا تر اوسه نه ده توده سوې» او داسې نور. په لومـړۍ جوملـه کې له ورایه ګورو ، چې د «ترخه نه ده» عبارت په حقیقت کې د غورمې/ قورمې خوږوالـي ته اشاره ده؛ په دوهمه جوملـه کې د کوچنیانو ښه والي او روغتیا ته ګوته نیول سوې ده؛ او په دریمه جوملـه کې هم د لومړیـو دوو په شان د هوا د سړښت بیان راغلئ دئ. دې حـالت ته په ژبپوهــنه کې لایتهتیز(litotes) وایي، چې پــه حقیــقت کې د یوه عمل د اغېزمنیا او ارزښت د لږلو له پاره استعمالیږي؛ او پېژندنه یې په قاموس لیکنه کې هم له ضروري موضوعاتو څخه ګڼل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هره ژبه کې د فصاحت او بلاغت د ځرګندولو په خاطر داسې لارې چارې استعمالیږي، چې هر یوه یې په خپله خاصه بڼه او ځانګړې ډول د کلیمو او ترکیبو پر ماناوې اړیکې لـویه اغېـزه ښندي. دغـه راز صنایعو، نخښنو او نوښتګرۍ ته چې شمېر یې خورا زیـات دئ، په انګرېزي کې د رېتوریـک ډیوایسیز (rhetoric devices) اصطلاح کاروي، چې د قاموس لیکــوونکي د کار یوه برخه ده. د قاموسو مؤلفان بایــد نه یــوازې دغــه راز ټکي، عبارتونه او ترکیبونه په پوره غور سره را غونډ، بلــکې د فرهنــګونو په مــتن کې یې هم سم او کــره استعمال ته دقیق پام وکې.

د کلیمو د مانوي بدلون ځینې نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

په ژبپوهنه کې داسې حالات او موارد، چې په هـغو کـې یو شی د بـل اړونـده شي په وسیله و نومـول سي، د میټونمي یا میټانمي (metonymy) په نامه یادوي؛ او یـو د بـل پـر ځای کارېـدونکو ټکـو ته میټنیمونه (metonyms) وایي؛ لکه تاج (crown) کلیمه، چې د پاچا یا ملکې او توره (sowrd) چــې د پوځي ځواک پر ځای کارېږي. په ژبه کـې د داسې ټـکو سمه پېژندنه او پر ځای کاروَنه هم د قاموس لیکني د علمي مېتودولوژۍ نه بېلېدونکــې برخه ده. سربېره پردې، د بېلابېلو کلیمو د ماناوو او استنباطاتو په اوښتو کې بل راز مانوي بدلونونه هـم پېښیږي، چې په هغو کې کله کله برخه یا جزء د کُل یا ټول پر ځای (لکه ګل د پسرلي دپاره) یا بالعکس ټول یا کُل د جُزء یا برخې پرځای (لکه قانون د پولیس د منصبدار دپاره)، خاص د عام پر ځای (لکــه د ستــوني پرېکول د وژلو دپاره) یا بالعکس عام د خاص پر ځای (لکه غـل د جیب وهوونکي دپاره) یا د شیانو ترکیبي اجزاوې د هغو د بشپړ او واحد جوړښت پر ځای (لکه پولاد د تورې یا سټېرینګ د موټر دپاره) کــارېږي. داسې حالاتــو ته د ژبپوهــنې په اصــطـلاح سینیکډک/ سینَکډیکي (synecdoche) وایي، چې له میټونمي سره نېژدې او ټینګ اړیکې لري؛ او پېژندنه یې قـاموس لیکوونکي ته نه یــوازې په زړه پورې؛ بلکې ضروري ده.

د متضــادو ټکو یو ځـای والـی (Combination of Antonyms)

متضاد ټکي د استعمال د موقعیت له پلوه زیاتره په یوه جومله یا څو نېژدې جوملو کې لیدل کیږي؛ مثلاً «د ***ژوند*** او ***مرګ*** مسأله»، «له ***سره*** تر ***پایه***»، «***اوږد*** او ***لنډ***»، «***دوست*** او ***دوښمن***»، «***ژوندی*** یا ***مړ***» یا په پارسي کې «از ***صبح/بام*** تا ***شام***»، «***تاریکی*** و ***روشنی***»، «***زن*** و ***مرد***»، «***پیر*** و ***جوان***» او داسې نور.

په ژبو کې ځینې ټکي او ترکیبونه له آره تـل په متضاده بڼه کاریږي؛ او مقصــد یې تر ډېره حده پر یوه خاصه مسأله ټینـګار کول وي؛ مثلاً خلک وایي: «پلاني دا تبصره په ***پټه*** وکړه ***نه په عامه***» یا «پلانــی دا مرسته ***یوازې زما سره*** کوي، ***نه له هرچا سره***» او په پای کې دا ځانګړتیا، چې متضاد ټکي زیاتره د یوه ټاکلي حالت بدلېدو ته د اشارې په بڼه کارېږي؛ د مثـال په توګه ویـل کیـږي: «مــوزیم پر لسو بجو پرانیستل کــیږي؛ او پــر څلــورو بجــو تــړل کــیږي.» (Jackson and Amvela114).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او نورو ژبو کي هم ځيني کليمې په خپــل ذات کي متضــادي او متناقضي ماناوي افاده کوي؛ مثلاً په پښتو او دري کي«چالاک» له يــوې خوا چــټک، چُست، چــابک، کوښښي، تکړه او داسي نورو ته وايي؛ او له بلي خوا همدا کليمه د مُزور، رند يا هغــه چا په مفهوم کاريږي، چي په پوهه، مهارت، هونرمندۍ او ناروا لارو چارو سره، په هر ډول شرايطو او حالاتو کي د ځان په ګټه کار کوي. د پارسي په پخوانيو متنو کي«زبان دراز» ترکيب د نارينه وو دپاره د فصيح، بليغ، مستدل او داسي نورو په مفهوم کار سوی دئ؛ خو اوس ګورو، چي همدا ترکيب د نارينه وو، او ښځودواړو، په تېره بيا ښځو دپاره د بې شرم، بــې حيا، سپين ســترګي، رډ، ګستاخ، سليطه او داســي نورو په مفهوم کاريــــږي. داسي مالوميږي، چي د«زبان دراز» پخوانی مفهوم اوس تقريباً په ټولو حـالاتو کي د نوي مفهوم تر اغېزي لاندي راغلئ دئ؛ او دا پخپله د عين کليمې يا ترکيب د متضادو اړخونو يو مثال بيانوي. په انګرېزي کي هم د دغه ټکو او ترکيبو شمېر لږ نه دئ؛ د مثال په توګه د"wicked"کليمه اصلاً د ناوړه، بد، زشت، مــضر، شيطان، ازار رسوونکي او داسي نورو په مفهوم ده؛ خو په عــاميانه خــبرو او مرکو کـــي د عالي، غوره، غښتلي، پياوړي، کارپوه، عالمانه او داسي نـــورو په مفهوم استعماليږي. دغه راز په انګرېزي کـــي"howling"کليمه هم د سپي يـــا لېوه د درد او عذاب د اوريدو چغي په مـــانا استعماليږي؛ او هم د کټ کټ خندېدو په مفــهوم، چي دا دواړي ماناوي هم په خپلو منځو کي د مانوي تضـــاد مسأله په ګوته کوي. د هندي او اردو ژبو«ګل»کليـــمه د پرون او سبا دواړو په مانا کاريږي، چي دوه جلا او متضاد مفاهيم دي(و.ګ. پلاټ ۸۴۰).

زياتره داسي انګېرل کيږي، چي انټنمي(antonymy)يوازي د هغو ټکو تر منځ ليــدل کــيږي، چي د ګرامر له پلوه د کلام په يوه يا عين ډلي پوري اړه ولري؛ خو له دې کـــبله چـــي انټنمي په حقيقت کي د دوو يا څو بېلو ټکو تر منځ د مانوي اړيکو بيان دئ، نو ځکه دا امکان هم ليري نه دئ، چي د کلام په بېلابېلو اجزاوو يا جلا جلا کټګوريو پوري د تړلو ډلو تر منځ هم اړيکی څرګند کړي؛ لکه:

Lighten our *darkness*, we pray.
She remembered to *shut* the door, but left the window *open*.

(Jackson and Amvela 114)

په مخکنيـــيو دوو جوملو کي وينو، چي متضاد ټکي د کلام د بېلابېلو اجزاوو تر منځ مانوي اړيکی بيانوي.

په انګرېزي کي د متضادو ټکو ډولونه

په انګرېزي کي متضاد ټکي عموماً پر درو ډلو وېشي، چي ځيني مثالونه يې په دې ډول دي:

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

هغه متضاد ټکي، چي د بېلو ټولګيو يا درجو پر اساس سره جلا کيږي؛ لکه:

beautiful او ugly، hot او cold، cheap او expensive او داسي نور.

داسي متضاد ټکي زياتره په خبرو کي د پرتله کولو دپاره کاريږي؛ لکه:

My arm is *longer*/*shorter* than you.

(c) ketabton.com: The Digital Library

I love a *good book* more than a *meal*.

- متباین یا متمم انتهیمونه(Contradictory or Complement Antonyms)

هغه متباین یا متناقض ټکي، چې د یو بل د متمم په توګه کارېږي؛ لکه:
"asleep" او "awake" ، "alive" او "dead" ، "on" او "off"، "true" او"false" او داسې نور.
په داسې متضادو ټکو کې د درجې خبره هیڅ ځای نه لري؛ د مثال په توګه یو خوځنده موجود باید یا ژوندی وي مړ. هیڅوک د پرتلې په بڼه داسې نه وایي، چې پلانی تر پلاني مړ یا ژوندی دئ. په دغه راز متضادو ټکو کې د مقایسې یا پرتلې امکان نه ځایيږي. دغه رنګه د برېښنا سویچ هم یا باید روښانه وي یا مړ.

- سرچپه یا اړولي انتهیمونه(Converse Antonyms)

په دغه راز متضادو ټکو کې، دیوه ټکي استعمال سمدلاسه د بل متضاد ټکي مانا بیانوي؛لکه:
below او above ، after او before، sell او buy او داسې نور. په دغو دوو جوملو کې د دې ډول متضادو ټکو دوه اړخیز اړیکی ښه مالومېږي:

Lydin *bought* the car from Kristen.
Kristen *sold* the car to Lydin. (Jackson and Amvela 116)

ځینو نورو مؤلفانو د انتهمي ډولونه په دې ډول هم نومولي دي:

الف) متممه یا مکمله انتهمي(Complementary Antonymy)

متممه یا مکمله انتهمي د دوو متضادو حالتو تر منځ داسې اړیکی بیانوي، چې د تفضیلي (مقایسه یي) او عالي صفتو په مرسته نسي تشریح کېدای. په داسې حالاتو کې داسې نه ویل کیږي، چې پلانی لږ ژوندی (slightly alive)یا نسبتاً مړ(rather dead)دئ. له دې امله، په دې برخه کې عمومي فارموله دا ده:

- که ژوندی وي، نو مړ نه دئ.
- که مړ وي، نو ژوندی نه دئ.
- که ړوند وي، نو بینا نه دئ یا نسي لیدلای.
- که په سترګوویني، نو ړوند نه دئ.
- که لګېدلئ وي، نو خطا سوی نه دئ.
- که خطا سوی وي، نو یې نخښنه نه ده ویشتې. (Atkins and Rundell 142).

ب) قطبي انتهمي(Polar Antonymy)

په دې ډول انتهمي کې، متضاد ټکي یو د بل مقابلو قطبونو ته اشاره کوي؛ خو د متضادو ټکو په دې ډول کې، اړیکی تر متممي یا بشپړي انتهمي ډېر پېچلئ دئ؛ او په دې فارموله کې ځرګندېږي:

- که ښه نه وي، نو بد نه دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- که بد نه وي، نو ښه نه دئ.
- که ښوزله وي، نو شتمن نه دئ.
- که تاریک وي، نو روښانه نه دئ.
- که ډېر ښه نه وي، نو لږ بد دئ.
- که ډېر بد نه وي، نو لږ ښه دئ.
- که ډېر روښانه نه وي، نو لږ تاریک دئ.
- که ډېر تاریک نه وي، نو لږ روښانه دئ.
- که ډېر ښوزله نه وي، نو لږ شتمن دئ.
- که ډېر شتمن نه وي، نو لږ ښوزله دئ.

ج) سمتي یا اړخ لرونکي انټنمي (Directional Antonymy)

په دې انټنمي کې، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري، د متضادو ټکو هغه کوچني ډولونه راځـي، چې د مختلفو اړخونو استازیتوب کوي؛ لکه شمال چې د جنوب په مقابل لوري کې پروت دئ یا لوړ چې د کښته مخالف دئ یا مخ چې د شا مـخالف لوري ته اشـاره کوي. نارینه او ښځه، مقعر او محدب، لوړ او کښته، پیل او پای، زانګو او ګـور، ترل او پرانیستل، پراخ او تنګ، تودوخه او سړښت او داسي نور هم د اړخ لرونکو متضادو ټکو بېلابېل مثالونه دي. (Atkins and Rundell 143)

په قاموسو کي د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

د نړۍ په زیاترو ژبو کي، د زمانو په تېرېدو سره د متلو پراخي او ارزښتناکي زېرمي جوړي سوي دي، چي را غونډول یې د هغو ژبو د روزونکو او پالوونکو ستره او مهمه وجیبـــه ګڼله کېږي. لکه څنګه چي ژبه د یوه ژوندي ټولنیز مخلوق په توګه تل د بدلون او تحول په حال کي ده، د نورو ټکو، تعبیرو او ترکیبو په شان یې متلونه هم د پیدا ایښت، ودې او مرګ بېلابېل پړاونه تېروي. یو متل مري او پرځای یې یو یا دوه نور متلونه زېږي. که څه هم نن سبا په زیاترو ژبو کي، د متلو د خوندي کولو او هر اړخیزي شنني د پاره بېلي مجموعې او قاموسونه لیکل سوي دي؛ خو سره له دې هم د ژبې د مفصلو او تشریحي قاموسو په تألیف کي، د ځینو متلو د ثبتولو او سپړلو مسأله د ډېر اهمیت وړ ده.

دا حقیقت اوس هرچا ته څرګند دئ، چي ژبنۍ قاموس د ژبې له ګردو اړخو لکه ګرامر، لیکلي او شفاهي ادب، موسیقۍ، هونر، علمي او مسلکي اصطلاحاتو، فکري او دیني اعتقاداتو او نورو ژبنیو، ادبي او کولتوري ارزښتونو سره نه شلېدونکې اړیکې لري. له همدې سببه باید د تشریحي قاموسو مؤلفان د ژبې اصلي ویوونکو ته د لغوي زېرمي او نورو ادبي - علمي موضوعاتو ترڅنګ د متلو په راټولو او تشریح کولو کي هم بشپړ زیار وباسي. په پارسي، انګرېزي او نورو ژبو کي هم داسي متلونه خورا ډېر دي، چي یادونه یې د ژبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریحي او مفصلو فرهنګو کې بې ګټې نه ده. که متلونه په قاموسو کې د هغو تر مرکزي او محوري ټکو لاندې وکښل سي، په موندلو کې به يې ربړ او سرخوږی نه پېښيږي؛ مثلاً د «مېنځه» تر ټکي لاندې «خواره دې سي مېنځه، چې د مېنځې کالي مېنځې» او له «ډول» سره دا متل «چې ډول دې سو په ځنګ، د وهلو يې څه ننګ؟!» وکښل سي. البته په اختصاصي قاموسو کې د متلو راغونډول او ثبتول په يوازې سر د مسألې بشپړ حل نه دئ. بايد د هغو مفهوم او د استعمال ځای هم په اسانه او روښانه ټکو سره بيان سي.

د هري ژبې په ادبي اثارو کې هم کله کله له متلو څخه استفاده کيږي. په پښتو او پارسي نظم کې د متلو را وړل يو بېل ادبي صنعت دئ، چې «ارسال المثل» يې بولي؛ لکه عبدالعظيم رانيزي، چې "د ګور شپه نه په کور کيږي" متل په يوه بيت کې دا سې راوړی دئ:

«د ګور شپه چېري د چا نه په کور کيږي»
غم د چا په خوشــحالی کلــه بدليږي
(ښېنوا، ارسال المثل)

کله کله د يوه بيت په هره ميسره کې بېل بېل متل راوړل سوی وي، چې په ادبي صنعت کې يې « ارسال المثلين» بولي؛ لکه د خوشحال خان خټک(۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) په دې بيت کې:

«وايي چې له ځــانه په اولاد وي پېرزوينه»
«خدای په کاروانې په اصلي والــي اوبه»
(ښېنوا، ارسال المثلين)

که څه هم نن سبا، د ژبې متلونه زياتره د ځانګړو قاموسو په بڼه چاپيږي؛ خو سره له هغه هم د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې، د متلونو را غونډول له ډېرو ګټورو او ارزښتناکو کارو څخه دئ.

په قاموسو کې د ژبنيبو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

د قاموس ليکني يو بل مهم اصل د پام وړ ژبې د ببلابېلو محاورو يا ژبنيبو اصطلاحاتو را غونډول او توضيح کول دي؛ ځکه په هره ژبه کې د زماني په تېرېدو سره له يوې مادې يا يوې ريښې څخه دونه محاورې او اصطلاحات جوړ سوي او لا پسې جوړيږي، چې را غونډول او شنل يې د ژبې د هر اړخيزو او مفصلو قاموسو لوستونکو ته ډېر ګټور او په زړه پوري دي؛ لکه «خبره تر غاښ لاندې کول»، «سر نه ګرځول»، «سر نه خلاصول»، «سر نه ګرول»، «غوږ نيول، «تر غوږ تېرول»، «خوله پرېکول»، «په غوښو کې هډوکي لټول»، «خاشې ماتول»، «سترخان په پښه ښوول»، «پر پزه مچ نه پرېښوول»، «له مچ سره سبلاوه ګرځول»، «پزه په هوا نيول» او سلګونه نور، چې هر يو يې په خپل جغرافيايي چاپېر او خپلو ځايي ويوونکو کې، بېلې ماناوې او مفهومونه لري. په خوشالی سره په پښتو کې د دغه راز محاورو او ژبنيبو اصطلاحاتو لمن دونه پراخه ده، چې که د پښتنو په ټولو سيمو کې، د ورزل سوو مسلکي کسانو له خوا په پوره زيار او زغم سره را ټول او بيا د ژوندييو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثالو په وړاندي کولو سره په روانه ژبه تشريح سي، خبره به يې بې شکه څو ټوکه پنډو قاموسونه ورسيږي. دا کار په حقيقت کې د پښتو ژبې د بې ساري لغوي استعداد، ستري مانوي پانګې او تر هر څه مهم د دې لرغوني ژبې په بېلابېلو ټکو کې د اشتقاقي وړتيا د پراخوالي او زياتوالي په مانا دئ. د دې واقعيت د زبادولو دپاره دلته يوازې د مثال په بڼه د هغو محاورو او اصطلاحاتو يادونه کوو، چې په پښتو کې د «اوبو» له مادې څخه راوتلي دي:

اوبه کول (مځکه يا څاروي اوبه کول، ويلي کول)؛ اوبه لرل (په تپ کې زوه يا التهاب، په پخو خوړو، مېو يا سبو کې اضافي اوبه)؛ مال اوبه کول (د مال يا سامان آلاتو خرڅول)؛ خوله اوبه اوبه کېدل (له ډېرې اشتها خوله د اوبو ډکېدل)؛ اوبه اخيستل (د وجود تپ ته اوبه ننوتل، د چا سپکاوی يا بې عزتي کول)؛ اوبه ايستل (له تپ يا خوړو څخه د اوبو وتل)؛ اوبو پر سر اخيستل (په ربړو او کړاوو کې ډوبېدل)؛ اوبو پر سر اخيستل او ځک ته لاس اچول (د بېلابېلو ستونزو او پېچومو پر مهال د ژغورني دپاره، له هر چا څخه مرسته يا هري ممکني وسيلي ته لاس اچول)؛ اوبو راوړی (بې وسه او بې کسه، داسي بې واکه او ناتوانه، لکه اوبو چې راوړی وي)؛ د مخ اوبه تويېدل (د چا سپکاوی يا بې عزتي کول)؛ اوړه او اوبه کېدل (روغه او جوړه، توافق، سازګاري)؛ اوبه غلبېلول (له ناوړو شرايطو يا ناوړو کسانو سره ګوزاره کول، د ستونزو او اختلافاتو زغمل)؛ اوبه خړول (د کسات يا غچ اخيستني دپاره پلمه جوړول، بريد کولو ته تياری کول)؛ اوبه خړول او ماهيان نيول (د حالاتو خړپړتيا ته لمن وهل او له هغو څخه ناروا ګټه اخيستل)؛ اوبه په ځړول (په بې غيرتۍ او شاګرځولو سره د ځان او دوست سپکول او شرمنده کول)؛ اوبه په سترګو کې درېدل (پړتيا، شرمنده کېدل)؛ اوبه په غاړه کې ښکارېدل (د ښکلو لطافت، ښايست او نازکوالي ته اشاره)؛ اوبه تر ورخ تېرېدل (کار تر کار تېرېدل، مهم فرصت له لاسه ورکول)؛ تر پر وړو لاندي اوبه تېرول (په پټه يا چالاکۍ سره د يوه کار کول)؛ اوبه درول/ اوبه درېدل (سپکېدل، بې عزته کېدل)؛ اوبه ډم وروړل (د کار په پيل کې سم فکر نه کول او په پای کې له ستونزو او کړاوو سره مخامخ کېدل)؛ اوبه په ډانګ نه بېلېدل (د شخړو او ناخوالو له کبله د خپلوانو، عزيزانو او ملګرو نه بېلېدل)؛ اوبه ډم کېدل (د بې پروايۍ او ناپامۍ په وجه د مشکلاتو او ناخوالو ډېرېدل)؛ اوبه سرې کول (اوبه تودول)؛ تر اوبو ترې پوري ايستل (په چم او ټګۍ برګۍ سره د چا تېر ايستل او غورول)؛ تر اوبو د مخه ګاولي ايستل (د يوې مسألې يا پېښې په اړه تر وخت د مخه پرېکړه کول، بې ځايه انديښنه او تلوسه)؛ له سترګو اوبه وتل (بې شرمي، بې حيايي، د چا په وړاندي سپکاوی او بې عزتي)؛ تېري اوبه نه جاروتل (د تېر وخت يا تيري سوي موقع بيرته نه راستنېدل، د ښه فرصت له لاسه وتل)؛ په چا پسې اوبه پاشل/ شيندل (چا ته په سفر کې د خيريت او سلامتۍ غوښتنه کول)؛ اوبه تر سر تېرېدل (په پېچومو او مشکلاتو کې ډوبېدل)؛ اوبه اچول (درناوی کول، سرکښته کول)؛ اوړو او اوبو غوندي زده کول (د يوه مضمون يا کار په زده کړې کې زيات تمرين او مهارت)؛ خوله له اوبو ډکېدل (د مصلحت پر اساس، له حقيقت ويلو ډډه کول)؛ اوبه ډېرول (د مېلمنو د ناڅاپي راتګ پر مهال د اوبو په مرسته د ښوروا يا نورو خوړو ډېرول)؛ اور او اوبه (د دوو متضادو شيانو يا اشخاصو را غونډول)؛ په رښکۍ اوبه را ايستل (چا ته د هغه/هغې د اقتصادي ښوزلۍ يا ښوسۍ په سبب، پېغور ورکول) او داسي نوري محاورې او اصطلاحات، چې ګرده مخ يا شا ته د «اوبو» له مادې سره د يوې ښېلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليمې د موښلولو په مرسته جوړ سوي دي؛ او هره اصطلاح يې د استعمال بېل ځای او جلا مانا لري(د نور مالومات له پاره و.ګ. نوري ۱۰-۱۲ او حبيبي، «د پښتو لوی سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ۲). دا اصطلاحات زياتره د پښتو په لوېديځه (لوېديزه) لهجه کې کارېږي. کېدای سي د پښتو په نورو لهجو کې د «اوبو» له مادې څخه ځيني نوری محاورې او ژبنې اصطلاحات هم راوتلي وي، چې هر يو يې د بېل مقصد او بېلې مانا دپاره استعمال سي. سربېره پر دغو پراخو ژبنيو اصطلاحاتو د پارسي ژبې له «آب» مادې څخه هم په پښتو کې ځيني ترکيبونه جوړ سوي دي، چې د خلکو په ورځنيو خبرو او مرکو کې کارېږي؛ لکه: آبداره (عزتمن، پتمن، د وقار او حُرمت څښتن)؛ بې آبه (بې عزته، بې پته، بې حُرمته، سپک)؛ آب و عزت او داسې نور.

د دغه رنګه ترکيبو، محاورو او اصطلاحو د ماناوو سمه پېژندنه د پښتو ژبې هر زده کوونکي او ويوونکي ته ډېره ضروري ده. که څه هم په ځينو ژبو کې د محاورو يا ژبنيو اصطلاحوو د پېژندنې دپاره له اوږدو زمانو څخه بېل قاموسونه کښل سوي دي، چې پر خپل ځای ډېر ستر او ارزښتناک کار دئ؛ خو سره له دې هم د ژبې په مشرح او مفصل فرهنګ کې د ځينو مشهورو او عامو بڼو راوړل او سپړل، د ريښه پېژندنې او ډول ډول شکلې او مانوي تطوراتو له پلوه بې ګټې خبره نه ده. د پښتو ژبې ځيني محاورې او اصطلاحوې له نن څخه تقريباً اويا کاله مخکې د هيواد د مخکښ او نوميالي فکلوريست، متن سموونکی، قاموس ليکوونکي، اديب او شاعر - اروښاد محـمد ګل نوري (په ۱۳۵۲ش کې مړ) له خوا را غونډې سوي دي، چې په خپل وخت کې ډېر لوی او په زړه پوري کار ؤ. بېله شکه اويا کاله ډېر اوږد عمر دئ. زموږ ژبې په دې اوږده موده کې د ودې او پرمختګ ډېر اوږده پړاونه او مزلونه وهلي دي. له دې کبله دا برخه هم زموږ د نورو ژبنيو قاموسو په شان، پرمختيا او بشپړتوب ته اړتيا لري.

اروښاد محمد ګل نوري په پښتو قاموس ليکنه کې هم د قدرو ړ زيار ايستلئ ؤ؛ مګر په خواشينی سره چې نه چا سم پېژندلئ او نه يې هم قدر کړی دئ. ويل کيږي، چې اروښاد نوري په واقعيت کې د هغه دوه جلدي «پښتو قاموس» اصلي مؤلف هم دئ، چې څو لسيزې مخکې يې د خپلې لور- طيبو په کومک او همکاری تأليف کړی ؤ؛ او د «نوراللغات» نوم يې پر ايښی ؤ؛ خو د پښتو ټولنې د هغه مهال واکمنانو پر خپلسر د «پښتو قاموس» په نامه چاپ کړی دئ؛ او اروښاد نوري يوازې د مؤلفانو د ډلې يو غړی بللئ دئ) (و.ګ. نوري).

د پښتو ژبې په انګريزي څېړونکو کې جګړن جورج واترز ګيلبرټسن هم د عارف الله خان يوسفزي، علي اکبر خان کندهاري او محمود اپريدي په مرسته په خپل پښتو - انګريزي قاموس کې د پښتو ژبې خورا ډېرې ژبنې اصطلاحوې او محاورې را غونډې کړې دي. په دې قاموس کې پر پښتو محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو سربېره، ځيني پښتو ټکي او متلونه هم راغلي دي، چې د پښتو او انګريزي ژبې زده کوونکو ته په يوه ډول، خورا په زړه پوري کتاب دئ. و.ګ.:

A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې ژبنيو اصطلاحاتو او محاورو شمېر زرونو ته رسيږي، چې ځيني يې د خلګو د ورځنيو مکالمو ترڅنګ، په ادبي اثارو کې هم د مجاز او کنايې په بڼه کارېږي. په بېلابېلو ماناوو ،له يوې ريښې څخه د دغه راز پراخو اصطلاحاتو او محاورو راوتل، پښتو ژبې ته دنړۍ په مهذبو او متمدنو ژبو کې، لوړ او ارزښتمن ځاى ورکړى دئ.

«فرهنګ نظام»د پارسي فرهنګو په ډله کې هغه فرهنګ دئ، چې د دغې ژبې خورا ډېرې محاورې او ژبنې اصطلاحات يې خوندي کړي دي؛ لکه فلان نخود هر آش است(ياني په هر کار کې لاسوهنه کوي) ؛ همان آش است و همان کاسه(ياني په شرايطو او حالاتو کې بدلون نه دئ راغلئ) ؛ آش همسايه روغن غاز دارد(ياني د نورو شيان او کارونه تر خپلو ښه ښکاري) ؛ آش دهن سوزی نيست(ياني مهم شی نه دئ)او داسې نور، چې ګرده د «آش» له مادې څخه را ټوکېدلي دي(شاد ج۱: ۸۱).

اروانباد ډاکټر عبدالحکيم هلالي په خـپل علـمي او کـــتور اثر«پښتو قاموس ليکنه»کې د ژبنيو اصطلاحاتو د وېش په اړه د روسي ژبپوه -و. و. وينګرادف نظريې راوړې دي، چې لنډه يادونه يې دلته بې ګټې نه ده. ددې روسي ژبپوهاند له نظر سره سم، ژبنې اصطلاحات د مانوي جوړښت له پلوه پردرو ډلو يا ګروپو وېشل کېږي:

«په لومړي ګروپ کې هغه ژبنې اصطلاحات داخليږي، چې معنا يې د ترکيب د اجزاوو له معنا لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا يې د ترکيب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي؛ لکه د پښـــتو ژبې دغه ژبنې اصـطلاحات: په سـترګو ننـوتـل، پرسپين ډاګ غابښ وتل. په دوهم ګروپ کې هغه ژبنې اصطلاحات راځي، چې معنا يې د ترکيب د اجزاوو پر عمومي معنا متکي وي؛ لکه د پښتو ژبې دغه ژبنې اصطلاحات: د پايڅې رګ پالل؛ هر سړی پرخپله ټيکۍ اور اړوي؛ دی د کراستې ملا بند دئ؛ پر بدو اوښتل. په دريمه ډله کې هغه ژبنې اصطلاحات راځي، چې اصطلاحي معنا يې په تحليلي ډول د ترکيب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري(لکه د پښتو ژبې دغه ژبنې اصطلاحات: پښه پر پښه اړول؛ باڼو پر باڼو ايښوول؛ اوږه کښل؛ بګړۍ د سره لوېدل...
» (د بشپړ مالومات دپاره و.ګ.: هلالي ۱۰۹-۱۱۰).

يو بل روسی ژبپوهاند - ن.م. ښانسکي د وينګرادف پر درو ډلو يوه بـله ډله هم ور زياتوي؛ او په دې حساب د روسي ژبې اصطلاحات پر څلورو ډلو وېشي. د ده په عقيده، په څلرمه ډله کې هغه ژبنې اصطلاحات راځي، چې که څه هم د ترکيب هر غړی يې په خپله اصلي مانا استعماليږي؛ او د ترکيب عمومي اصطلاحي مانا يې د جوړونکو غړو مجموعه ده؛ خــو دا ترکيبونه د استعمال پر مهال تل خپل اصلي ترکيبي شکل خوندي کوي؛ او بې اليشـبـدو کارېږي؛ لکه په پښتو ژبه کې دغه ترکيبونه: د اوبو شين ډنډ ؛ د سينما ټکيس... (هـلالي ۱۱۱). يو بل روسي ژبپوهاند - ب. ن. ګـلوين هــم د وينـګرادف پر وېـش يوه بله ډلـه ور زياتوي، چـې د آيډيم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Idiom)پـه نامه يې يادوي(هلالي۱۱۱). د دغو نظريو پر خلاف، پـه روسي ژبپوهنه کې پر مخکنييو څلورو ډلو سربېره، ټول هغه ترکيبونه هم د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کې راځي، چې خپل ترکيبي ثبات يې تر يوې انـدازې ساتلئ وي؛ او تل د مشخصو ترکيبو په شکل استعمـــاليږي؛ لکه متلونه، مقولې او عام عبارات (هلالي۱۱۱).

په قاموسو کې د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لارې

د متلو، مقولو، ژبنيو اصطلاحاتو او عامو عبارتو تر منځ په انګرېزي، پارسي، پښتو او نورو ژبو کې هم کله کله د پولو بېلول اسان کـــار نه دئ. ژبنـي اصطلاحات د نـورو ژبو په څېر په انګرېزي کې هم خورا پـــراخـه ژېرمه لري، چې د آيډيمو(Idioms) تر عـــنوان لاندې څېـرل کيږي؛لکه: 'a wet blanket'(هغـــه څوک، چې د نـورو د ساتېرۍ فضا ورانـوي)؛'Pyrrhic victory' (هغه بـــرى، چې په لوړه بـيـه پـرېوتـــى وي)؛ 'under wire' (پر وخت برابر، پر موقـع بـرابـر)؛ 'to eat a humble pie'(بخښنه غوښتل، د تېروتني منل)؛'Crocodile tears'(د چم يا ټګـــۍ اوښکې تويول، د خلګو غولول) او په سلګونو نور.

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله په قاموسو کې د ژبنيو اصطـــلاحاتو د څرنګوالي او ځاى ځايګي په اړه داسي کاږي: «ژبنييو اصطلاحاتو هيڅکله په قاموسو کې د بېـل سرټکي ځاى نه لره. ښايي نـه د هــغو د اوږدوالي په وجه، بلکې له دې کبله چې په فرهنګـو کې د هغو مـوندنه اسانه نه ده. قاموسونه د اصـــطلاحاتو د اوډلـــو په بـــاره کې بېـلابېلې کړنـــلارې لـري. د انګرېزي فرهـنګو له ډلـې څخه په لانګـمېن قاموس (LDEL, 1991, xiv)کـې، په دې اړه خورا پېچلې او مروړلې کړنلاره غوره سوې ده. په دې مانا، چـــې يـوه اصطلاح تر هر څه مخکې، په خپل ترکيب کې له لومړني اسم سره يو ځاى اوډل کيږي.که يې په ترکيب کې اسم نه لره، بيا له صفت سره يو ځاى ليکل کيږي. کـه يې په جوړښت کـې صفت هم شامل نه وي، بيا نو تر لـــومړني قيد لانـــدې راځي. که يې په ترکيب کـې قيـد هم شامل نه وُ، بيا نو تر لومړني فعل لاندې او که يې فعل هم نه لره، بيا نو د خپل ترکيب تر لومړنۍ کليمې لاندې(هر څه چې وه)اوډل کيږي. البته هر چيري چې په قاموسو کې ژبنۍ اصطلاح ځاى مومي، بايد د کراس ريفرينس په بڼه، د اصطلاح په جوړښت کې تر نورو جوړونکو تـــکو لاندې هم و اوډل سي.»(Jackson and Amvela 209)

په اوسنۍ انګرېزي کې دا دود دئ، چې د فعلو تر شا قيدونه او اضافه توري مونښلوي؛ او په دې توګه له جوړسوي ترکيب څخه بېلې ماناوې تر لاسه کوي، چې د ګرامر په اصطلاح، عبارتي فعل (phrasal verb) ورته وايي؛ لکه:

give away(۱له چا سره خيانت کول.۲چاته څه ورکول).

give in(تسليم کېدل، ماته منل).

give off(۱توليدول.۲د بوى يا بخار ايستل).

give on /give into(۱بېول. ۲پرانيستل. ۳مخته، څېرمه).

give out(۱له منځه تلل، ماتېدل، پای ته رسېدل. ۲اعلانول. ۳وېشل. ۴بهر ايستل).

give over(۱درول، لاس اخيستل، پرېښوول. ۲لېږدول، و ځانګړي کار يا مقصد ته بېول).

give up(۱پرېښوول، ترک کول، په يوه کار کي د ماتي يا ناکامۍ منل. ۲ځان يوه ځانګړي کار يا داعيې ته ګومارل او داسي نور).(Thomson & Martinet 315; Robinson 566-67)

هغه عبارتي فعلونه(Phrasal Verbs)چي د فعل او قيد له يوې برخي يا قيد او اضافه توري له يو ځای کېدو څخه جوړ سوي وي، زياتره تر اړونده فعلو لاندي اوډل کېږي؛ خو ځيني قاموسونه له داسي فعلو او قيدو سره د يو بېل قاموسي سرټکي(headword)په توګه چلند کوي؛ ځکه چي داسي فعلونه ځيني مهال له خپلو اصلي فعلو څخه ګرسره جلا ماناوي لري.(Jackson and Amvela 209)

په معاصرو انګرېزي قاموسو کي معمولاً هغه اصطلاحات او عبارتي فعلونه، چي هريو يې بېله مانا افاده کوي، معمولاً تر اصلي مادې لاندي کاږي؛ او په ځينو حالاتو کي يې له اسانه مثالو سره په جوملو کي هم استعمالوي. د پښتو مشرح او مفصل فرهنګ هم بايد د ژبو په ټولو لهجو کي د غه راز ارزښتناکي زېرمې را غونډې؛ او په اسانه ټکو سره يې توضيح کړي. په دې کار سره به بې شکه له يوې خوا د پښتو ژبې ستره لغوي او اصطلاحي پانګه له زيانمن کېدو او هېرېدو څخه وژغورله سي؛ او له بلي خوا به په اسانۍ سره، د پښتو ژبې ټولو مينه والو ته فرصت ورکړل سي، چي د بېلابېلو لهجو په ورځنيو محاورو او مرکو کي کارېدونکي ټکي او عبارتونه له ژونديو مثالونو سره زده کړي. د خلګو دا نيژدېوالی او پيوستون به په پای کي د يوې منلي معياري ژبې په رامنځ ته کولو کي هم ستره ونډه واخلي. په قاموسو کي د ژبنيو اصطلاحاتو د اوډني او ترتيب په اړه هم په ژبپوهانو او فرېزيبالوژيستانو کي بېلابېلي نظريې وړاندي سوي دي، چي د فرېزيبالوجۍ/ فرېزيبالوژۍ له مهمو موضوعګانو څخه ګڼل کېږي(د بشپړ مالومات د پاره و.ګ. هلالي ۱۱۳-۱۱۷).

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کي له يوې ريښې څخه راوتلي محاورې او ژبنۍ اصطلاحوي په بېلابېلو بڼو ثبت سوي دي. ځينو قاموس ليکوونکو دا ډول اصطلاحات تر بېلو سرليکونو لاندي ثبت کړي دي؛ په داسي حال کي چي ځينو نورو بيا د خپل ترکيب تر اصلي او مرکزي ټکي لاندي اوډلي او مانا کړي دي. نن سبا په معاصر قاموسو کي ژبني اصطلاحات او عبارتونه زياتره تر هغه اصلي يا مرکزي ټکي لاندي کاږي، چي د شکل او مانا په لحاظ له پام وړ اصطلاحاتو سره نه شلېدونکې اړيکې ولري؛ مثلاً «مال اوبه کول»، «تر اوبو د مخه ګاولي ايستل»، «اوبه په ستوني کي مالومېدل»، «تږی تر اوبو پرې ايستل» او داسي نور ګرده په قاموس کي د «اوبه» تر اصلي يا مرکزي ټکي لاندي راوړل کېږي يا په انګرېزي کي د "Pyrrhic victory" اصطلاح د "Pyrrhic" او د "Crocodile tears" اصطلاح د "Crocodile" ټکي په پای کي کښل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې په ځينو اختصاصي قاموسو کې يې، د متلو او ژبنيو اصطلاحاتو د اسانه موندني دپاره، هره ژبنۍ اصطلاح يا متل د هغو ترټولو ترکيبي برخو لاندې راوړی دئ؛ مثلاً "Actions speak louder than word" متل د "actions", "louder", "speak" او "word" تر قاموسي ټکو لاندې، په جلا جلا ډول تکرار سوی دئ.(Simpson 1, 140, 209, 250)

په اختصاصي فرهنګو کې د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او بېلابېلو عبارتو په اسانه موندنه کې د ځو ځايه يادوني يا کراس- ريفرينس لاره تر ټولو غوره او عملي لاره ده؛ اما د ژبې په عمومي تشريحي قاموس کې له ټولو ترکيبي برخو سره د يوه متل يا يوې اصطلاح ځو پلا يادونه، نه يوازې سرخوږونکی، بلکي په اقتصادي لحاظ هم نامطلوب کار دئ. له دې کبله يې له اوسني دود او بايدې سره سم، يوازې تر هغه ټکي يا مادې لاندې کارې، چي د اتيمولوژۍ له پلوه اړېکې يا نيژدې والی سره لري؛ لکه په مخکنيو مخونو کي چي د «اوبو» له مادې څخه د ځينو را توکېدلو محاورو او اصطلاحاتو، لنډه يادونه وسوه.

په قاموسو کي د ترکيبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

د هرې ژبې په قاموس ليکنه کي، بله مهمه او ارزښتناکه مسأله د ترکيبي ټکو يا مرکباتو پېژندنه او را غونډول دي. په زياترو ژبو له هغو څخه په پښتو، پارسي، عربي او انګرېزي کې د مرکباتو شمېر دونه ډېر دئ، چي له را غونډولو او شنلو څخه يې د مرکبو ټکو جلا لوی او پنډ قاموسونه جوړېدای سي. مرکب او ګډ ټکي زياتره په دوو بڼو جوړېږي:

الف) کلمه چي يوه خپلواکه کليمه(base) له يوه يا ځو اشتقاقي عناصرو سره يو ځای سوې وي (complex word) لکه: ناسم(نا + سم)، اتلواله(اتل + واله)،زړورتيا (زړور+ تيا)، مينه ناک (مينه+ناک) او داسي نور په پښتو کي يا نارسايي(نا + رسايي)، ګلزار(ګل + زار)، معجزه آسا (معجزه + آسا)، بتکده (بت + کده)او داسي نور په پارسي کي يا impossibility(im-, possibil,-ity), Unlikely(Un-,like, -ly), vitality(vit-,-al,-ity) او داسي نور په انګرېزي کي، چي د بېلابېلو ژبو (لاتيني ، يوناني، فرانسوي او اسپانوي) ډول ډول اشتقاقي عناصر (derivational elements) د مخوندي او شاوندي په بڼو له خپلواکو ټکو سره يو ځای سوي ؛ او په ګډه يې بېل مرکب ټکي جوړ کړي دي.

ب) هغه مرکب ټکي، چي د دوو يا ځو بېلو کليمو له يو ځای والي څخه جوړ سوي وي؛ لکه کوروانه (کور+ودانه)، خواتوری(خوا+توری)، سرلوړی(سر + لوړی)، سرتېر(سر + تېر) او داسي نور په پښتو کي، يا ميهن دوست(ميهن + دوست)، دلخراش(دل + خراش)، خاطر جمع(خاطر + جمع)په پارسي کي يا blackboard (black+board), blackbird (black+bird), teapot (tea+pot) او په سلګونو نور په انګرېزي کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کـې مرکب ټکي پر ځینو فینالوجیکي/ فونولوژیکي توپیرونو سربېره، په لیکـدود کـې هم د پام وړ توپیرونه او بېلوالی لري. د فینالوژۍ له پلوه په زیاتره دوه کلیـمه یـې مرکـبو ټکو کي خج پر لـومړۍ څپـه وي؛ لـکه: eMERgency plan, RePUBlican Party, TEApot, BLACKbird او داسـي نـور. انګلیسي ویوونکي د (white house) او (WHITE house) په دوو ترکیبي بڼو کي، د تلفظ له پلوه ښکاره توپیر کوی.
د لیکدود له پلوه هم ټول مرکب ټکي یوه بڼه نه لري. ځیـني یې د یـوې کلیـمې پـه بڼـه لیکل کیږي ؛ لکـه: blackboard, teapot, blackbird او داسي نور (Solid Compounds) ځیـني نور مـرکب ټکـي د یـوې بېلوونـکي نخښي (هایفـن) پـه وسیـلـه سره بېـل سوي وي؛ لکـه: bridge-builder, mud-walled, body-blow او داسي نور (Hyphenated Compounds) او په پای کي دریمه ډلـه مرکـبات هغـه ترکیبي ټـکي دي، چي ترکـیبي برخـي یـې یو له بـله بېـلي کښل کـیږي؛ لکـــه: coffee cup, blue sky, Army depot او داسي نور (Open Compounds). دا خبره د یادوني وړ ده، چي د بلي هري ژبـې په شان، په انګرېزي ژبه کي هم د مرکبو ټکو په اړه د تلفظ تر توپیرو د لیکني توپیرو ته ډېر پام کیږي. سره له دې هـم د ترکیبو په لیکلو کي تر اوسه د کومي پخي او ثابتي قاعدې پر ځای، شخصي ذوق او سیلقه چلیږي. لکه څنګه چي businessman, business-man, business man;wine bottle, wine- bottle او داسي نـور تر اوسه، په بېلابېلو بڼو لیدل کیږي (په دې برخه کي د نور مالومات له پاره د اینټرنیټ د غـه لینک وګــورئ: (encyclopedia.com/complex and compound words)
پـه انګرېزي کي داسي کلیمې هم ډېري دي، چـي د ترکیب او یو ځای والي دواړه شکلونه پکښي راغـــلي وي؛ لکه: ”hot-bloodedness“ چي په هغه کي د ”hot“ او ”blood“ د دوو اصلي کلیمـــــو تر څنګ د ”ed“ او ”ness“ دوه وروستـاړي هم ترســـرګو کـیږي. پـه ”biographical“، ”lexicography“ او داسي نورو ترکیبونو کي هم د دوو بېلو اصلي ټکو پر یو ځای کېدو سربېره، یو شاوندی هم لیـــدل کیږي.
په انګرېزي کي دا راز ترکیبي ټکو ته ”Compound-Complex Word“ وايي، چي کله کله د یـوه هایفن (-) په مرسته سره بېلیږي.

په انګرېزي کي د ترکیبو بېلوَنه

دا خبره جوَته ده، چي په انګرېزي کي ترکیبونه تل له دوو یا زیاتو ریښو (کلیمو) څخه جوړ وي؛ مګر سره له دې هم حتمي او ضروري نه ده، چي د هغو جوړونکي ریښې (کلیمې) باید د کلام په یوه برخه یا یوې کټګورۍ پوري تړلې وي.که د یوه ترکیب دواړي ریښې د کلام په یوه برخه یا یوې کټګورۍ پوري اړه ولري؛لکه (اسم + اسم یا فعل + فعل) نو داسي انګېرل کیږي، چي نوی جوړېدونکی ترکیب به هم د کلام په یوه برخه یا یوه ډول پوري اړه ولري؛ او د هغې ډلې د یوه ساده غړي په توګه به کار کوي. د عمومي قاعدې په توګه د یوه ترکیب د جوړونکو یا متشکله اجزاوو وروستۍ برخه، د هغه ترکیب مجموعي نوعیت یا کټګوري په ګوته کوي. په راتلوونکو کرښو کي د بېلابېلو ترکیبو فارموله او ډولونه وړاندې کیږي:

د اسم ترکیبونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره رینبه(هر ډول کلیمه) + اسم = اسم

د ترکیب لومړی برخه کېدای سي اسم، فعل، صفت یا قید وي؛ خو دوهمه برخه باید هرومرو اسم وي. په داسي حالاتو کي تر لاسه کېدونکی ترکیب تل د اسم بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + اسم: text-book, arm-chair, ash-tray

فعل + اسم: pick-pocket, dare-devil

صفت + اسم: hard-cover, blue-collar, black-bird

قید + اسم: down-grade, back-talk, after-thought

د فعل ترکیبونه

هره رینبه (هر ډول کلیمه) + فعل = فعل

یاني که په یوه ترکیب کي اسم، صفت، فعل او قید له یوه فعل سره و موښلي، نو تر لاسه کېدونکی نوی ترکیب هم خامخا د فعل بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + فعل: house-keep, brain-wash, baby-sit

فعل + فعل: drop-kick, dive-bomb

صفت + فعل: white-wash, sweet-talk, dry-clean

قید + فعل: over-do, down-grade

د صفت ترکیبونه

هره رینبه یا هره کلیمه (بېله فعله) + صفت = صفت

اسم + صفت: sea-sick, ox-eyed, earth-bound

صفت + صفت: south-west, metallic-green, blue-green

قید + صفت: off-white, near-sighted

د قید ترکیبونه

قید + قید = قید

قید + قید: through-out, in-to

د خاص اسم ترکیبونه

فعل + قید: د اسم ترکیب

فعل + قید (اشتقاق): drive-in, blast-off

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ترکیبو دا ډله یوازنۍ ډول دئ، چي په انګرېزي کي د عامي قاعدې پیروري نه کوي.

په پښتو کي سپین مخی، ورانکار، سرتمبه، سرزوره، خپلسره، کاغـذ باد، تو کمار، لاسلیک، پوهنـځی، غمخور، اناري سور، ژړ نارنجي او داسي نور؛ په پارسي کي سنګدل، سیاه دل، جستجو، ګفتګو، دوربین، دوراهی، آبپاش، آبګردان، بتکده، ایستګـاه او داسي نور د دغـو ډلو ښو بولګې دي. البته په ټولو ژبو کي د قاموس دپاره د را غونډو سوو موادو (corpus) د شنني او څېړني په بهیر کي کله کـله ډېره ګرانه وي، چي د اصطلاحي ترکیبو (Idiomatic Compounds) او نا اصطلاحي ترکیبو (Non-Idiomatic Compounds) تر منځ توپیر وسي.

په انګرېزي قاموسو کي د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په انګرېزي کي د مرکباتو او عبارتو تر منځ د فینالوژیکو، نحوي او مانوي اساساتو له مخي توپیر کوي:

۱- د تلفظ پر بنسټ توپیر: لکه په 'black 'board عبارت کي، چي دواړي متشکـلـه کلیمـې په پیل کي خج لري؛ او د دواړو ټکو تر منځ تړاو لیدل کیږي. په داسي حـال کي، چي په 'black-board مرکب ټکي کـي یوازي د لـومړۍ برخي په پیل کي خج لیـدل کیږي؛ او پـه ترکیب کي د دواړو جوړونکو ټکو تر منځ د اواز له اړخـه څـه ترڼښت نسته. دغـه راز په 'hard 'cover عبارت کي بیا هم د هري کلیمې په سر کي خج ګـورو؛ حـال دا چـي پـه 'hardcover ترکیبي حالت کي یوازي یو لومړنی خج لیدل کیږي. په تلفظ کي دا بدلـونـونه، عبارت او ترکیب ته بېل بېل شکلونه ورکوي.

۲- د نحوي خصوصیتو پر بنسټ توپیر: د مرکبـاتو د جوړونکو برخو تر منځ ګرامري اړیکی کله کـله روښانه نه دئ؛ نو ځکـه په مرکباتو کـي زیاتره د پرېکون یا انقـطاع (intruptibility)، د کلیمو د اوډنـي یا ترتیب (word order)، تعدیل یا بدلون (modification) او صرفي ضمیمو منـلو (inflectibility) مسألو ته زیات پام اړول کیږي. ټول مرکبات او د هغو جوړونکي برخي د پرېکـون یا انقطاع وړ نه دي؛ مثلاً "dare-devil" ترکیب د "dare the devil" په عـبارتي بڼـه نـسي استعـمالېدای.

په ترکیب کي د کلیمو اوډنه یا ترییب په دي مانا دئ، چي د یوه ترکیب بېلا بېلي برخي د یو بل په وړاندي څه ډول موقعیت لري؟ په انګرېزي کي اصلاً د اسم + صفت یو ځـای والی عادي خبره نه ده؛ خو سره له دي هـم په ځینو ترکیبو؛ لکه sea-sick او داسي نورو کي کاریږي. بالعـکس، په انـګـرېزي کـي د فـعل + اداة (verb + preposition) ترکیب عامه خبره ده؛ خو سره له هغه یې هم د اسم دپاره کارول نابابه ښکاري؛ مثلاً "splashdown" چـي اسم دئ؛ او یـوازي پـه ترکیبي بڼـه کاریږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تعدیل یا اوښتون مفهوم دا دئ، چي د یوه ترکیب د مانا د تعدیل د پاره له نورو ټکــو څخه کار اخیستل کیږي. له دې کبله چي ترکیب یو واحد یونیټ دئ، نو ځکه د هغه متشکله برخي په خپلواک یا بېل ډول نه تعدیلیږي. سره له دې هم ترکیب کېـــداى ســـي په مجمـــوعي بڼه د نورو ټـــکو په مرسته بـــیان سي؛ مثلاً "air-sick"نه د "hot air-sick"او نــه هـــم د "air-very sick"پـــه بڼه ویل کېـــداى سي، چي تو ده(hot)هوا بـــیان کړي؛ او د ناروغۍ یادونه وکي. په انګرېزي کي معمولاً وایـــي: John was seriously air-sick په دغه جومـــله کي د"seriously"کلیـــمه په واقعـــیت کـــي ټول ترکیب تعریفوي نه د ترکیب لومړى عنصر یا لومړۍ برخه(air) .

۳- په ترکیبو کي صرفي ضمایم اخیستنه(inflectibility): د یوه قاموسي ټکي په تـــوګه، ترکـــیبونه د خپـــلو ګرامري کټګوریو له مخي بېلابېلي صرفي ضمیمې مني؛ خو د هغو متشکله عناصر په جلا بڼه وروستاړي یا مختاړي نه مني؛ لکـه "bottle-neck"چي یو اســـم دئ؛ او د "bottles- necks"په بڼه نسي ویل کېداى. په داسي ترکیبو کي یوازي وروســـتـی عنـــصر د جمعي د پاره وروستاړى قبلوي؛ او تل د "bottle-necks"په بڼه استعمـــالیږي. "finger-prints" , "ash-trays", "dish-washers"او داسي نـــور ټـــول د دې ډول بدلـــونو نور مثـــالونه دي.(Jackson and Amvela 93-94)

۴- په ژبنیو اصطلاحاتو د اوښتو له مخي توپیر: ترکیبونه له مانوي اړخه دا ځانګړتیا لري، چي د خاصي مانا په تر لاسه کولو سره، زیاتره د ژبنیو اصطلاحاتو (Idioms)بڼه غوره کوي. یوازي په ډېرو نادرو حالاتو کي د ترکیبو مفهومونه د تحت اللفظي یا هو به هو مانا پر بنسټ د هغو له متشکله عناصرو څخه مشتق کیږي؛ او په زیاترو مـــواردو کي د هغـــو د لړه تر لړه یوه جوړونکي عنصر مانا پټـــه او مبهـــمه پاتیږي؛ د مثـــال په ډول "dustbin"یوازي د خاورو او خځـلو ټولولو ته ځانګړې یا محدود نه دئ. یا توره تخته(blackboard) چي کېداى سي د توروالي پر ځاى سپین یا زرغون رنګ ولري؛ او د لرګي پر ځاى له فلز یا کوم بل شي څخه جوړه سوې وي. د همدغو خصوصیاتو په رڼا کي، چي ګرده په یوه وخت کي عمل کوي او ترکیـــب ته یو پـــیاوړى اجرایي واک او ځواک ورکوي، له عبارت سره د ترکـــیب د بېـــلوالي او توپیر کرښه کښل کیږي.
(Jackson and Amvela 94)

په قاموسو کي د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پاړسي کي د ترکیبي ټکو پر پراخي زېرمي سربېره، ځیني ترکیبي ټکي لومړى سره ګډ سوي؛ او بیا د زمانو په تېرېدو سره ترخیم یا لنډ سوي دي. د امتزاج او تخفیف دې عملیې ته د ژبپوهني په اصطلاح«نحت» ویل کیږي؛ لکه: نبخه(نه + یم + خبر) ، خدابنکه(خداى + بنه پوهېږي + که) ، خدام(خدا + می داند) ، مچم(من + چه + می دانم) او داسي نور، چي را غونډول او تشریح کول یې په ژبنیو قاموسو کي ډېره ضروري او مهمه خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

په پښتو او پارسي کې هم د انګرېزي ژبې په شان د مرکبو او مخلوطو ټکو په اړه بېلابېل ليکدودونه باب دي، چې لنډه يادونه او شننه يې دلته بې ګټې نه ده:

- ځيني کسان ترکيبي او مخلوط ټکي يو له بله بېل کاږي؛ لکه لمن ليک، لاس ليک، ګفت و ګو، جست و جو، علاقه مند، سرمايه دار او داسي نور. لکه څنګه چې ګورو، د ترکيبي ټکو په دې ډول املا کې، بې شکه د مرکبو ټکو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت روښانه ښه لري. د املا دا ښه له لوستونکو سره مرسته کوي، چې د ترکيبي ټکو د بېلابېلو برخو اصل او نسب په اسانۍ سره وپېژني؛ اما په دې دود کې د ځينو مرکبو او مخلوطو ټکو په بېلولو سره، د هغو مانوي جوړښت ته لوی زيان رسيږي؛ او حتا په ځينو حالاتو کې يې د مانا پېژندنه د معما په څېر ګرانيږي؛ لکه پوهنځی، پوهنتون، نبخه، خدانبکه، خدام، مچم، او داسي نور؛ ځکه د دغه راز منحوت ټکو په جوړښت کې د ګډوالي (امتزاج) او لنډون (ترخيم) دواړو عمليو برخه اخيستې ده. ځيني مرکب ټکي په حقيقت کې له دوو او ځيني نور له داسي درو برخو جوړ سوي دي، چې هره جوړونکې برخه يې په بېلوالي کې خپله اصلي او حقيقي مانا نسي افاده کولای. له دې سببه يې يو ځای ليکل، ډېر پر ځای او ګټور کار دئ.

- ځيني کسان د مخکني دود پر خلاف د لمنليک، لاسليک، جستجو، ګفتګو، دانشجو او داسي نورو په څېر ترکيبي ټکي، د يوې کليمې په ښه کاږي. داسي کسان په حقيقت کې د تلفظ د اړتيا او اسانۍ پر اساس د هغو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت ته پام نه کوي؛ ځکه په وينک کې د دغه راز ترکيبي ټکو جلا جلا ادا کول دروندوالی او ګراني پېښوي. له دې کبله يې د زمانو په تېرېدو سره ورو ورو د يوې کليمې رنګ او جوله اخلې. بله مهمه خبره دا ده، چې په ځينو مخلوطو او ترکيبي ټکو کې ټولې شاملې برخې په ګډه پر يوه واحد مفهوم دلالت کوي، چې په دې توګه يې بېل بېل ليکل د پاموړ مانا ته زيان رسوي؛ د مثال په توګه (لاس + ليک) دواړې کليمې په ګډه د امضا، توشيح يا دستخط مانا رسوي، چې په انګرېزي کې يې "sign", "signature","autograph" او داسي نور بولي. دلته د «لاس» او «ليک»دوو بېلو کليمو ته په جلا جلا ډول، هيڅ اشاره نسته. که په دري کې«پدرکلان»، «خسربره»، «مادراندر»، «جستجو»، «دانشجو» او داسي نور ترکيبونه سره بېل کوو، بيا نو د ترکيب د دوو يا څو جوړونکو کليمو هره برخه پر هغه مانا دلالت نه کوي، چې په ترکيب سوې بڼه کې نغښتې ده؛ ځکه مرکبې بڼې ټولو ترکيب سوو کليمو(خپلواکو يا نا خپلواکو) ته نوې مانا او نوی مفهوم ورکړی دئ. دلته د يوې استثنا يادونه ضروري ده؛ او هغه دا چې که د يوه ترکيب د دوو يا څو برخو له يو ځای کولو څخه د هغو په لوستلو او پېژندنه کې ستونزه پېښه سي، بيا نو د هغو ګډ ليکل نه يوازي بې ګټې، بلکې ناسم کار دئ؛ لکه پاکزړی (پاک + زړی)، لويخښتې (لوی + خښتې)، سپينمخی (سپين + مخی)، بدردخور (به درد + خور)، بعلاقمندانيشان (به + علاقمندان + شان)، ګلګلونکفنها (ګلګلون + کفن + ها) او داسي نور، په پښتو او پارسي کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توکه ګورو، چې د مخوندي او شاوندي په مرسته له اصلي کليمو سره تړل سوي ټکي لکه پوهنتون، پوهنځی، درملتون، بنتون، کونډتون، زړورتيا، ملګرتيا، پښتونواله، اتلواله، همصنف، همسنګر، همراز، همدم، غيرقانوني، لامزروع، عدم کفايه او داسې نور په پښتو، پارسي او عربي کې يو ځای ليکل نه يوازي غوره، بلکې ضروري بلل کيږي. بې شکه، دا ډول مرکبات له هغو ترکيبي ټکو څخه بېل ګڼل کيږي، چې له دوو يا درو بېلو خپلواکو کليمو څخه جوړ سوي وي؛ لکه: لاس ليک/ لاسليک، لمن ليک/ لمنليک، جست و جو/ جستجو، ګفت و ګو/ ګفتګو او داسې نور. د دغه راز مرکبو ټکو په يو ځای يا جلا ليکلو کې، هماغسې چې مخکې اشاره وسوه، بېلې ګټې او نيمګړتياوې نغښتې دي. د پښتو او پارسي په ګډون په زياترو ژبو کې د مرکبو ټکو د بېلابېلو ډولونو د ليکدود په اړه تر اوسه څه پخه او ثابته قاعده نه تر سترګو کيږي. د داسې ترکيبي ټکو په ليکلو کې تر ټولو ښه او معقوله لار هغه ده، چې ليکوونکو او لوستونکو ته د ليک او لوست په چارو کې اساني پېښه کړي.

د ژبې د زړو يا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

مخکې مو دې خبرې ته اشاره وکړه، چې ژبې د بېلابېلو طبيعي او غيرطبيعي عواملو له کبله تل د تغيير او تحول پړاونه تېروي. د بدلون او اوښتون په بهير کې ځيني کليمې، عبارتونه، محاورې او اصطلاحات په مؤقتي يا دايمي بڼه له پامه لوېږي؛ او په پای کې ورو ورو د نابودۍ او مرګ خواته درومي. په پښتو ادب کې هم د داسې ټکو شمېر ډېر زيات دئ، چې يو وخت د تېرو پښتونو (نسلونو) په ورځنيو خبرو او ډول ډول فرهنګي اثارو کې په پراخه ګچه باب وه؛ مګر اوس د بېلابېلو دلايلو له مخې د خلګو په محاورو او مرکو کې له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: ود، ميرخی، ميرخمن، لونل، ګروهېدل، دروهېدل، لل، سخ، سرولين، اسپرين، کاسير، کړندر، کنبايل، کوني کبر، کهنده/ ګانده، نرسيبی، لرمل، ترمل، برمل او په سلګونو نور. دا ډول زاړه يا متروک (archaic) ټکي زموږ د لرغوني او سپېڅلي ژبې ډېره لويه او ارزښتناکه پانګه ده، چې په پوره غوَر او خير سره بايد د پښتو په تشريحي او مفصلو قاموسو کې خوندي سي؛ ځکه دغه راز زاړه او نابابه لغتونه نه يوازې د ژبې او ادب پوهانو ته د بېلابېلو لغوي څېړنو په اړه مهم او په زړه پورې مواد برابروي، بلکې د نوو مفاهيمو په نوم اېښوولو او نيولوجيزم کې هم له هغو څخه پراخه ګټه اخيستله کيږي.

د پښتو د زړو يا متروکو لغتو د راټولو او مستند کولو ګټې

د پښتو په ټولو تشريحي قاموسو کې د دې ژبې د زړو او نابابه ټکو خوندي کول او د قاموسو له لوستونکو سره د دغه راز ټکو د مانا په سمه او اسانه پېژندنه کې مرسته کول، په ټينګه دا غوښتنه کوي، چې قاموس ليکوونکي بايد ټول پخواني او لږ پېژندل سوي ټکي د پښتو نظم او نثر له معتبرو اثارو څخه د لنډو وېناوو يا نورو ډولونو په وړاندې کولو سره، مدلل او مستند کړي. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» کې د ځينو پخوانيو او نابابه ټکو د سمې پېژندنې دپاره، د پښتو ادب له ځينو منظومو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منثورو اثارو څخه، يو ونيم ويناوي او اقتباسونه د شواهدو په توګه وړاندي سوي دي؛ خو په خواشينۍ سره چي دا کار په دوه دليله بشپړ نه دئ:
- لومړی دا چي د شواهدو او مدارکو شمېر ټول ټال ډېر لږ دئ. په دې قاموس کي زموږ د لرغوني ادب ډېر داسي لغتونه، تعبيرونه او ترکيبونه تر سترګو کېږي، چي د استناد د پاره يې هيڅ تاريخي، ادبي او علمي سند نه دئ راوړل سوی؛ د مثال په توګه لرمل، برمل، ترمل، ګانده، ميرڅي، ميرڅمن او داسي نور.
- دوهم دا چي د پخوانييو او زړو ټکو د استعمال مثالونه بايد د بېلابېلو دورو په تاريخي، ادبي، ديني او علمي اثارو کي ولټول سي. دا کار به له يوې خوا د را غونډو سوو ټکو د مستند کولو لمن پراخه کړي؛ او په دې توګه به لوستونکي د پښتو ادب له راز راز اثارو سره اشنا کړي؛ او له بلي خوا به له مختلفو اړخونو څخه د پښتو ژبي د بېلابېلو علمي اثارو د مقايسه يي څېړني د پاره هم ډېر ګټور مواد برابر کړي. په تېرو بحثو کي مو د پراخو بولګو او مثالو په وړاندي کولو سره يادونه وکړه، چي بېلابېلي کليمې د زمانې په تېرېدو سره شکلي او مانوي بدلونونه مومي؛ مثلاً «مرسته»، «دېګان»، «کالي»، «برېخ» يو وخت په يوه مانا کارېده؛ اوس يې يا پخوانۍ ماناوي له منځه تللي دي يا يې د پخوانييو تر څنګ نوي ماناوي هم تر لاسه کړي دي يا نمازديګر، مازديګر، مازيګر/ ماځيګر او داسي نور ټول د کليمو په ظاهري بڼه کي د اوښتون او بدلون داستانونه بيانوي. له دې کبله دا خبره ډېره په زړه پوري برېښي، چي د زړو ټکو په شننه او سپړنه کي د مختلفو ادبي پېرونو له اثارو او ماخذو څخه پراخه ګټه واخيستله سي. دغه راز مقايسه يي شننه قاموس ليکوونکو او په نتيجه کي ټولو لوستونکو ته دا شرايط او امکانات برابروي، چي د ځينو زړو او مړو کليمو له حدسي او قياسي ماناوو څخه د هغو دقيقي او ډاډمني ماناوي تر لاسه کړي.

د همدې دليل پر بنسټ په هغو ژبو کي، چي قاموس ليکنه اوږد تاريخ نه لري، د نابابه او نادرو ټکو د روښانولو د پاره د ژبي له ادبي او علمي اثارو څخه د مستندو او ژوندييو مثالو را ټولول نه يوازي ارزښتناک؛ بلکي ډېر ضروري کار دئ. دا ځکه چي د هري ژبي قاموس ليکوونکي په پيل کي ځيني زاړه او نابابه ټکي د هغې ژبي په ادبي او علمي اثارو کي د بېلابېلو شاعرانو، اديبانو، مؤرخانو او نورو ليکوالو د استعمال سوي متن له مخي، د قياس په ډول مانا کوي. په داسي مواردو او حالاتو کي ښه دا ده، چي اوسني او راتلوونکي قاموس ليکوونکي د پخوانييو قاموس ليکوونکو پر فرضي او قياسي ماناوو د بشپړي اتکا پر ځای، په خپله د ژبي په ادبي، تاريخي او علمي اثارو او د خلګو په ژوندييو محاورو او مرکو کي څېړني او پلټني وکي. د لغتپوهني په بهير کي داسي هم پېښېږي، چي له لرغونو اثارو څخه اخيستل سوي قياسي ماناوي له اوسنييو مروَجو ماناوو سره، سل په سل کي سر نه خوري. کله کله د پخوانييو اثارو په کتابت او استنساخ کي تېروتني او لاسوهني هم د حدسي او قياسي ماناوو په څو رنګۍ او ناباورۍ کي لوی لاس لري. د پارسي ژبي د «غياث اللغات» مؤلف - غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رامپوری، د ژبي په ادبي، تاريخي او علمي اثارو کي د خپلي ژوري پلټني او څېړني پر ځای، ډېر ټکي او ترکيبونه له نورو فرهنګونو لکه «فرهنګ رشيدی»، «سراج اللغات»، «شرح نصاب»، «منتخب اللغات»، «برهان قاطع» او داسي نورو څخه اخيستي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابوالقاسم پرتو «واژه یاب: فرهنگ برابرهای پارسی واژگان بیگانه» د پاړسي ژبې د اوسني عصر له دغه ډول قاموسو څخه دئ، چې له مختلفو زړو قاموسو لکه «فرهنگ آنندراج»، «برهان قاطع»، «فرهنگ پهلوی»، «غیاث اللغات»، «فرهنگ عمید» او داسي نورو څخه يې پراخ ټکي اخيستي دي. البته له پخوانيو اثارو او منابعو څخه کار اخيستنه ډېره ګټوره خبره ده؛ خو د نوو اثارو مؤلفان بايد نه يوازي په خپلو ليکنو کي د مخکنيو ليکوالو تېروتني، نيمګړتياوي او کمزورۍ تکرار نه کړي؛ بلکي د هغو د کار ټول ناسم او کمزوري اړخونه په علمي، معقول او منصفانه ډول انتقاد هم کړي (و. ګ. غياث اللغات). هغه قاموس ليکوونکي چې د ليکني او څېړني په کار کي د تحقيق پر ځای د تقليد لاره غوره کوي، کله کله په خپلو اثارو کي داسي تېروتني هم تکراروي، چې پېړۍ پېړۍ مخکي پخوانو قاموس ليکوونکو او ليکوالو د ماخذو او منابعو د نه بشپړتيا يا ځينو سرسري پلټنو په لړ کي کړې دي.

د پښتو ډېر نابابه او متروک لغتونه اوس هم په بشپړه توګه نه دي را ټول سوي. ما ځو کاله مخکي د پښتو د عارف شاعر - علي محمد مُخلص (تر ۱۰۶۹هـ ق پوري په باوري توګه ژوندی) د ديوان د اکاډيميک متن د برابرولو کار ته ملا وتړله. د ديوان په متن کي مي داسي لغتونه، ترکيبونه، تعبيرونه، سيمبولونه او اصطلاحات وموندل، چې ځيني يې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» کي نه دي راغلي. سربېره پر دې، د پښتو په هر منظوم او منثور اثر کي داسي ټکي لرل نه دي، چې په خواشينۍ سره يې د پښتو ژبنيو قاموسو ته تر اوسه لاره نه پيدا کړې. دا ارزښتناکي لغوي زېرمې د هري ورځي په تېرېدو سره له سترګو نيهاميږي؛ او په پای کي په بشپړه توګه له منځه ځي. په داسي شرايطو او حالاتو کي، دا بې شکه د سترګه ورو او باريکبينو څېړونکو کار دئ، چې د پخوانيو موندنو په دوام د پښتنو په بېلابېلو تاريخي مېنو کي په دغه راز پټو لغوي زېرمو پسي وګرځي؛ را غونډې يې کي؛ او په علمي بڼه يې د قاموسو او نورو خپرونو له لاري خپراوي او رواجولو ته ملاوي وتړي.

د هري ژبې له هغې ډلي څخه د پښتو د زړو او متروکو لغتو سمه او کره پېژندنه په ريښتيا سره ډېر ربړ او خواري غواړي. دا ځکه چې د پخوانيو اثارو په کتابت او استنساخ کي کله کله تېروتني او عمدي لاس وهني سوي دي؛ او کله کله هم د زماني د تېرېدو او بېلابېلو اقليمي بدلونو په سبب، ډول ډول زيانونه رسېدلي دي. دې ټولو عواملو په ګډه د زړو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو په سمه پېژندنه کي، لوی مشکلات او کړاونه پېښ کړي دي. له دې امله، ډېره ضروري ده، چې د پښتو ژبې ټول زاړه او متروک مواد د بېلابېلو منابعو او ماخذو په رڼا کي په دقت سره وشنل سي. دلته موږ د خروار په بڼه څو نمونې وړاندي کوو، چې د پښتو ژبې په تر ټولو بشپړ، علمي او عصري فرهنګ (د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو - پښتو قاموس) کي يې د دقيقو او کره ماناوو د پوهېدو له پاره هيڅ سند او مدرک نه دئ وړاندي سوی؛ او په دې توګه يې لوستونکو ته د دغو ټکو د سمو او دقيقو ماناوو په پوهېدو کي، ډېره ګراني پېښه کړې ده.

اپوټه (پ.پ.ت.ق ۱:۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا(تر ۱۱۴۸ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په کلام کي داسي کار سوی دئ:
څه به ستا په وراشه نه خاندي وګړي
اپوټه ګفتـــګوی کم نه دئ تر سانګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

ارګه(پ.پ.ت.ق.۱:۳۸):
پربېړده ما په عاشقۍ کي وړی تړی
ته ناصح ورځه په ډکـــه ګېډه ارګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه) بونه(پ.پ.ت.ق.۱: ۳۲۷):
دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:
چي یې څوک په خوب کي و ویني ونه مري
یاره ستـــا د بېلـــتانه هسي بـــونه دي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

څول څول(پ.پ.ت.ق.۲: ۱۰۹۷):
د حمید مومند په دیوان کي د دې ټکي د استعمال یوه بولګه:
عیب ګویۍ خلقو ، حمید هسي څول څــول کړ
لکه وړی سپي چي کښېباسي په ښکار خولې
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)
مرسته (پ.پ.ت.ق.۴: ۲۸۲۷):
البته د مرستي په نوې مانا(کومک، بسپنه، مدد ، تعاون، معاونت، اعانه، چنده) هر څوک پوهېږي؛ خو د پخوانۍ او نابابه مانا پوهېدنه یې بې ادبي شواهدو ، اسانه کار نه دئ. د خوشال خان خټک په دېوان کي د دې کلیمې پخوانۍ مانا(هیله، آرزو ، اومید ، طلب، غوښتنه، ارمان،لټون، کوښښ او داسي نور) داسي لولو:
اوس مي بیا مونده په کور کي
چه دایم یـــې وم په مـــرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)
د مقصود ګوهر په لوی دریاب کي پربوت
غواصان پکي غوټې وهـــي په مرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)

مندته(پ.پ.ت.ق.۴: ۲۹۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:
چه پیــــدا شوه نشپاتي زمــا د کُـفر
اخیستای نه شي په خوله د غره مندتي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

د فاضل استاد- اروابناد علامه عبدالشکور رشاد(۱۳۰۰-۱۳۸۳ش)«د پټي خزانې فرهنګ» او «د خیرالبیان لغتنامه» هغه دوه فرهنګونه دي، چي له خپل کوچني حجم سره سره یې د پښتو ادب په دوو ارزښتناکو اثارو(پټه خزانه او خیرالبیان)کي راغلي ټکي زموږ له لرغوني ژبې څخه د بېلابېلو شواهدو او بولګو په وړاندي کولو سره، په ډېره علمي او دقیقه بڼه مستند کړي دي. د علامه رشاد دا دوه کوچني فرهنګونه د قاموس لیکني د نوي مېتودلوژۍ له پلوه، په افغانستان کي د خپل وخت تر ټولو عصري او علمي فرهنګونه ګڼل کېږي(و.ګ. رشاد، د پټي خزانې فرهنګ او رشاد، د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه). البته د اروابناد دوست شینواري (۱۳۰۴-۱۳۷۲ش) په «زړه پانګه» کي هم د پښتو د زاړه ادب ډېر خواره واره ټکي خوندي سوي دي، چي پر خپل ځای ګټور او په زړه پوري علمي- تحقیقي اثر دئ.

په پخوانیو پارسي فرهنګو کي«فرهنگ رشیدی»او په معاصرو پارسي فرهنګو کي د علامه علي اکبر دهخدا «لغتنامه»او د ډاکټر محمد معین«فرهنگ فارسی»تر نورو پارسي ژبو فرهنګونو د بېلابېلو ماخذو او منابعو په ښوولو سره د را غونډو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مستند کولو اصل ته ډېر پام کړی دئ، چي حتا په ځینو ځایونو کي یې د اروپایي ژبو تر ډېرو مفصلو او مکملو قاموسو هم ډېر زیار ایستلئ دئ.

که څه هم د هري ژبې په ادبي او علمي اثارو کي، د قاموسي ټکو د استعمال د نظایرو ښوول، ډېر لوی او ارزښتناک تحقیقي کار دئ؛ خو د دې خبري مانا دا نه ده، چي د قاموس لیکني نور ټول ضروري اصول او قواعد یوازي د لغتو په مستند کولو کي خلاصه سي.

د پخوانیو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوړَول

په پښتو ادب کي داسي ټکي ډېر دي، چي زموږ پخوانو ادیبانو، شاعرانو، مؤرخانو او نورو لیکوالو په یوه مانا استعمال کړي دي؛ خو په دې وروستیو کلو کي زموږ ځینو لیکوالو او شاعرانو د پردو ژبو د اغېزو یا ځینو نورو عواملو له کبله هغو ته بېلي ماناوي او مفاهیم جوړ کړي دي؛ مثلاً «نوموړی»له دغه راز ټکو څخه دئ، چي له څه مودې راهیسي په بېلابېلو لیکنو او خپرونو کي د غایب مفرد شخص له پاره د اشاري ضمیر په توګه کارېږي؛ په داسي حال کي چي د پښتو د منځنۍ دورې د ځینو پیاوړو او مشهورو شاعرانو په کلام کي دا ټکی د نامتو، نومیالي، مشهور، مسما، نامدار، وتلي، نوم ګټلي، نوموتي، نومَوَر، نامي او داسي نورو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا راغلئ دئ. د پښتو د عرفاني شاعرۍ ځلانده ستوري- علي محمد مخلص(تر ۱۰۲۹ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په يوه بيت کي، د الله سبحانه و تعالی بې مثله ذات ته داسي خطاب کوي:

دا کتاب تا تمام کړی ته دانا ، ګويا ، نوموړی
زه مظهر د ستا د عِلم ته صاحب د عِلم و رأی يې !
(د علي محمد مخلص د ديوان خطي نسخه)

د پښتنو د توري او قلم بابا - خوشال خان خټک(۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) په يوه بيت کي دا ټکی، په دغه مانا داسي راوړی دئ:

هيڅ در نه پوهېږم که رښتيا وايي که پېچمي
ماوته دي خوله ده په خندا نومړي

بل ځای وايي:

بيا په کوم توکي داسي بې قولي کړې !
تا و ماته سپينه خوله نه ده نومړې

تر علي محمد مخلص او خوشال خان خټک وروسته، د پښتو ادب لسان الغيب شاعر- رحمان بابا(۱۰۴۲ - ۱۱۲۸هـ ق) هم په يوه بيت کي د «نوموړي» ټکی د «نومړ» او «نومړي» په بڼه، په کټ مټ همدې مانا کار کړئ دئ:

که د سرو زرو سړی وي خو چه مړ شي
نه يې نوم ځوک په خوله اخلي نه نومړ شي
(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه).

رحمان بابا ، بل ځای د «نوموړي»ټکی په همدا مانا ، داسي بيانوي:

ستا له رحمه به زه ولي نوميدي کړم
چه دي ځان دئ د رحيم په نام نومړئ
(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه).

د افغاني فرهنګ د معاصري دورې وتلي او منلي استاد - ارواښاد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) هم په خپل مشهور اثر (د پښتو ادبياتو تاريخ)کي دا ټکی د پخوانو ليکوالو او شاعرانو په څېر په هماغه اصلي مانا داسي راوړی دئ:

«تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي، زرتشرا يا زردشت دئ چه دا سړی د بخدي د آرئيايانو يو نوموړی ديني مبلغ او موسس دئ.»(حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ ۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وړاندي سوو شواهدو او مدارکو له مخي اوس له ورايه مالوميږي، چي «نوموړی»یا «نوموړ»کلیمه په واقعیت کي د نامدار، نومیالي، نومَوَر، نامي، مشهور، معروف، مسما او داسي نورو په مانا کار سوې ده. اوس هم ځیني پښتانه په خبرو او مرکو کي دا ټکی په خپله اصلي مانا کاروي؛ مثلاً وايي:«پلاني په سخاوت او مړانه کي نوم وړی دئ.» په داسي مواردو کي ښه لار دا ده، چي پخوانۍ مانا پر خپل حال پرېږدو؛ او د نوي مانا پر ځای هغه ټکي استعمال کوو، چي زموږ په خلکو کي دود دي ما هیڅکله له عامو خلکو څخه نه دي اروېدلي، چي ووايي:«نوموړي داسي و ویل یا نوموړي داسي وکړه...» زموږ خلګ په خپلو سپېڅلو خبرو او مرکو کي وايي:«هغه یا هغې داسي و ویل؛ هغه/هغې داسي وکړه.» هغه(د غایب نارینه دپاره)، هغې(د غایب ښځینه دپاره)او هغوی(د غایب جمعي دپاره، چي نارینه او ښځینه دواړه پکښې شامل دي)په ټولو پښتو لهجو کي پراخ استعمال لري.

دي دلایلو ته په پام سره، د داسي پېچلو ماناوو ښېلول او سپینول، تر هر چا مخکي د علمي قاموسو د مؤلفانو کار دئ، چي د پخو او مؤثقو اسنادو په ښوولو سره، اصلي او جعلي ماناوي ښېلي کړي. البته د هغو کلیمو حساب او کتاب له دې ډلي څخه جلا دئ، چي د تاریخي بدلونو په ترڅ کي یې پر پخوانۍ مانا سربېره نوي مانا/ماناوي هم اخیستې وي؛ لکه مرسته، کالي، دهګان، برېخ او داسي نور.

د پښتو د ځینو سیمه ییزو ټکو عامول او رواجول

د پښتو د متروکو او زړو ټکو تر څنګ، د پښتنو په غرو او رغو کي لا تر اوسه د داسي ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو شمېر خورا ډېر دئ، چي په بېلابېلو ښارو کي یې اوسېدونکي پښتانه ښه نه پېژني؛ لکه کاوړ(قهر، خروښ)، پمبې(آخور)، مزدک(مسجد، ماجت)، زغنجر(ناروغ، مریض)او په سلګونو نور. سربېره پر دې، په پښتو کي ځیني نور ټکي هـم سته، چي د پښتنو په ټولو سیمو کي باب نه دي؛ لکه نربګۍ(هغه ښځه چي د نارینه غوندي غټه مټه، تېکه پکه وي، نرګته)؛ نرښځوکی، نرښځک/ نرښځی(مخنث، خنثی، ایجړا)؛ سیوک(د سین په زبر او د واو په زوَر)یاني کمزوری، کم جانه، ضعیف البنیه، سوځېدلئ؛ شبوه/ شوه(ځوړ، مخ پرکښته، زغمل، سترګي پټول، اغماض)؛ چخړن/ چیخړن، چخړک(هغه څوک چي سترګي یې چخړي کوي)؛ پتڼ(پتنګ، بورا، پروانه)؛ ورشو(شنه مځکه، شین کوړم، شینبلی، شینکیا، څر ځای)؛ او بجه(مځکه، مېنه، خاوره، ټاټوبی، ملک)؛ څرَټه(لویه لنګوټه.د ویاړ او سرلوړی په بڼه لویه بګړی)؛ دروه/ دروهه(ټګي برګي، چم، چل، غولونه)؛ لړه(جنګ، جګړه، شخړه، شر، فساد، ناارامي)؛ رډ(سپین سترګی، بې شرمه، سرکښ، سرټمبه)؛ پټه(خج په وروستۍ څپه)یاني زینه/ ځینه، پوړۍ؛ تېک(جګ، نېغ)؛ ګرګه(لویه ډبره، زیان؛ تاوان، ضرر)، ګوسه(ډبره، تیږه)؛کاره(لویه ډبره، غټه تیږه)؛ کرکنده(ډبره، تیږه)، بتاره(ګرز، د جنګ کولو وسیله، یو کوتک ډوله وسله، چي د دوښمن د وهلو له پاره غټ سر لري)؛ بکرۍ(بکره، چقماق/چخماق، د اور اخیستو ډبره)،نینګل(چاته هیله یا تمه کول، له چا څخه مرسته یا کومک غوښتل)؛ کرښپل(د پله کرښه یا نخښه)؛ ګرُوب(نړېدلئ، چپه، وران)؛ بګاښ/ بوګاښ(د مخالفو کسانو تر منځ سوله یا منځګړیتوب کول؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

بور(په اوږده یا مجهول واو یا نسواري رنګ)؛ ټاپي(ټاکلی وخت، موسم)؛ شوډنګ(نادوده، ناوړه او شرمناک عمل)؛ لګه درګه(ګډوي، بې نظمي)؛ انډوخر(بدمستي، خرمستي، ګډوډي، بې نظمي، لټپېر)؛ ډرۍ(پوزخند، ملنډې)؛ کجګر(کونج، دوراهي، مـوړ)؛ ایسیت(سبب، بابت، عامل، وجه)؛ پیخر(ډېر زیات، زښت، پرېمانه)؛ نیامت(قصد، نیت، هوډ)؛ بڼه(رنګ، څېره)؛ جوله(قیافه، د مخ ظاهري جوړښت)؛ تلولی(وارخطا، پرېشانه، نګران، اندېښمن)؛ پیشتکی(هغه ځوک چې په کسبي توګه له ونو څخه مېوې شکوي)؛ ګوډانه(له ونو یا درختو څخه د میوو ټولولو خاصه کڅوړه)؛ اینګه(هغه ښځه چې د پلرګنۍ په استازیتوب له ناوي سره د واده په شپه ملګرې وي)؛ اینګی(د ودېدو په شپه د پلار له کوره د وتو پر مهال د ناوې ژړا)؛ رینګی/رینګــټ(د کوچنیانو پرله پسې او اوږده ژړا)؛ ناټک(خندنۍ ننداره، ملنډه، ټوکه، پوزخند)، متار، کراسته، ایداد، وټه، اهاړ او په سلګونو نور هغه ټکي دي، چې زیاتره د پښتو په لوېدیځه لهجه، په تېره بیا کندهار او شاوخوا سیمو کې ډېر استعمالېږي؛ او ځینو ځینو یې د بېلو قاموسي ټکو په بڼه تر اوسه، د ژبې زیاترو قاموسو ته لاره نه ده موندلې. داسې ټکي د پښتو په نورو لهجو کې هم ترانده پاس دي.

د پښتو ځیني لیکوال، شاعران او څېړونکي کله کله په خپلو ادبي او تحقیقي اثارو کې دغه راز کلیمې او ترکیبونه کاروي، چې متأسفانه د نورو سیمو پښتانه هغو ته د پردیتوب او نااشنایي په سترګه ګوري. د دې دپاره، چې دغه او دې ته ورته کلیمې د پښتنو په ټولو سیمو او لهجو کې په بشپړه توګه وپېژندلې سي، لازمه ده چې د پښتنو په ټولو رغو او رغو کې ژوري او هراړخیزې پلټنې وسي؛ او داسې ارزښتناکي زېرمې په ډېر غورَ او دقت را غونډې؛ او بیا د پښتو ژبې په لویو او مشرحو قاموسو کې، له اړونده مثالو او نظایرو سره، لوستونکو ته وښوول سي. که د داسي سپېڅلو پښتو ټکو په را غونډولو او ضبطولو کې پرله پسې هڅې ونسي، د زمانو په تېرېدو سره به د هغو د ویوونکو او کاروونکو دایره ورځ په ورځ تنګه؛ او په پای کې به د پښتو د نورو متروکو او هېرو سوو ټکو په دود، یو په بل پسې له لاسه وځي.

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

لوی استاد- اروانباد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م)د قاموسي موضوعاتو او توکو په ډله کې د هغو ټکو یادونه هم کوي، چې د خلکو په یوه خاصه ډله کې ویل کیږي؛ لکه د کندهار ښځې چې د تعجب پر ځای وایي: یو(په اوله ضمه او معروف واو)یا کوچنیان چې وریجې ممی(په دوه زورکیه)بولي یا پېښوریان، چې د هډو(په اوله فتحه، دوهمه ضـمه او مجهول واو)کلـیمه ډېره استعمالوي، یا خودښکه چې ځینــي کندهاریان یې د قسـم یا تهدید دپاره وایــي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۳).

په پښتو ژبه کې د اشخاصو ځانګړي نوموونه

هر ژبه او فرهنګ خپل خاص اعلام او نوموونه لري، چې لیکل یې د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې له ضروري مسألو څخه ګڼل کیږي. په پښتو کې هم میسری خان، ربدی خان، ببرک، زمرک، خوازک/خواځک،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارک، ژړک، پوپل، هوتک او په سلګونو نور هغه سپېڅلي نومونه دي، چي یادونه یې د ځانګړو قاموسو تر لیکني او تألیف پوري، د پښتو په عامو او هر اړخیزو قاموسو کي هم بې کټي نه ده(حبیبي، «د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۳). البته په پرمختللو ټولنو کي د هغو اشخاصو د نومو دپاره ځانګړي قاموسونه هم جوړسوي دي، چي په یوه خاصه ژبه، فرهنګ، دین یا فکري جریان پوري تړلي وي.

په پښتو قاموسو کي د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

پښتني ټولنه له بېلابېلو قبیلو، خېلو او پښو څخه جوړه سوې ده. په خواشینۍ سره د دې مځکي دوښمنانو د تاریخ په اوږدو کي د پښتنو له قبیله یي تعدد او بېلوالي څخه په وارو وارو ناوړه ګټه اخیستې او لا یې اخلي. دا استعماري لوبې به تر هغه مهاله جاري وي، چي پښتانه د لوړ سیاسي شعور په ښوولو او د ټینګو اجتماعي ، فرهنګي او اقتصادي اړیکو په رامنځ ته کولو سره د یوه غښتلي او یو موټي قومي جوړښت په توګه عمل و نه کي. بې شکه د دې مسألې د تاریخي او سیاسي اړخو شننه اوږده څېړنه غواړي؛ خو د قاموس لیکني له پلوه د پښتنو د قومي جوړښت پر علمي او تحقیقي اړخ لنډي خبري، د دې لیکني له مهمو موضوعاتو څخه ګڼل کیږي.

که څه هم د انسابو او شجرو علمي سپړنه د جینیالوجی/ جینیالوژی د ماهرانو او محققانو کار دئ، چي له نېکه مرغه یې په دې وروستیو کلو کي زموږ ټولني ته پراخ او ګټور اثار وړاندي کړي دي. سره له دې هم د پښتو ژبې په مشرح او مفصل قاموس کي د پښتني قبیلو، خېلو او پښو د نسبي اړیکو او تاریخي بدلونو په اړه د ځینو ضروري مالوماتو او توضیحاتو را غونډول، د پښتو ژبې، ادب او تاریخ لوستونکو ته له ګټې او دلچسپۍ خالي نه دئ؛ ځکه لوستونکي ګوري چي په پښتو ادب او تاریخ کي د بهلول او سکندر له نومو سره د لودي، د شېرشاه(شېرخان، فرید خان)له نامه سره د سوري، د مېرویس نېکه له نامه سره د هوتک، د احمد شاه بابا له نامه سره د ابدالي وروسته دُراني، د خوشال خان له نامه سره د خټک، د حیمدبابا له نامه سره د مومند (ماشوخېل)، د میرزا حنان له نامه سره د بارکزي، د پیرمحمد او شمس الدین له نومو سره د کاکړ او ځیني نورو له نومو سره بېل قبیله یي لقبونه او تخلصونه مل دي. زموږ سیاسي او ادبي تاریخ له دغه راز نومو سره نه شلېدونکی پیوند لري. په یوه اداري فرمان سره د داسي قبیله یي نومو او تخلصو د استعمال بندول په اساسي توګه زموږ د قبیله یي وروسته پاته والي مخه نسي نیولای. په افغانانو کي د قبیله یي نفاق او شقاق له منځه وړل تر هر څه مخکي زموږ ټولو څخه دا غوښتنه کوي، چي د خپل هیواد د وروڼو قومو تاریخ په دقیق ډول ولولو. دا کار په لومړي سر کي د پښتو ژبې د قاموس لیکوونکي کار دئ، چي د لنډو خو ګټورو او ارزښتناکو مالوماتو په وړاندي کولو سره د خلکو ذهنونه روښانه کړي. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي د پښتنو د ځینو قبیلو، خېلو او پښو یادونه راغلې ده؛ مګر له بده مرغه په دې برخه کي هم له اړتیا سره سم کار نه دئ سوی. ځیني قبیلې په داسي بڼه بیان سوي دي، چي لوستونکي ته د هغې قبیلې د پېژندني په اړه ډېر څه نه ورکوي؛ مثلاً هوتک ته کښل سوي دي:«هوتک د پښتنو ستره قبیله ده.»(امرخېل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور، ۴: ۳۰۵۵) په دې تعریف کې ښېله شکه د جامعیت او مانعیت هیڅ ځرک نه لیدل کیږي؛ ځکه په پښتنو کې پر هوتکو سربېره، ډېرې نورې سترې قبیلې هم سته، چې هوتک نه دي. د لویوالي یا کوچني والي صفت هیڅکله پښتنې قبیلې یو له نسبي ښېلولای. دلته باید لږ تر لږه د دې قبیلې د مشر یا بنسټ اېښوونکي(هوتک بابا) د پلار او نیکه، نسبي اړیکو، لومړني مېني، تاریخي مهاجرتو، او سنییو ټاټوبو او ډېموګرافیکې موندنو په اړه څه ناڅه توضیحات وړاندې سوي وای؛ ځکه په قاموسو کې د پښتنو د لویيو او کوچنییو قبیله یي واحدونو یادونه یوازې او یوازې د هغو د علمي او تاریخي پېژندنې په هیله کیږي. له دې امله، په قاموسو کې هغه تعریفونه د وخت او ځای له ضایع کولو پرته بل هیڅ ګټه نه لري ،چې د دغه راز قبیله یي نومو په دقیقه او علمي پېژندنه کې لازمه مرسته و نه کې.

د تاریخي او جغرافیایي ځایو نومونه

مخکې مو د ځینو سیاستوالو، لیکوالو، مؤرخانو، ژورنالیستانو او نورو کسانو له خوا د ځینو جغرافیایي نومو د تحریف او مسخ کېدو ځیني مثالونه وړاندې کړه. دلته د لوی استاد - اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د تاریخي څېړنو او سپړنو په رڼا کې د ځینو نورو تاریخي او جغرافیایي نومو د الیشولو ځیني نوري نمونې یادوو، چې قاموس لیکوونکي یې په ارا ټولولو او کره کولو کې، لویه برخه او مسوولیت لري.

قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د هغو لرغونو تاریخي ځایو نومونه هېر نه کړي، چې په خواشینۍ سره اوس د ورک کېدو په حال کې دي؛ د مثال په توګه «پختیا» چې د اوسنۍ «پکتیا»پخوانۍ بڼه ده. کله چې یونانیان په پخوانو زمانو کې زموږ خاورې ته راغله، نو هغوی د خپلې ژبې د اړتیا له مخې زموږ مقامي یا ځایي نومونه په خپله بڼه واړول. له دې ایسیته چې یونیانو په خپله ژبه کې د «ښ او خ» ږغونه نه لرل، نو «پښتون»یې د «پکت»یا «پکتویس»، «باختر»یې د «بکتر»، «پختیا»یې د «پکتیا» او «پښتونخوا»یې د «پکتیکا»په نامه یاده کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانې ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴). د یونانیانو تر وتلو او فرهنګي نفوذ وروسته دا دئ ګورو چې موږ اوس پښتون، باختر، پښتونخوا ټول په خپلو اصلي بڼو وایو. یوازنی تاریخي نوم، چې په دې لړکې یې خپله پخوانۍ جوله الیشه کړې ده، د «پختیا» نوم دئ، چې پرځای یې د یونانیانو له وخته راپاته نوم«پکتیا» دود دئ. هندیان هم د «ښ/خ» تلفظ په «کهـ»کوي. له دې امله «خانپور»د «کهانپور»په بڼه وایي. عربو دیارلس سوه کاله مخکې د خپلو فتوحاتو په زمانه کې زموږ ډېر ځایي نومونه معرب کړه؛ د مثال په ډول«ګرمسېر» یې«جروم»، «سرد سېر» یې«صدود»، «سکستان» یې«سجستان»، «سمنګان» یې«سمنجان»، «ګورګان» یې«جوزجان»، «غرستان» یې«غرجستان»، «ګرزیوان» یې «جرزیوان»کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانې ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴.) په افغانستان کې د «غور»، « غرچه»، «غلچه» ، «غلجي»، «ګردېز»، «ګریش» او داسې نورو نومونه د «غر»له کلیمې سره مشترکه ریښه لري، چې په سنسکریت کې د «ګیري»، په لرغوني پارسي کې د «ګر»،په خورده اوستا او هوم یشت کې هم د «ګیري»په بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده. سربېره پردې زموږ د لرغوني هېواد یوه مشهوره برخه هم پخوا غرستان بلل کېده، چې عربي جغرافیا لیکوونکو او مؤرخانو هغه په «غرجستان» یا «غرشستان» یا «غرج الشار» واړوله؛ او د پارسي ادبیاتو مؤرخانو هم د هغو په پیروۍ «غرجستان» کښلئ دئ. په سراج التواریخ کې یې د دې مځکې تاریخي نوم (اجیرستان یا وجیرستان) د «حجرستان» په ډول معرب کړی دئ. سبزوار یا سفزوار زموږ د هېواد د تاریخي جغرافیې یو بل مشهور نوم دئ، چې اوس یې خلګ «شینډنډ» بولي. قاموس لیکوونکي ته ښایي، چې زموږ د خاورې د تاریخي جغرافیا د دغه راز نومو ترمنځ تاریخي اړیکې څرګند کړي. که د «پختیا» بیرته رواجول اوس د بېلابېلو بدلونو له کبله ګران او ان ناممکن برېښي، نو د دې خبرې سپیناوی لږ تر لږه حتمي او ضروري دئ، چې د پښتو ژبې فرهنګ لیکوونکي په خپلو اثارو کې د «پکتیا» اصلي او زړه بڼه (پختیا) هم لوستونکو ته وښیي.

لوی استاد - اروابناد علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) زموږ د هېواد د تاریخي ځایونو او اشخاصو په نومو کې د بېلابېلو جغرافیا لیکوونکو، مؤرخانو او شجره پېژندونکو ډول ډول تېروتنو ته په پام سره، د هغو د سمولو په اړه خورا په زړه پوري بیان راوړی دئ، چې دلته یې لنډه یادونه بې ګټې نه ده:
«۱- که یو ځای یا یو سړی په زړو آثارو کې ضبط وي، د هغه مقامي یا اصلي شکل دې وساتل سي، لکه د سجستان پر ځای سکستان، د بقلان پر ځای بغلان، د فروان پر پروان.
۲- که د یوه ځای نوم په پخوانو آثارو کې مونده نسي، نو دې د خلګو اوسنی تلفظ معتبر وګڼل سي، لکه د قلات پر ځای کلات، د حجرستان پر ځای اجرستان یا وجیرستان، د پقمان پر پغمان، د علیشنګ پر ځای الیشنګ، د طورخم پر ځای تورخم، د تورغندي پر ځای توره غونډۍ، د کوتل تېره پر ځای تېره کوتل او داسي نور.»

د پښتو ژبې د معاصري فرهنګ لیکنې مدقق او سترګه ور استاد - اروابناد علامه حبیبي، وروسته د همدې موضوع په تړاو زیاتوي: «د کندهار غربي خوا ته مشهور ځای پنجوایي دئ، چې تر اوسه په همدغه نامه ودان پاته دئ. په عربي جغرافیایي کتابو کې دا نوم پنجوای سو. وروسته میرزایانو هندي رنګ ورکئ او پنجابي (پنجبهایي) یې ځني جوړ کړ (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه،»، هنر ۱-۲، ۳-۴).
ارزګان، قندهار، ارغستان، زمینداور او په لسګونو نور هم د هغو تحریف سوو او مسخ سوو نومو مثالونه دي، چې په پوهې یا ناپوهۍ سره عربي یا پارسي رنګ ور کړل سوی دئ.

ځینو مؤلفانو د تاریخي او جغرافیایي نومو په راغونډولو کې د افراط لاره غوره کړې ده؛ هر چیري چې یې کوم تاریخي نوم لیدلئ دئ، هغه ته یې په فرهنګ کې ځای ورکړی دئ؛ لکه د ایران علامه دهخدا چې په خپله لغتنامه کې یې د مبالغې او افراط لاره اخیستې ده (نفیسی، «دستور لغت نویسی،» فرهنګ فارسی عمید ۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن سبا د نړۍ په بېلابېلو هېوادو کې د تاريخي جغرافيا د نومو د پاره ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي، چې په هغو کې د يوه هېواد يا ټاکلي تاريخي - جغرافيايي حوزې زاړه نومونه را غونډ سوي دي؛ د مثال په توګه«د لرغوني او منځنيو پېړيو هندوستان جغرافيايي قاموس»له دغه راز اثارو څخه دئ. د تاريخي جغرافيې په دې ارزښتناک اثر کې، د هند د پخوانيو او منځنيو پېړيو هغه تاريخي او جغرافيايي نومونه تشريح سوي دي، چې د هند پر بېلابېلو اثارو سربېره يې د پښتو، پارسي او داسي نورو ژبو په ادبي، تاريخي او جغرافيايي هستونو کې هم پراخه يادونه سوې ده. و.ګ:

(The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India)

په افغانستان کې د داسي تاريخي او جغرافيايي نومونو د پلټني او پېژندني د پاره د افغانستان تاريخي او سياسي ګازيټير ډېر ارزښتناک اثر ګڼل کېږي. و.ګ:

(Historical and political gazetteer of Afghanistan edited by Ludwig W, Adamec, 6 Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985).

لکه څنګه چې د ژبو په عامو قاموسو کې د ټولو تاريخي او جغرافيايي نومو را ټولول، معقول کار نه برېښي، همدا ډول د هر شاعر، ليکوال، مؤرخ، هونرمند او داسي نورو نوميالييو د نومو او اثارو ذکر هم د ژبې په عام قاموس کې چندان منطقي او پرځای کار نه دئ؛ ځکه د داسي نومو شمېر په هره ژبه کې تر حساب وتلئ دئ. له دې سببه د ژبې په عامو قاموسو کې اکثراً د ټولو علمي، فرهنګي او سياسي شخصيتو له يادوني ډډه کېږي. د پښتو ژبې په عامو قاموسو کې هم بايد يوازې د پښتو ژبې د مشهورو مفکرانو، عارفانو، پوهانو، مؤرخانو، اديبانو، شاعرانو، هونرمندانو او نورو لويو علمي او فکري شخصيتو د نومو او اثارو لنډه يادونه وسي. په انګرېزي ژبه کې زياتره د تاريخي شخصيتو د پېژندني له پاره د خوک، خوک دئ؟(Who's Who?) په نامه ځانګړي قاموسونه تأليف سوي دي، چې څېړونکي کولای سي د پام وړ تاريخي کسانو په اړه مفصل مالومات ترلاسه کړي. د افغانستان د تاريخي او سياسي شخصيتو د پېژندني د پاره د پوهاند لوديګ. و. ادمېک په زړه پوري اثر(د افغانستان تاريخي او سياسي خوک، خوک دئ؟)له مؤرخانو او څېړونکو سره ډېره مرسته کولای سي. و.ګ:

Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan by Ludwig W. Adamec.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

لکه څنګه چې مخکي هم لنډه اشاره وسوه د نوو علمي فرهنګو مؤلفان بايد د تاريخي اماکنو، قومو او انسابو نومونه هم په سمه او کره املا ثبت کړي؛ او په دې توګه لوستونکي هغو ناسمو املايي بڼو ته متوجه کړي، چې د نورو ژبو د ناسمو تلفظو او املايي کمزوريو له کبله زموږ ژبې او ادب ته رانوتي او دود سوي دي؛ د مثال په توګه کندهار، روزګان، ارغسان، سپېروان، زنګاوات، الينګار، اليشنګ، ورکزی، ساپی، ساکزی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي نور هغه نومونه دي، چې تر اوسه پورې زموږ په ورځنيو مطبوعاتو کې د قندهار، ارزګان، ارغستان، سفيدروان، زنګاباد/ زنګی آباد، علينګار، عليشنګ، اورکزی، صافی، اسحاقزی په بڼو ليکل کيږي. توره باس (طره باز)، توروبانا، غاټول(خاتول)او داسي نور ټکي هم د نانسمو املاوو او تلفظو په لړ کې له خپلي اصلي پښتني ختې څخه بې برخې سوي دي. د داسي مشهورو تېروتنو شمېر خورا ډېر دئ، چې ان لوستي او پوه پښتانه يې هم د نورو د نانسمو املاوو په پيروی په غلطه او تېروتلې بڼه کاروي. که په پښتو کې د نوي مېتودولوژی له مخې جوړ سوي قاموسونه زموږ د هيواد د تاريخي ځايو، اشخاصو او انسابو نومونه په سم او دقيق ډول وليکي، نو به نه يوازي پښتانه بلکي د پارسي، عربي او خاصتاً انګرېزي ژبي ژورناليستان، ليکوال او مؤرخين هم د دغه راز ټکو په کارونه کې له تېروتنو سره نه مخامخ کيږي؛ او په دې توګه به راتلونکو نسلونو ته د تاريخي موادو واقعيت په تحريف سوي او ناوړه ډول نه رسيږي. په دې ورځو کې د پښتونخوا د سوات د ناکراريو په وجه د «مينګوري» نوم د خبري وسايلو له لاري خورا ډېر اوبدل کيږي. د هغي سيمي ځايي خلګ دا نوم «مينګوَره»/Mingawára/(د ګاف په زورکې او د واو په زوَر) تلفظ کوي؛ خو د نورو سيمو، په تېره بيا لوېديځو هيوادو د تلويزوني چېنلو خبريالان يې د خپلو ژبنيو ستونزو له مخې «مينګورَه» /Mingorá/ (په اوږده يا مجهول واو؛ د رې په زوْر) تلفظ کوي، چې له اصلي بومي تلفظ سره تو پير لري. تاسي وګورئ، چې خپلو او بهرنيو ژورناليستانو زموږ د ننګرهار«توره بوره» په څه شوډنګ لړلې ده. ايراني راديوګاني او تلويزونونه خو يې« تورا بورا»بولي؛ ځيني نور يې د « توره بورا » او ځيني نور يې« توره بوره» تلفظوي. شاعران، ژورناليستان او نور ليکوال که داسي تېروتني وکړي، ښايي پوهان او محققان يې چندانو نه کړي؛ خو که د دغه راز تېروتنو وبا قاموس ليکوونکی هم ورسيږي، بيا نو په ټولنه کې له څو ګوتو په شمېر څېړونکو پرته، هيڅوک له دې ناروغيو ځان خوندي نسي ساتلئ. تاسي وګورئ د علومو اکاډيمۍ په پښتو- پښتو تشريحي قاموس (۳: ۱۸۳۴)کې هم دسودان (د شمال ختيځي افريقا هيواد) نوم د انګرېزي ژبي د مروَج تلفظ په دود د«سوډان»په بڼه ياني په «ډ» سره کښل سوی دئ، چې د سودانيانو له اصلي او ځايي تلفظ سره ډېر توپير لري. ښايي زموږ قاموس ليکوونکی په دې حقيقت نه وي پوهېدلئ، چې انګرېزان د خپلي ژبنۍ اړتيا له مخي هر ځای «د»په«ډ» اړوي؛ دا ځکه چې په خپله ژبه کې د «د» ږغ نه لري. له دې امله«لندن»ته«لنډن» او«سودان» ته «سوډان» وايي؛ په داسي حال کې چې سودانيان د انګرېزانو پر خلاف په خپله ژبه کې د «ډ» ږغ نه لري. انګرېزان او امريکايان که «افغانستان»ته«افګانيستان»او «اسلام آباد» ته «ايزلام آباد»وايي، دا خو د دوی د ژبي ځانګړتيا او نيمګړتيا ده. موږ بايد د کوم دليل او ضرورت له مخې، په پټو سترګو د هغو پېښې وکوو؛ او په دې توتي ډوله تلفظو سره، خپلو ښکلو نومو ته د بهرنيانو لغوړنه بڼه ورکوو؟! زموږ قاموس ليکوونکی د«سودان»پر ځای د«سوډان»په ليکلو سره، په لوی لاس لوستونکو ته ناسمه لارښوونه کوي. د دې پر ځای چې د مسألې اصل او ريښه په ډاګه کړي، د نانسمو مالوماتو په وړاندې کولو سره ذهنونه مغشوشوي. د همدې اصل له مخې بايد د «دشت مرګو» ،«کوتل تيره»، «درهٔ خيبر» او داسي نورو پر ځای هم د هغو اصلي او سم ډولونه ياني«مرګو دښت»، «تيره کوتل»، «خيبر دره»او داسي نور و وايو او وليکو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه جغرافیایي نومونه چې له بېلابېلو ژبو سره د تړاو پر بنسټ په څو بڼو باب دي؛ لکه بلجیم او بلژیک، بروکسل او برسلز، ناروې او نروژ، کوپینهاګ او کوپینهېګن، دینهاخ او هېګ او داسې نور هم هغه باریکې خبرې دي، چې په قاموسو کې باید د ځینو ضروري توضیحاتو په وړاندې کولو سره روښانه سي. سربېره پر دې، د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کې د ځینو هیوادو او سیمو نومونه له یوه دوله بل دول ته اوښتي دي؛ لکه فارس او ایران، رودیزیا/ رودیشیا او زیمبابوې (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو- پښتو تشریحي قاموس د خپل دوهم ټوک په(۱۵۱۲- ۱۵۱۷)مخو کې د دې هیواد د نوي نامه هیڅ یادونه نه کوي؛ په داسې حال کې چې د ۱۹۸۰م کال تر اپرېل وروسته د رودیزیا نوم د زیمبابوې په جمهوریت الیش سوی دئ. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس ګټور او په زړه پوري تاریخي مالومات باید د نوو بدلونو په رڼا کې بشپړ سوي وای)، شام او سوریه، میینمار او برما، سیلون او سریلانکا/ شریلانکا، یثرب او مدینه او ډېر نور.

د کلیمو لغوي ماناوې او جغرافیایي مفاهیم

ځیني وختونه قاموس لیکوونکي له داسې ټکو سره هم مخامخ کېږي، چې پر لغوي اړخ سربېره، جغرافیایي او تاریخي ارزښت هم لري؛ لکه کوټه، اوبه، دوشنبه، توبه او داسې نور. له لغوي پلوه، کوټه او اوبه د پښتو دوه ډېر عام او پېژندل سوي لغتونه دي؛ خو لومړی ټکی(کوټه)د اوسني پاکستان د بلوچستان مرکز، چې په پخوا زمانو کې یې«شال»یا «شالکوټ»باله؛ او انګرېزان او اردو ژبي یې«کویټه»بولي. او دوهم ټکی(اوبه)د هرات ختیځ لور ته په چشت کې د یوه ځای نوم دئ، چې عرب مؤرخانو په خپلو اثارو کې په«اوفه» معرب کړې ؤ(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۲.) توبه هغه عربي کلیمه ده، چې په عربي، پارسي، اردو، پښتو او ډېرو نورو ورته ژبو کې په پراخه توګه کارېږي؛ خو«توبه»پښتو قاموس لیکوونکو ته د تاریخي جغرافیایي له پلوه هم ډېره مهمه او ارزښتناکه ده؛ ځکه«توبه» د کندهار جنوب ختیځ لوري ته په جنوبي پښتونخوا کې د کوږک له غره سره د پښتنو یوه تاریخي سیمه ده، چې لوی احمدشاه هوري ومړ. دوشنبه هم هغه نوم دئ، چې تر اوسه د هفتې یا اونۍ د یوې ورځې په توګه پر پارسي ژبو خلګو سربېره د دې خوا په پښتنو کي هم استعمالیږي؛ اما قاموس لیکوونکی باید هرومرو د دوشنبې تر لغوي مانا ، ریښې، تلفظ او نورو ځانګړتیاوو وروسته، د تاجیکستان د پلازمیني یا مرکز په توګه د هغه جغرافیایي او تاریخي اړخ هم له یاده ونباسي. روه(په لغوي مانا غره یا هسکي سیمې ته ویل سوېده؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه د پښتونخوا په مانا کار سوېده)، باختر(په لغوي مانا د لمر لوېدو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه هغه لقب دئ، چې د پردو له خوا بلخ ته ورکړل سوی ؤ)، خراسان(له لغوي لحاظه د لمر ختو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیایي له لحاظه هغه نوم ؤ، چې ایرانیانو تر اوسني افغانستان مخکي زموږ د هیواد له پاره کاروه)هم له هغو نومو څخه دي، چې پر عامه لغوي مانا سربېره، د یوې خاصې جغرافیایي محدودې په مانا هم استعمال سوي دي. د داسې ټکو شمېر خورا ډېر دئ، چې قاموس لیکوونکي باید د ژبنیو ځانګړتیاوو تر څنګ، د هغو جغرافیایي اړخو ته هم ټینګ پام وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړۍ والو مشاهیرو پېژندګلوي

لکه څنګه چي په نوي قاموس لیکنه کي د یوې ټاکلي فرهنګي، فکري او جغرافیایي حوزې د تاریخي اماکنو یادونه ضروري او ګټوره ګڼل کیږي، په همدې ډول د مشهورو سیاسي، اجتماعي، فکري، علمي او ادبي څېرو لنډه پېژندنه هم مهمه مسأله ده. د پښتو ژبې مفصل او تشریحي قاموس باید له ډېر لرغونو زمانو څخه تر معاصرو وختو پوري د شېرشاه سوري، پیر روښان، اخوند درویزه، مېرویس نیکه، احمدشاه بابا، خوشال خان خټک، رحمان بابا، سید جمال الدین افغاني، علامه محمود طرزي، امیرامان الله خان، علامه عبدالحی حبیبي، استاد سید ګل پاچا الفت او داسي نورو لویو افغاني سیاسي، علمي او ادبي شخصیتو ژوند او کارنامې لوستونکو ته ورو پېژني. په دې لړ کي باید حتا زموږ د ګډې، ادبي، علمي او فرهنګي حوزې ځینو نورنومیالي؛ لکه ابوریحان البېروني، فردوسي، سنایي غزنوي، مولانا جلال الدین بلخي رومي، شیخ سعدي شیرازي، شیخ عزیزالدین نسفي، حافظ شیرازي، شېخ احمد کابلي سرهندي، میرزا عبدالقادر بېدل او داسي نور هم له یاده و نه ایستل سي؛ ځکه چي د دغه راز نامتو ادبي، عرفاني، فکري او علمي شخصیتو نظریې او اثار په پښتو ادبیاتو او پښتني تاریخ کي ژوري ریښې لري. همدغه راز په دې ډله کي د ځینو نړۍ والو نوموړو ادبي او علمي څېرو لکه پوشــکین، تولستوی، ماکسیم ګورکي، شېکسپېر، چارلس ډیکینز، ګویته، هوګـو او داسي نورو د ژوندانه او اثارو لنډه پېژندنه هم بې ګټې نه ده.

په بېلابېلو ژبنیو قاموسو کي د دغه راز ارزښتونو او ښېګڼو د رانغاړلو دپاره له مختلفو لارو چارو څخه استفاده سوې ده؛ مثلاً په انګرېزي کي د سیاسي، علمي او ادبي مشاهیرو پېژندګلوي اوس له ځینو دایرة المعارف ډوله قاموسو(لکه د آکسفورډ شل جلدي انګــرېزي قاموس)پرته، زیاتره د ژبې د عامو فرهنګونو پر ځای د خاصو پوهنغونډو(دایرة المعارفو)په پاڼو کي موندل کیږي. په نورو ژبو کي هم له دې مسألې سره یو راز چلند نه دئ سوی؛ مثلاً د علامه دهخدا په لغتنامه کي د پارسي ادب او اسلامي علومو د مشاهیرو په پېژندنه کي د مبالغې او افراط لاره غوره سوې ده، چي دې کار تر ډېره حده د هغه ارزښتناکي لغتنامې ته د ادبي تاریخ او ژبني پوهنغونډ بڼه ورکړې ده. د ډاکټر محمد معیـن په شپږ جلدي فارسی فرهنګ کي د دې مقصد دپاره د لغتو د پراخي زېرمې تر څنګ، یو بېل ټوک ته ځای ورکړل سوی دئ. دغه راز، ډاکټر محمد معیـن د«برهان قاطع» پینځم ټوک یوازي د هغه قاموس د بېلابېلو موضوعاتو په اړه خپلو تعلیقاتو ته بېل کړی دئ. د حسن عمید د فارسی فرهــنګ په درې جلدي دوره کي د ادبي، علمي او فکري مشاهیرو د پېژندګلوۍ اړخ ته چندان پام نه دئ سوی. په پښتو قاموسو کي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس یوازنۍ عصري او اکاډیمیک فرهنګ دئ، چي د کتاب په بېلابېلو ټوکونو کي یې د الفبا د تورو په ترتیب د ځینو ادبي، علمي، فرهنګي او سیاسي مشاهیرو پېژندني ته څه نا څه ځای ورکړی دئ؛ مګر په دې برخه کي د راغونډو سوو شخصیتو شمېر د لوستونکو تر اړتیاوو ډېر لږ دئ. ژبني قاموسونه باید په دې برخه کي د اعتدال لاره غوره کي؛ ځکه په دې کار کي د افراط لاره، قاموس د پنډوالي له پلوه په پوهنغونډ یا دایرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

المعارف اړوي، چي ښايي هر څوک يې د رانيولو وس ونه لري؛ او د تفريط لاره يې هم په حقيقت کي د لوستونکو زياتېدونکو اړتياوو ته د شا کرځولو په مانا ګڼل کيږي. د همدې استدلال له مخي بايد د ځانګړو قاموسو او پوهنغونډونو تر ليکلو پوري د مشهورو سياسي، علمي او ادبي مخکښانو پېژندګلوي، د ژبي په مشرحو او مفصلو فرهنګو کي هم له قلمه و نه لوېږي.

په قاموسو کي زموږ د سيمي د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دينو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

دا خبره هر چا ته ښکاره ده چي پښتو ژبه، ادب او تاريخ زموږ د سيمي له ژبنۍ، فکري او فرهنګي حوزې سره نه شلېدونکی اړيکی لري. زموږ په تاريخي او ادبي اثارو کي زياتره د تاجک، اوزبک، چغتايي، عرب، سلجوقي، تېموري، صفوي، قاجاري، مغولي، بلوڅ، نورستاني، پشه يي او داسي نورو تاريخي او ايتنيکي واحدو نومونه کاريږي، چي د هغو مفصله څېړنه د انتروپالوجۍ/ انترويولوژۍ او اتينوګرافی کار دئ؛ خو د هغو د لغوي او تاريخي مفاهيمو په اړه رڼا اچول، د ژبو د تشريحي قاموسو د ليکوالو له کار او هڅو سره مستقيم ارتباط لري. همدا رنګه زموږ په پراخه فکري او کولتوري حوزه کي بېلابېلو دينو، مذهبو او تصوفي لارو ژوري ريښي ځغلولي دي، چي د هغو لنډه علمي پېژندنه د پښتو ادب مينه والو ته ډېر ضروري او په زړه پوري مالومات ګڼل کيږي.

په پښتو او پارسي قاموسو کي، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د مهمو اصطلاحاتو راغونډول او شنل

پښتو او پارسي ادبيات لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، له اسلامي عرفان سره ټينګ او نيژدې تړاو لري. زموږ ډېرو مفکرانو، عرفاني مخکښانو، اديبانو او شاعرانو په خپلو اثارو کي د اسلامي تصوف او عرفان پر بېلابېلو موضوعاتو او اړخو خورا ژور بحثونه کړي دي. اسلامي عرفان هم د نورو علومو په څېر د مسايلو او مباحثو د شننې دپاره ډول ډول اصطلاحات، ترکيبونه او تعبيرونه کاروي، چي د هغو له زده کړې او پوهېدو پرته د عرفاني او فلسفي نظريو هضم ډېر ګران کار دئ. که څه هم د عرفاني اصطلاحاتو، سيمبولو او تعبيرو د بشپړې او هر اړخيزې څېړنې دپاره له ډېرو کلونو راهيسي ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي؛ مګر سره له دې هم بايد د پښتو او پارسي په لويو او مشرحو فرهنګو کي د داسي اصطلاحاتو، تعبيرو او سيمبولو را ټولولو او سپړلو ته لازمه توجه وسي؛ د مثال په توګه بحرحيوان، آب حيوان، محيط بحر، ذات، صفات، شريعت، حقيقت، معرفت، وحدت الوجود، وحدت الشهود، د روح عالم، د مثال عالم، د لاهوت عالم، د ملکوت عالم، د ناسوت عالم، د وحدت عالم، د کثرت عالم، کشف، الهام، سماع، تجلی/ تجلا، ظاهر، باطن، ظاهري پوهه، باطني پوهه، حجاب، تعلق، حضور، غيبت، جمعيت، تفرقه، نفي، اثبات، فنا، بقا، وجود، عدم، ممکن، مستحيل، جوهر، عَرَض، خوف، رجأ، تزکيه، حُليه او سلګونه نور زموږ په بېلابېلو عرفاني او فلسفي اثارو کي خورا ډېر تکرار سوي دي. قاموس ليکوونکی بايد د دغه راز ژورو عرفاني او فلسفي اصطلاحاتو، تعبيرونو او تأويلونو مستند مثالونه زموږ د نظم او نثر په مختلفو اثارو کي وښيي؛ او بيا يې د کراس- ريفرينس په مرسته له نورو اړونده يا نيژدې اصطلاحاتو سره يو ځای لوستونکو ته وروپېژني؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «وحدت الوجود» د مانا او پېژندني په پای کې د لوستونکي پام د «وحدت الشهود» اصطلاح ته هم واړوي؛ ځکه د نوي او علمي مېتودولوژۍ په رڼا کې د قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت یوازې د را ټولو سوو ټکو په مانا کولو او تشریح کې نه ختمېږي. یوه او مجرب قاموس لیکوونکی باید د اړونده، متقاربو ، همډوله او متضادو ټکو د پېژندني او شنني په مقصد هم د قاموسو د استعمالوونکو ذهنونه روښانه کړي. په حقیقت کې د دغه رنګه بشپړو مالوماتو په وړاندي کولو سره لوستونکي د پام وړ ټکي د ښې پېژندني د پاره ارزښتناک مواد ترلاسه کوي، چي ښایي له کراس ریفرینس پرته یې، کله د مخامخ کېدو او موندني امکان ترګوتو نه کړي

.

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په نوي او علمي قاموس لیکنه کې، بل مهم اصل د پام وړ ژبې په ادبي، علمي او فرهنګي قلمرو کې د مشهورو نړیوالو مخففاتو راغونډول او تشریح کول دي. البته په پښتو او پارسي ژبو کې تر اوسه د مخففاتو استعمال ډېر باب نه دئ؛ خو په اوروپايي ژبو ، په تېره بیا انګرېزي ژبه کې دد غه راز اختصاراتو یا لنډو نخښو کاروَنه ډېره پراخه او عامه ده. د نورو ژبو ویوونکي هم په بېلابېلو بڼو د اوروپايي ژبو له مخففو نخښو سره لاس او ګرېوان دي. له دې کبله بې ګټې نه ده، چي د لیکنې په دې برخه کې د انګرېزي ژبې د ملي او بین المللي مخففاتو په اړه څو لنډ ټکي وړاندي کړو. په انګرېزي ژبه کې اصلاً د کلیمو لنډي یا مخففي بڼې پر درو بېلو ډولو وېشي

:

الف) سرتوري یا الفبیتیزم(Alphabetism): په الفبیتیزم کې لکه څنګه، چي له نامه یې ښکاري د بېلابېلو ترکیبو د هر ټکي د سر توری د الفبا د تورو د یوي لړۍ په شان، په جلا جلا بڼه تلفظ کېږي؛ لکه: I.M.F., E.U., B.B.C., A.M., P.M. او داسي نور.

په افغانستان کې د الفبیتیزم دود ډېر پخوانی او عام نه دئ. یوازي په دې وروستیو څو لسیزو کې د ځینو ګوندونو او دولتي ادارو د اوږدو او بې خونده نومو د لنډولو دپاره، په لیکنو کې له دې قاعدې څخه کار اخیستل کېده؛ لکه ا.ډ.ج. (د افغانستان ډیموکراټیک جمهوریت) ح.د.خ.ا. (حزب دیموکراتیک خلق افغانستان)او داسي نور.

ب) د یوي کلیمې په بڼه سرنومونه(Acronyms): د بېلابېلو ټکو د سرتوري، چي ګرده په ګډه د یوي کلیمې په څېر ویل کېږي؛ لکه: NATO, SEATO, UNESCO, ECO, UNO او داسي نور.

د افغانستان په دواړو رسمي ژبو(پښتو او دری) کې د اکرینمو کاروَنه ډېره محدوده ده. یوازي د ګوتو په شمېر څو بولګې لرو؛ لکه: اګسا(د افغانستان د ګټو ساتونکې اداره؟)، کام(کارګري استخباراتي مؤسسه؟)، خاد (خدمات اطلاعات دولتی) او څو نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج)د مرکبو ټکو لنډون یا انقباض(Contraction):

په دې ډله مخففاتو کې دوه یا څو لغتونه د یوه یا څو تورو په ایسته کولو سره یو ځای کیږي ؛ لکه: don't, wouldn't, can't او داسې نور.(Atkins and Rundell 165)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په خپل اثر کې د انګرېزي ټکو د لنډولو ځیني نور ډولونه داسې په ګوته کوي:

الف) د کلیمو د ځینو برخو لنډوَنه(Clipping):

کلیپینګ یا د کلیمو جزیي لنډوَنه د لغت جوړولو داسې وسیله ده، چې په هغې کې د لغت د تـنـې یوازې یوه برخـه ساتلـه کـیږي؛ او نـوري برخـې یـې ایسته کـیږي؛ لـکه لـه"laboratory"څخه د "lab" لومړنۍ برخه یا له "aeroplane"او"telephone" کلیمو څخه په وار سره د "plane" او "phone" وروستـۍ برخې یـا له"influenza" څـخه د "flu"منځنۍ برخه ساتله سوې ده. په هـمدې ډول دې د "bus"، "bra" ، "car" او "mob"کلیمي چـې د "brassiére"، "omnibus"، "motorcar" او"mobile vulgus" لنـډ شکلونه دي.(Jackson and Amvela 102)

ب)شاجوړوَنه(Back Formation):

په شاجوړونه یا بک فورمېشن کې له هغه زاړه لغت څخه نوی لغت جوړوي، چې په تېروتني سره له هغه څخه مشتق ګڼل کیږي؛ مثلاً بنایي و ویل سي، چې د"peddle"او"televise" فعـلونه په وار سره د "er"او "ion" ورستاړو ترلنـډولو وروسته د "peddler" او "television" له ورته نومو څخه اخیستل سوي دي.(Jackson and Amvela 102)

داسې حالـتونه هم سته، چې الفـبیتیزم(Alphabetism)، اینیشلـیزم(Initialism) یا ابریویېشنونه (Abbreviations)او اکرینمونه(Acronyms)په ګډه سره یو ځـای کیږي؛ لکه: VP(Vice President) چـې د "veep"په بڼـه تلفـظ کـیږي.(Jackson and Amvela 103)

ج)د بې خجه واول حذفول(Aphetic Form):

د کلیمو د لنډولو په دې ځانګړی ډول کـــې، د هغو لومړنی بې خجه واول له تلفظ څـــخه لوېږي ؛ لکـه: "scuse me"چې د "excuse me"یا"cause"چې د "because"دپـاره د تلفـظ د لـنډ شکل په توګه کاریږي. د دغه راز مخففاتو انګیزه لنډوالی، اسانه یادوَنه او کلـه کـله د یـوه اوږده او بې خونده ترکیب پر ځای د پاسته او په زړه پوري مخفف ټاکل دي.(Jackson and Amvela 102-103)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پاړسي کي هم د ځينو ټکو بعضي توري په تلفظ کي د دروندوالي او ګرانۍ له کبله، له تلفظ څخه لوېدلي دي؛ لکه: ګرسره (ګرد سره)، وسرۍ (وسترۍ)، څلرم (څلورم)، نم (نهم)، کم (کوم)، واله (واخله)، دِله (دلته)، چېِ (چي يې)، مې (مي يې)، بې (به يې)، کې (که يې)، بخو (بخور)، شت ر (اشتر)، شکم (اشکم)، ديگر (نمازديگر)، پيشين (نمازپشين)، شهبال (شاه + بال)، شهپر (شاه + پر) او داسي نور.

په قاموسو کي د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

د ځينو ژوو، خوړو، بوټو، مېوو، سبو، دارو درملو او داسي نورو ځانګړو شيانو پېژندنه زياتره د هغو د خصوصياتو او نښو نښانو په مرسته اسانه نه وي؛ ځکه دغه راز موجودات په حقيقت کي د مشخصو اقليمي او محيطي شرايطو پيداوار دي. ياني هغه څه چي په هند او افريقا کي پيدا کيږي، ښايي په افغانستان او ځينو ورته اقليمي او محيطي شرايطو کي و نه موندل سي. البته په يوه ژبه کي د راز راز طبيعي او جغرافيايي موجوداتو د پېژندني له پاره د خاصو نومونو نسته والی د هغې ژبي د لغوي فقر او ادبي بېوزلۍ په مانا نه دئ؛ ځکه داسي نومونه د انسانانو د مانوي بشپړتابه او فکري نبوغ ښکارندوی نه، بلکي د هغو طبيعي او اقليمي شرايطو زېږنده دي، چي د ځای، هوا او اوبو په بېلوالي سره توپير مومي. داسي ټکي هم په حقيقت کي د هغو لغتو په شان دي، چي د يوه ځانګړي ملت له تاريخي دودونو او وياړنو يا په بله ژبه ادبي او تاريخي اثارو سره نه شلېدونکی تړاو لري؛ لکه اوربل، پلو، شمله، بګړۍ، ګودر، شپېلۍ، نوګريځي/ نکريځي، ايلبند، ننواتي او په سلګونو نور، چي کېدای سي د نورو ژبو او نورو ملتو په ادبي او کولتوري اثارو کي يې چندان څرک نه وي؛ خو د پښتنو د ژوندانه او ادب نه بېلېدونکي برخه ده. بالعکس د نورو ولسونو په ژبو او کولتوري ميراثو کي هم داسي ټکي، ترکيبونه، تعبيرونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي د پښتنو په ملي فرهنګ کي يې تر اوسه چندان نښه نښانه نه ليدل کيږي. همدا سبب دئ، چي د بېلابېلو سيمو خلګ د نا اشنا محيطي او اقليمي پيداوارو په نومو ښه نه پوهېږي؛او د قيقه پېژندنه يې کله کله ان د يوې اوږدې مقالې د ليکلو په مرسته هم ګرانه وي.

دې ستونزو ته په پام سره، په معاصره قاموس ليکنه کي دا خبره ګټوره او حتا ضروري برېښي، چي د دا ډول طبيعي او اقليمي موجوداتو نومونه په ځينو مشترکو او بين المللي ژبو هم وکښل سي؛ او له امکاناتو سره سم د هغو تصوير هم وړاندي سي؛ مثلاً که د ايرانۍ پاړسۍ د «شنبليله»ټکي د توضيح د پاره په دري کي «اولبه»، په پښتو کي «ملخوځي»، په هندي کي «ميتهي»او په انګرېزي کي"febygreek"وکښل سي، نو له لوستونکو سره به بې شکه د دې کليمې په سمه او اسانه پېژندنه کي ډېره مرسته وکي.

د انګرېزي ژبي متل دئ، چي وايي: يو تصوير/ عکس د زرو کليمو ارزښت لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو د تصویر ارزښت تر دې لا هم لوړ ښوولئ دئ؛ (A picture is worth a thousand words)
او وايي: يو تصوير د لسو زرو کليمو ارزښت لري(One picture is worth ten thousand words)
. نو ځکه دا خبره ناڅاپي نه ده چې عکسونه، انځورونه، ډیاګرامونه او نور تصویري بیانونه (graphic illustrations)په حقیقت کې د بېلابېلو ټکو د تفسیر او بیان دپاره، د زیاتو خبرو او څرګندونو اړتیا له منځه وړي. دا کار که څه هم زیاتره د مبتدیانو او لږ لوستو کسانو د استفادې په مقصد کیږي؛ خو عملاً د قاموسو ټولو کار اخیستوونکو ته ګټه رسوي.(Atkins and Rundell 192)

د اینټرنیټ په عصر کې د عکسونو، انځورنو او نورو تصویري څرګندوونو ستونزه تر ډېره ځایه لیري سوې ده. دې اصل په زیاترو اینټرنیټي فرهنګونو او پوهنغونډونو او هغو فرهنګو او پوهنغونډونو کې، چې د ډې وي ډي په بڼه برابر سوي دي، تر ډېره حده عملي جامه اغوستې ده؛ او ورځ په ورځ د لا پراخېدو په حال کې دئ (و.ګ. ويکيپيډيا، اینسایکلوپیډیا بریټانیکا، اینسایکلوپیډیا اینکارټا، اکسفورډ اینسایکلوپیډیا، ورلډ بوک اینسایکلوپیډیا او داسې نور).

تر دې ځایه مو د نوي قاموس لیکنې د لویو او ارزښتناکو اصولو په اړه ځیني یادوني وکړې؛ خو د دې علمي څانګې د لیکنې یا ژباړې اصول او قواعد هیڅکله دلته نه ختمېږي. قاموس لیکنه هم د هرې بلې علمي څانګې په شان، له نوو تولنیزو بدلونو او پرمختګو سره ګام په ګام بشپړتیا او پرمختیا مومي. دې واقعیت ته په پام سره باید پښتنانه، ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس لیکوونکي هم په نه ستړې کېدونکې توګه، د پښتو قاموس لیکنې د خوځنده بهیر د لا زیات سمبالښت، نوي والي او علمي بډاینې له پاره خولې توی کړي.

ماخذونه او منابع

آشوری، داریوش. فرهنگ سیاسی. چاپ ششم. تهران: مراورید، ۱۳۵۲.

افغانی نویس، عبدالله. افغان قاموس. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵- ۱۳۳۶.

افغانی نویس، عبدالله. لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان. کابل: ریاست مستقل مطبوعات، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الحسینی المدنی التتوی، لعبدالرشید بن عبدالغفور. فرهنگ رشیدی. بتحقیق و تصحیح محمد عباسی.۲ج. تهران: کتابفروشی بارانی، ۱۳۳۷.

الفت، ګل پاچا. لغوي څېړنه. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۱.

الهنائي الأزوي، علي بن الحسن. المنجد فی اللغة و الاعلام. بیروت: دار المشرق، ۱۹۹۴.

امرخېل، څېړنوال عزیزالله، او نورو. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس. ۴ټ. د میدیوتیک مرکز او ډنه او چاپ. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۳.

انصاری، مسعود. روش نو در دستور زبان انگلیسي. تهران: مؤسسهٔ مطبوعاتی فرخی، ۱۳۴۵.

بدخشی، شاه عبدالله. د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس. ۲ټ. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۹.

برهان تبریزی، محمد حسین بن خلف. برهان قاطع. به اهتمام دکتر محمد معین. ۵ج. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲.

برېڅ، محبت خان، نواب. ریاض المحبت. Or4490. بریټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

برېڅ، الله یار خان. عجایب اللغات. Or4491. بریټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

بېنوا، عبدالرووف. ادبي فنون. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۶.

پرتو، ابوالقاسم. واژه یاب: فرهنگ برابرهای پارسی واژگان بیگانه. ۳ج. تهران: از انتشارات اساطیر، ۱۳۷۳.

پښتو اکاډیمي، پېښور پوهنتون. پښتو ژبه. ۸ټ. پېښور: پښتو اکاډیمي، ۱۹۷۰.

تالقانی، نورالله. فرهنگ اصطلاحات نوین. کابل: ریاست عمومی امور سیاسی اردوی ج. د. ا.، ۱۳۵۹.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. فرهنگ حقوقی. تهران: ابن سینا، ۱۳۳۴.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق. تهران: ابن سینا، ۱۳۴۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حییم، سلیمان. فرهنگ جامع فارسی - انگلیسی. ۲ج. طهران: کتابفروشی یهودا بروخیم و پسران، ۱۳۵۱. ج۱.

حبیبي. عبدالحی، پوهاند. پښتو نثر ته کره کتنې. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو علمي او تحقیقي مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۰.

... «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه.» هنر ۱-۲ (۱۳۶۰): ۳-۴.

... د پښتو ادبیاتو تاریخ. ۲ټوکه. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۲۵. ۱ټ.

... «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې.» کابل ۳۱ (۱۳۴۰): ۲۱-۲۴.

... «د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟» وږمه ۱-۲ (۱۳۴۵): ۱-۲.

... «د پښتو لغاتو د تحقیق لاري.» کابل ۲ (۱۳۲۳): ۲-۴.

... «د پښتو لغوي تطور.» کابل ۲۷۹-۲۸۱ (۱۳۲۹): ۱۲۷-۱۴۶.

... «د کلماتو مرګ او ژوند.» کابل ۱۰ (۱۳۲۴): ۱-۳.

خانلری کیا، زهرا. فرهنگ ادبیات فارسی دری. تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۳۱.

خټک، خوشال خان. دیوان. Or.4229-Foll.511. لندن. برټیش کتابتون. (خطي نسخه).

دارمیستتر، جېمز. د دارمیستتر پښتو څېړنې. فارسی کوونکی: سید قاسم ریشتیا، پښتو کوونکي: عبدالحی حبیبي او عبدالرؤف بېنوا. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۲.

داعی الاسلام، سید محمد علی. فرهنگ نظام. ۲ج، چاپ دوم. تهران: دانش، ۱۳۶۲.

دهخدا، علی اکبر. لغت نامه. تهران: دانشگاه ملی تهران، ۱۳۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامپوری، غیاث الدین محمد بن جلال الدین بن شرف الدین. غیاث اللغات. بکوشش منصور ثروت.تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

رحمــان بابــا ، عبدا لرحمان، سربنې. دیوان. or 4493.بریټیش کـتابتـون.لنــــدن. (خطــي نسخه).

رحيمي، محمد هاشم او نور. پښتو ـ انګلیسي قاموس.پېښور: مؤسسۀ نشرات آريانا ، ۱۹۹۹.

رشاد ، عبدالشکور، پوهاند. «د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه» خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.

.... د پټې خزانې فرهنګ. دوې برخې.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی،۱۳۶۲.

روښان، بایزید ، انصاري، اورمړ. خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.(عکسي چاپ).

زاهدی، حسین. فرهنگ انگلیسی-فارسی خیام. تهران: کتابفروشی خیام،۱۳۵۰.

زیار، مجاور احمد ، پوهاند ، ډاکټر. دری- پښتو فرهنګ.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۶۳.(ګستتنري چاپ).

شاد ، محمد شاه. فرهنگ آنندراج. زیر نظر دکتر محمد دبیر سیاقی.۷ج. ، چاپ دوم،تهران: کتابفروشی خیام،۱۳۶۳.

عطایي، محمد ابراهیم. د قبایلي سیمو حقوقي، جزایي او تعاملي قاموس. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمي،۱۳۵۷.

عمید ، حسن.فرهنگ عمید.۳ج. ، چاپ دوم،تهران: امیر کبیر ، ۱۳۶۵.

غوثی، محمد عارف. قاموس اقتصاد.کابل: از انتشارات مجلۀ اقتصاد ریاست عمومی اتاق های تجارت کابل،۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلندر مومند، صاحبزاده، حبیب الرحمان او فرید صحرائی. درياب. پېښور: اين ډبليو ايف پي ټېکسټ بک بورډ، ۱۹۹۴.

کاکړ، لعل محمد او عبدالحی حبيبي. سپېڅلي پښتو. کندهار: طلوع افغان، ۱۳۱۸.

کامل مومند، دوست محمد خان. «مقابله، تصحيح او نوټونه.» تاريخ مرصع تأليف د افضل خان خټک. پېښور: يونيورسيتي بُک ايجنسي، ۱۹۷۵.

گوهرين، دکتر سيد صادق. فرهنگ و تعبيرات مثنوی. اثر جلال الدين محمد بلخی. ۹ج، چاپ دوم. تهران: کتابفروشی زوار، ۱۳۶۲.

مخلص، علي محمد. ديوان. or 6756. بريټيش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

معروفی، ديپلوم انجنيير خليل الله. به کهنۀ خود بساز که نو ديگران گران است (۹) وجوه تمايز تفارق «فارسی ايران» با «دری افغانستان». www.afgazad.com

مومند، ماشوخېل، عبدالحميد. ديوان. B.M.Or.2804-Foll.119. برټيش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

مومند، محمد گل خان، وزير. پښتو سيند. ۲ټ، کابل: عمومي چاپخانه، ۱۳۱۲.

معين، محمد، دکتر. فرهنگ فارسی. ۶ج. تهران: امير کبير، ۱۳۶۳.

نجفی، ابوالحسن. فرهنگ فارسی عاميانه. ۲ج. تهران: نيلوفر، ۱۳۷۸.

نفيسی، سعيد، استاد. «دستور لغت نويسی.» فرهنگ عميد. ۳ج، چاپ دوم، تهران: امير کبير، ۱۳۶۵.

نفيسی، سعيد، استاد. فرهنگ فرانسه- فارسی. تهران: انتشارات صفی عليشاه، ۱۳۶۴.

نفيسی، ميرزا علی اکبر خان، دکتر، ناظم الاطبا. فرهنگ نفيسی. ۵ج. تهران: کتابخانۀ خيام، ۱۳۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوري، محمد ګل. پښتو قاموس[چي د ځينو افغان ليکوالو او څېړونکو په استناد يې اصلی نوم نوراللغات ؤ] .۲ټ.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۳.

... د پښتو اصطلاحات او محاورې.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۲۰.

نيک آيين، امير. واژه نامۀ سياسی و اجتماعی. ايران: حزب تودۀ ايران،۱۳۵۰.

هلالي، عبدالحکيم، څېړنوال، ډاکټر. پښتو قاموس ليکنه.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۵۴.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحيح و تحشيه و تعليقات عبدالحی حبيبی.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۳.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحيح و تحشيه و تعليقات عبدالحی حبيبی. دوهم چاپ.کابل: د پوهني وزارت،۱۳۳۹.

Adamec, L. W. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan. 6Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985.

Adamec, L. W. Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan. Graz, Austria:Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

Apperson, G.L. Dictionary of Proverb. Hertfordshire: Wordsworth, 1993.

Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur. The English-Persian Collegiate Dictionary. 2 Vols. Tehran: Amir Kabir Publication Organization, 1992.

Atkins, Sue, B.T. & Michael Rundell. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bellew, H.W. A Dictionary of the Pukkhto or Pukshto language.London:W.H. Allen & Co., 1867.

Clari, Michela & Martyn Bark. Collins Robert French Dictionary. New York: HarperCollins, 2000.

Clark, J.O.E. A Dictionary of English Idioms. London: HarperCollins, 1988.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Coulson, J., Prof. C.T. Carr & L. Hutchinson. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary. 3 Vols. 2nd ed. London: The Reader's Digest Association, 1964.

Cruse, D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Dorn, B. "Glossary." subjoined to 'A Chrestomathy of the Pushtu or Afghan Language'. (St. Petersburg: St. Petersburg's Imperial Academy of Sciences, 1847) pp.387-617.

Gifis, S. H. Law Dictionary. New York: Barron's Educational Series Inc., 1992.

Gilbertson, G. W. A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom. Assisted by Ārifullah Khān Yusafzi, Alí Akbar Khan Kandahāri and Mahmúd Apredí. 2 vols. (Hertford: Stephen Austin & Sons, 1932.

Gilmour, Lorna, Editor. Collins Thesaurus. Glasgow: HarperCollins, 2005.

Gilpin, Alan. Dictionary of Economic Terms. 2nd ed. London: Butterworths, 1970.

Jackson, H. & E. Z. Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicography. 2nd Ed. New York: Continuum, 2007.

Jary, David & Julia Jary. Dictionary of Sociology. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Nundu Lal. The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India. 2nd Ed. New Delhi: Oriental Books Reprint Corp., 1971.

Pass, C., B. Lowes & L. Chadwick. Dictionary of Business. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Pass, C., B. Lowes & L. Davies. Dictionary of Economics. London: Collins, 1988.

Platts, J. T. A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London: W. H. Allen & Co., 1884.

Raverty, H.G. A Dictionary of the Puk'hto, Pushto, or Language of the Afghans. London: Longman & Co., 1860.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Robinson, Mairi. Editor in chief. Chambers 21st Century Dictionary. Edinburgh: Chambers, 1996.

Saifulin, Murad. A Dictionary of International Law. Trans. from Russian, Moscow: Progress, 1986.

Simpson, John. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Terrell, P., V. Schnorr, W. V.A. Morris, R. Breitsprecher, ed. by Horst Kopleck & Maree Airlie. Collins German - English Dictionary (Unabridged).4th ed. Stuttgart, 1999.

Thomson, A. J. & A. V. Martinet. A Practical English Grammar. 4th ed. London: Oxford University Press, 1985.

Thomson, Della. The Oxford Dictionary of Current English. 9 th ed. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Walker, M. B. et. al. Dictionary of Science and Technology. Hertfordshire: Wordsworth, 1995.

Warriner, John E., M. E. Whitten and F. Grifith. English Grammar and Composition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1958.

Wehr, Hans. A Dictionary of Modern Written Arabic. Ed. by J. Milton Cowman, 3rd. ed. Beirut: Librairi du Liban, 1980.

---. Dictionary of Legal Terms. London: Brockhampton, 1997.

---. English to English and Urdu Dictionary. New edition. Lahore: Ferozsons, n.d.

Websites and Web/CD based Dictionaries:
Bible, New International Version (www.biblegateway.com)
http://www.Urdu Dictionary.com
http://www.Urdu Word.com
http://www.worldbook.com/
http://www.britannica.com/
http://www.oxfordreference.com
http://en.wikipedia.orgwiki/Wikipedia
http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm
Collins Concise English Dictionary (1995)3 rd ed. revised, HarperCollins.
Collins English Dictionary and Thesaurus (1992) Reference International.
Collins English Dictionary (2003), HarperCollins.
Collins Compact English Dictionary (1994) 3rd ed. HarperCollins.
Collins COBUILD Dictionary (2003), HarperCollins.
encyclopedia.com/complex and compound words
Cambridge Dictionary
Chambers Reference Online
The Concise Oxford Dictionary (Ninth Edition) on CD-ROM (1996), Oxford University Press.
The Concise Oxford Dictionary (Eleventh Edition) on CD-ROM (2004), Oxford University Press.
Collins English Dictionary – Complete and Unabridged 6th Edition 2003. © William Collins Sons & Co. Ltd 1979, 1986 © HarperCollins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003.
encyclopaedia encarta
Longman Dictionary of Contemporary English
Macmillan Dictionary
Merriam-Webster's Online Dictionary
Online Etymology Dictionary (www.etymonline.com)
Online Urdu Dictionary
Oxford Talking Dictionary
Random House Dictionary, © Random House, Inc. 2009.
The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2009.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library